

Interkulturni dijalog u svakodnevnom životu Pule 1867.-1914.

Iveković Martinis, Anja

Doctoral thesis / Disertacija

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:027266>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-25**



Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Anja Iveković Martinis

**INTERKULTURNI DIJALOG U
SVAKODNEVNOM ŽIVOTU PULE 1867.-1914.**

Doktorski rad

Zadar, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Anja Iveković Martinis

**INTERKULTURNI DIJALOG U
SVAKODNEVNOM ŽIVOTU PULE 1867.-1914.**

Doktorski rad

Mentorica

Prof. dr. sc. Anita Sujoldžić

Komentorica

Izv. prof. dr. sc. Senka Božić-Vrbančić

Zadar, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Anja Iveković Martinis

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentor/Mentorica: prof. dr. sc. Anita Sujoldžić

Komentor/Komentorica: izv. prof. dr. sc. Senka Božić Vrbančić

Datum obrane: 4. listopada 2017.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, etnologija i antropologija

II. Doktorski rad

Naslov: Interkulturni dijalog u svakodnevnom životu Pule 1867.-1914.

UDK oznake: 81'42 i 070(497.5Pula)"1867/1914"(043.3)

Broj stranica: 162

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: -

Broj bilježaka: 8

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 111

Broj priloga: 27

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Tomislav Oroz, predsjednik
2. izv. prof. dr. sc. Senka Božić Vrbančić, članica
3. dr. sc. Olga Orlić, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Tomislav Oroz, predsjednik
2. izv. prof. dr. sc. Senka Božić Vrbančić, članica
3. dr. sc. Olga Orlić, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Anja Iveković Martinis

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Professor Anita Sujoldžić, PhD

Co-mentor: Associate Professor Senka Božić Vrbančić, PhD

Date of the defence: 4 October 2017

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Ethnology and Anthropology

II. Doctoral dissertation

Title: Intercultural dialogue in the everyday life of Pula 1867-1914

UDC marks: 81'42 and 070(497.5Pula)"1867/1914"(043.3)

Number of pages: 162

Number of pictures/graphical representations/tables: -

Number of notes: 8

Number of used bibliographic units and sources: 111

Number of appendices: 27

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Assistant Professor Tomislav Oroz, PhD, chair
2. Associate Professor Senka Božić Vrbančić, PhD, member
3. Scientific Associate Olga Orlić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Assistant Professor Tomislav Oroz, PhD, chair
2. Associate Professor Senka Božić Vrbančić, PhD, member
3. Scientific Associate Olga Orlić, PhD, member



Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Anja Iveković Martinis**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Interkulturni dijalog u svakodnevnom životu Pule 1867.-1914.** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. listopada 2017.

Zahvale

Htjela bih se najljepše zahvaliti svojoj mentorici prof. dr. sc. Aniti Sujoldžić, voditeljici projekta *Historical Perspectives on Transnationalism and Intercultural Dialogue in the Austro-Hungarian Empire*, u sklopu kojega je ova disertacija izrađena. Zanimljiva tema i pristup u okviru projekta, kao i savjeti i potpora mentorice pomogli su i djelovali poticajno tijekom procesa rada. Također bih lijepo zahvalila ko-mentorici izv. prof. dr. sc. Senki Božić Vrbančić, koja je odvojila vrijeme i trud kako bi mi pomogla da rad bude što kvalitetniji i proces rada efikasniji te mi značajno pomogla s administrativnim procesom predaje rada. Jako sam zahvalna i ostalim članovima povjerenstva za ocjenu rada, dr. sc. Olgi Orlić i doc. dr. sc. Tomislavu Orozu, koji su svojim vrijednim komentarima i prijedlozima doprinijeli kvaliteti ovog rada i pritom imali razumijevanja za kratke vremenske rokove u kojima je trebalo obaviti administrativnu proceduru.

Zahvalila bih i svojim kolegama Josipu Lahu i Dugi Mavrinc, koji su mi u razgovorima pomogli promisliti različite ideje i probleme te mi pružali kolegijalnu i prijateljsku potporu cijelim putem. Također bih željela spomenuti i dr. sc. Brunu Dobrića, voditelja Sveučilišne knjižnice u Puli, koji mi je pomogao informacijama o pojedinim izvorima i podijelio sa mnom neke tekstove i zaključke do kojih je došao u vlastitim istraživanjima, a koji su bili korisni i zanimljivi.

Napomena

Istraživanje je provedeno u sklopu projekta *Transnationalism and Intercultural Dialogue in the Austro-Hungarian Empire* – TIDA (HRZZ IP-11-2013-3914).

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Teorijski okvir.....	7
2.1. Analiza diskursa.....	9
2.1.1. Analiza diskursa u historiografiji.....	9
2.1.2. Pregled razvoja teorije diskursa: prva i druga generacija.....	11
2.1.3. Poststrukturalistička teorija diskursa.....	13
2.1.4. Kritička analiza diskursa Normana Fairclougha.....	17
2.2. Identifikacija.....	21
2.2.1. Kritički pristup identitetu.....	21
2.2.2. Etnička grupa i nacija kao konstrukcije.....	23
2.2.3. Kozmopolitizam.....	27
2.2.4. Nacionalna ravnodušnost.....	37
2.3. Pojam svakodnevnog života.....	42
3. Povijesni kontekst.....	45
3.1. Austro-ugarska Pula: politički, gospodarski, društveni i kulturni odnosi.....	45
3.2. Pregled razvoja periodičkog tiska u Istri do Prvog svjetskog rata.....	57
4. Diskurzivna konstrukcija nacionalnih skupina i odnos prema kozmopolitizmu i nacionalnoj ravnodušnosti u <i>Omnibusu</i>	78
4.1. Vremenski okvir analiziranog materijala.....	78
4.2. Konstrukcija nacionalno definiranih skupina i njihovih odnosa.....	80
4.2.1. Nacionalni identitet.....	80
4.2.2. «Hrvati».....	82
4.2.3. «Talijani».....	90

4.2.4. «Nijemci».....	95
4.3. Kozmopolitizam.....	97
4.3.1. Strateški kozmopolitizam u stranačkoj politici.....	97
4.3.2. Kozmopolitizam i etnizacija svakodnevnog života.....	101
4.4. Nacionalna ravnodušnost.....	107
5. Zaključak.....	116
6. Literatura.....	123
7. Sažetak.....	132
8. Summary.....	134
9. Prilozi.....	136
10. Kratak životopis autorice.....	162

1. Uvod

Nacionalna ideologija i nacionalizam koji se na njoj temelji te formiranje nacionalnih država doveli su u mnogo slučajeva do diskriminacije i oružanih sukoba. Nije moguće (niti poželjno) stvoriti potpuno u nacionalnom smislu «čistu» državu, jer uvijek na istom prostoru žive ljudi koji se različito nacionalno identificiraju, a zahvaljujući komunikacijskim tehnologijama i sve većoj mobilnosti to je u sve većoj mjeri slučaj. Međutim, unatoč općeprihvaćenom saznanju da su se nacionalni identitet i koncept naroda, odnosno nacije, pojavili relativno nedavno u povijesti ljudskih zajednica, oni se ipak još uvijek koriste kao samorazumljive jedinice i kategorije analize u društvenim znanostima i humanistici. U novije vrijeme javljaju se kritike takvog pristupa, a ovaj rad se nastavlja na ovu recentnu struju.

Studije o Austro-Ugarskoj generalno, pa tako i o Istri u tom razdoblju, često kao glavnu temu uzimaju razvoj nacionalnih identiteta i političke sukobe između pretpostavljenih nacionalno definiranih kolektiviteta čija je formacija i konsolidacija bila cilj nacionalnih pokreta. No, u novije vrijeme javljaju se i radovi koji ističu interkulture kontakte, transnacionalna kretanja i stvaranje hibridnih identiteta, na primjer kroz koncept nacionalne ravnodušnosti (*national indifference*; Zahra 2011). Važno je spomenuti i kritike trenda postmodernističkog slavljenja kozmopolitizma i kulturne raznolikosti u Habsburškoj monarhiji, koje upozoravaju na opasnost nostalgичne idealizacije multietničkih carstava (Ballinger 2003).

Značajan dio literature s hrvatskog govornog područja o austro-ugarskoj Istri bavi se različitim aspektima narodnog preporoda u Istri i odnosima između «nacionalnih skupina» (prvenstveno «talijanske» i «hrvatske»), čije se samorazumljivo postojanje i međusobna razlučivost uglavnom ne propituju (Barbalić 1952, Barbalić 1954, Ravlić 1969, Milanović 1967-1973, Strčić 1989, Šetić 1993, Cukrov 2001, Ivetić 2006, Manin, Šetić 2007). Osim toga, uobičajeno je da se autori iz bivših austro-ugarskih zemalja bave prvenstveno poviješću «naroda» kojem i sami vjerojatno osjećaju da pripadaju (Bruckmüller 2006: 2; tome doprinosi uloga historiografije u suvremenim nacionalnim narativima), što je posebno očito u slučaju Istre, u kojoj je hrvatski narodni preporod značajnije dobio na snazi upravo u razdoblju kojim se bavimo (nakon Austro-ugarske nagodbe, odnosno u drugoj polovici 19. stoljeća), nešto kasnije nego u Banskoj Hrvatskoj.

U zadnjih dvadesetak godina, međutim, javljaju se i radovi drugačijih tema i pristupa. Verginella (2012; koja se bavi talijansko-slovenskim graničnim područjem, ali se njeni zaključci mogu primijeniti i na dio Istre koji je danas u Hrvatskoj, odnosno na hrvatsku historiografiju) kritički prikazuje talijansku i slovensku historiografiju, koje se i dalje oslanjaju na devetnaestostoljetne koncepcije naroda i države, pa nisu u stanju shvatiti kompleksnost multietničke Istre, te se zalaže za pristup ukrštene povijesti (*histoire croisée*; Werner, Zimmermann 2006). D'Alessio (2006) proučava razvoj nacionalne svijesti i proces formiranja zasebnih nacionalnih društvenih krugova u urbanim sredinama (prvenstveno u Pazinu), ali temi ne pristupa iz perspektive određene nacionalne skupine, već naglašava interakciju i ključnu ulogu svakodnevnog društvenog života (pogotovo građanskih udruženja), kao i širih procesa urbanizacije i poboljšanja pristupa obrazovanju, u tim kretanjima. Ulazak u određene društvene krugove, kako pokazuje D'Alessio, najčešće je utjecao i na nacionalnu identifikaciju te bi se stoga moglo reći da je to bio ključan faktor u procesu stvaranja hibridnih identiteta, odnosno u promjeni nacionalne afilijacije individua i cijelih obitelji.

U okviru Istre, Pula je vrlo specifičan slučaj i zbog toga posebno zanimljiva za proučavanje. Nakon što je u 50-im godinama 19. stoljeća odabrana kao nova glavna luka austro-ugarske ratne mornarice, Pula se unutar nekoliko desetljeća razvila iz malenog i zapuštenog mjesta u modernu srednjoeuropsko-mediteransku metropolu. U grad su u sve većim brojevima počeli doseljavati ljudi iz obližnjih sela i iz ostatka Istre, ali i iz raznih udaljenijih dijelova carstva. Tako je u kratkom vremenu gradsko stanovništvo postalo izrazito kulturno i jezično raznoliko, a transnacionalne veze Pule s ostatkom carstva i s drugim zemljama intenzivirale su se. Ovo je imalo dvije prilično različite posljedice. S jedne strane, radi se upravo o razdoblju kad, potaknut ujedinjenjem Italije, jača iredentistički pokret u Istri, a uz njega i hrvatski narodni preporod s ponešto zakašnjenja uzima maha u regiji. S druge strane, carske vlasti, pogotovo u okviru mornarice i državnih službi, čvrsto zastupaju vjernost caru i carstvu kao nadnacionalnoj zajednici te pokušavaju suzbiti bilo kakav nacionalizam i stvoriti uvjete za skladan suživot različitih nacija u Puli. U gradu se doista pod utjecajem prisutnosti mornarice, sastavljene od ljudi iz različitih dijelova carstva, razvio u nekoj mjeri kozmopolitski duh te društveni život, pogotovo među višim slojevima i u prvim godinama nakon Nagodbe, nije imao nacionalno obilježje (Dobrić 2003: 69). Austro-ugarsku Pulu u nekoj mjeri karakteriziraju dakle i nacionalna stremljenja, sukobi i isključivost i kozmopolitska otvorenost i suživot.

Što se tiče sekundarne literature o Puli u ovom razdoblju, relativno velik broj radova bavi se njenim naglim urbanističkim razvojem i modernizacijom te znanstveno-tehničkim dostignućima mornarice, ali malo je onih koji su se na ozbiljan, sistematičan način pozabavili interkulturalnim kontaktom i drugim aspektima svakodnevnog života. Jedan od njih je Balota (1954), koji na temelju vlastitih uspomena i drugih izvora daje vrlo bogatu sliku odnosa u različitim društvenim slojevima, kao i svakodnevne gradske dinamike i interakcija. Čitaonice i čitaonički pokret dobro su obrađeni, prvenstveno u radovima Brune Dobrića (2003). Kloneći se usko nacionalne perspektive, Dobrić daje detaljan prikaz pulskih društvenih odnosa i društvenog života, koji se velikim dijelom odvijao oko građanskih udruženja kao što su čitaonice. Za ovaj rad posebno je značajno što Dobrić ističe da u početku nagodbenog razdoblja nacionalna podijeljenost i sukobi nisu bili toliko izraženi te opisuje djelovanje različitih udruženja (ponajviše slavenske Čitaonice) koja su, ponekad unatoč nominalnoj nacionalnoj obilježenosti, zapravo bila mjesta okupljanja i interakcije ljudi različitog porijekla te su stoga doprinosila stvaranju kozmopolitskih gledišta u pulskom društvenom životu. Dobrić naglašava značaj postupnog formiranja građanskog sloja koji je koristio hrvatski jezik radije nego tradicionalno prestižniji talijanski, što je doprinijelo kulturnoj i jezičnoj heterogenosti pulskog stanovništva. Na to ukazuje i Duda (1999-2000), kad tvrdi da je stanovništvo koje se identificiralo kao slavensko u većoj mjeri prihvaćalo kozmopolitske tendencije u gradu, jer su im one omogućavale veću prisutnost i ulogu u društvenim i političkim odnosima, dok im je stanovništvo koje se nacionalno identificiralo kao talijansko bilo manje sklono, jer su kao posljedicu imale smanjenje njihovog relativnog utjecaja i moći. Duda na temelju svjedočanstava suvremenika prikazuje austro-ugarsku Pulu kao grad obilježen miješanjem kulturnih tradicija, ali ujedno njihovim supostojanjem kao odvojenih i donekle međusobno neprijateljskih segmenata svakodnevnog života, a takva slika proizlazi i iz Balotina prikaza.

U ovakvim istraživanjima novine često igraju jednu od ključnih uloga, ne samo kao izvor informacija o političkim i društvenim zbivanjima, nego i same kao predmet analize, u smislu njihove nezaobilazne uloge u «borbi za narodnu stvar»; između ostalog, rečeno suvremenim rječnikom, u kreiranju i širenju nacionalnih ideologija. Benedict Anderson (2006) ističe upravo periodički tisak kao ključan element koji je doprinio razvoju ideje o pripadanju individue nacionalnom kolektivitetu, budući da omogućuje čitateljima osjećaj povezanosti sa svima drugima koji više-manje istovremeno imaju pristup istim novinskim tekstovima,

odnosno omogućuje im osjećaj pripadanja zajedničkoj javnosti. U austro-ugarskoj Istri, a možda i posebno izraženo u Puli u zadnjim desetljećima prije Prvog svjetskog rata, jednoznačna i snažna nacionalna identifikacija, kao najvažniji temelj za izgradnju društvenih kolektiviteta, uočljivo je prisutna u dominantnim diskursima velikog dijela periodičkog tiska na svim jezicima. Ne čudi stoga što je više autora pisalo o novinama (na hrvatskom govornom području pogotovo o listu *Naša sloga*; Ujčić 1962, Gross 1970, Manin, Šetić 2007, Tidić 2012) upravo kao promicateljima nacionalnih pokreta.

U ovom razdoblju istarski, pa tako i pulski periodički tisak doživljavaju procvat i diverzifikaciju. Izlaze listovi na sva tri glavna jezika u regiji (talijanski, hrvatski, njemački), a u najvećem broju na talijanskom. No, kako s vremenom raste snaga i utjecaj talijanskog i hrvatskog nacionalnog pokreta, tako i u tisku sve više dominira nacionalni i nacionalistički diskurs. Pogrešno bi bilo, međutim, na temelju izrazite prisutnosti ovih diskursa u javnoj sferi zaključiti da su čvrsta i jednoznačna nacionalna identifikacija i ideologije utemeljene na njoj isto tako sveprisutne i centralne u svakodnevnim životima «običnih ljudi» u Puli, uključujući i čitateljstvo periodičkog tiska. Upravo suprotno, veliki naponi koje nacionalni aktivisti (često ujedno autori tekstova u nacionalno orijentiranim novinama) ulažu kako bi kod svog čitateljstva potaknuli razvoj «nacionalne svijesti» i različite oblike izravne ili neizravne potpore nacionalnim pokretima ukazuju na to da je velik broj ljudi u svakodnevnom životu tome vjerojatno pridavao malu ili nikakvu važnost (Zahra 2010, 2011). Stoga je potrebno u pristupu tekstovima iz pulskih novina u ovom razdoblju donekle relativizirati nacionalne pokrete i izgradnju nacionalnog identiteta kao glavni predmet istraživanja i opći referentni okvir i usredotočiti se umjesto toga (ili uz to) na elemente novinskog diskursa koji neizravno svjedoče o svakodnevnim praksama i odnosima koji dovode u pitanje esencijalističke pretpostavke o nacionalnom identitetu i njegovoj ulozi u društvenim odnosima.

Glavni cilj ovog rada je, prema tome, kroz kritičku analizu diskursa dnevnih novina u austro-ugarskoj Puli, stvoriti složeniju i nijansiraniju sliku načina na koji se diskurzivno konstruiraju nacionalni identiteti, kao i diskurzivnih strategija kojima se pokušava normirati svakodnevne odnose i prakse čitateljstva s ciljem njegove homogenizacije i konsolidacije na temelju nacionalnog identiteta. Upravo ove strategije mogu ukazati na otpor koji je svakodnevni život jednog kulturno i jezično miješanog grada pružao ideji esencijaliziranog nacionalnog identiteta i isključivosti.

Rad se pritom oslanja na dva srodna teorijska koncepta (čija se polja značenja međutim neće moći strogo međusobno odijeliti, već će dolaziti do preklapanja), koji se javljaju u okviru istraživačkih pristupa koji se kritički odnose prema etničkim skupinama, nacijama i nacionalnim državama kao osnovnim i neproblematičnim jedinicama u analizi društvenih pojava i procesa: kozmopolitizam i nacionalna ravnodušnost.

Analizirat će se dakle:

- a) diskurzivna konstrukcija pojedinih nacionalnih skupina i njihovih međusobnih odnosa;
- b) konstrukcija događaja, odnosa i praksi koji ukazuju na potencijalnu nacionalnu ravnodušnost i strategija kojima je se pokušava suzbiti;
- c) konstrukcija događaja, odnosa i praksi koji ukazuju na kozmopolitsku otvorenost prema percipiranoj kulturnoj Drugosti i strategija kojima je se pokušava suzbiti.

Kako bi analiza bila usredotočenija, odabrane su jedne novine, dnevni list *Omnibus*, koji je izlazio u Puli u razdoblju 1904.-1912. Radi se o listu koji je podržavao hrvatski narodni preporod, ali je, za razliku od *Naše sloge*, bio orijentiran na čitateljstvo šire od govornika hrvatskog jezika te je stoga na početku bio trojezičan (talijanski, hrvatski i njemački), a od 1906. godine na dalje uglavnom dvojezičan (talijanski i hrvatski), uz poneke reklame na njemačkom. Ovaj je list zanimljiv, osim iz razloga što do sad nije bio predmetom analiza, upravo zbog svoje, bar nominalne, orijentiranosti prema «svima» (kako mu glasi i naslov), odnosno heterogenosti ciljanog čitateljstva, i posljedičnih razlika u sadržaju između dijelova lista na različitim jezicima. Za analizu su odabrani najraniji brojevi *Omnibusa* koji su dostupni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, s početka 1906. godine, i prvi broj, koji je izašao 15.10.1904.

S obzirom na spomenutu dominantnu diskurzivno-ideološku tendenciju u pulskim novinama tog razdoblja, koja se temelji na ideji jasnih, jednoznačnih i čvrstih nacionalnih identiteta i na izgradnji antagonističkog odnosa prema iskonstruiranim nacionalnim skupinama koje se pozicionira kao neprijatelje ili suparnike skupine na čiju se stranu «svrstavaju» pojedine novine (a to je slučaj i u *Omnibusu*), može se očekivati da se diskurzivni konstrukti koji se mogu obuhvatiti konceptima nacionalne ravnodušnosti i kozmopolitizma prvenstveno oblikuju kroz različite strategije marginalizacije ili negativne karakterizacije, što međutim ukazuje upravo na njihov značaj u svakodnevnim ideološkim borbama u sferi javnog diskursa.

U sljedećem poglavlju izložit će se u uvodnom dijelu kratak pregled razvoja pristupa jeziku i tekstovima u okviru historiografije, a zatim teorijski okvir na kojem se temelji analiza tekstova iz *Omnibusa*, počevši od analize diskursa, s naglaskom na poststrukturalističkoj kritičkoj teoriji diskursa i na pristupu koji je razradio Norman Fairclough. Na ovaj se konstruktivistički temelj nadovezuju recentnije teorije identiteta, odnosno identifikacije, koje će biti izložene u općim crtama uz oslanjanje na tekst Stuarta Halla (1996). Zatim se prelazi na užu temu etničkog, odnosno nacionalnog identiteta, kojemu se pristupa putem pojmova etničnosti i grupnosti koje je razvio Rogers Brubaker (2006a). Nakon toga slijede prikazi recentnijih teorijskih pristupa pojmovima kozmopolitizma i nacionalne ravnodušnosti te razrada pojma svakodnevnog života kako ga se u ovom radu shvaća. Treće poglavlje pruža povijesni kontekst materijala koji se u radu analiziraju i to prvo u smislu prikaza političkih, gospodarskih, društvenih i kulturnih odnosa u Puli između polovice 19. stojeća i Prvog svjetskog rata, a zatim i kroz pregled razvoja periodičkog tiska u Istri u tom razdoblju. U četvrtom poglavlju izlažu se rezultati analize odabranih tekstova iz *Omnibusa* i to u pogledu sljedećih kategorija: konstrukcije nacionalnih skupina i njihovih odnosa, odnosa prema različitim vrstama praksi koje se mogu shvatiti kao na neki način kozmopolitske te onima koje ukazuju na potencijalnu nacionalnu ravnodušnost. Zaključci analize iznose se u petom poglavlju.

2. Teorijski okvir

U ovom poglavlju bit će izloženi teorijski pristupi i koncepti koji se koriste u radu. Pristup analizi tekstova iz novina *Omnibus* u ovom radu temelji se na poststrukturalističkoj kritičkoj teoriji diskursa i na kritičkoj analizi diskursa koju je razvio Norman Fairclough. Temeljna odrednica ovih pristupa je njihovo konstruktivističko poimanje «stvarnosti» (u smislu u kojem ona postoji za ljude), odnosno isticanje ključne uloge diskursa u njenoj konstrukciji (Fairclough uzima u obzir i drugi smjer utjecaja, odnosno utjecaj [društvene] stvarnosti na diskurs, a takva se perspektiva primjenjuje i u ovom radu). Ovakvo viđenje odnosa diskursa i društvene stvarnosti ključno je i za sve ostale teorijske pristupe koji se u radu koriste, pa stoga ima smisla započeti ovo poglavlje analizom diskursa. Budući da, u konstruktivističkom viđenju, stvarnost nije naprosto dana i unaprijed determinirana, već se neprekidno diskurzivno proizvodi, a diskurs je neodvojivo povezan s odnosima moći u konkretnom društvenom kontekstu, neprekidno se vode diskurzivne borbe s ciljem uspostavljanja ili mijenjanja odnosa moći i proizvodnje hegemonijskih diskursa koji će nametnuti svoju konstrukciju stvarnosti kao «istinitu» ili «prirodnu».

Recentnije teorije identiteta i identifikacije također su utemeljene u konstruktivističkoj paradigmi. Pojmovi identiteta i identifikacije već desetljećima zauzimaju vrlo važno mjesto u okviru teorija u različitim disciplinama (psihologiji, antropologiji, sociologiji, filozofiji...). Ključno je pritom što se recentnije teorije, koje se najvećim dijelom određuju kao konstruktivističke, za razliku od primordijalističkih teorija identiteta, izrazito kritički odnose prema «zdravorazumskom» poimanju identiteta kao homogenog, stabilnog i «prirodno» postojećeg, odnosno nezavisnog od konkretnog povijesnog konteksta. To znači da se spomenuta dinamika i nestabilnost, kao i premreženost s odnosima moći, smatra karakteristikom i identifikacijskih procesa, s obzirom na to da ni «identiteti» nisu esencijalni i apriorni, već diskurzivno proizvedeni. Identifikacijski procesi temelje se na činovima uključivanja i isključivanja kojima se, konstrukcijom esencijalizirane razlike od Drugoga, pokušava stvoriti stabilan i jasno definiran identitet, što je međutim nemoguće. Osim toga, oni su situacijski i relacijski uvjetovani, što znači da specifičnosti konkretne situacije ili spleta odnosa u nekom trenutku ili kontekstu utječu na artikulaciju identiteta. Kao posljedica toga, identifikacijski procesi obilježeni su diskontinuitetima, odnosno fragmentarnošću, što znači

da se mogu javiti nedosljednosti ili proturječja između pojedinih razina i momenata identifikacije.

U pristupu koji predlaže Rogers Brubaker ova perspektiva primjenjuje se na etničku identifikaciju (iako sam autor nije sklon pojmovima identiteta i identifikacije). «Zdravorazumsko» shvaćanje etničkog, odnosno nacionalnog, identiteta i etničkih ili nacionalnih skupina kao nečeg što je dano, stabilno, jasno razlučivo i za njihove nositelje ili članove značajno, na ovaj se način propituje te se govori o etničnosti i grupnosti kao događajima, odnosno pojavama koje fluktuiraju pod utjecajem različitih faktora (između ostalog i diskurzivnih, na primjer reinterpetacije konflikata od strane «političkih poduzetnika»). Nacionalnim diskursima, pak, cilj je razviti, održati i učvrstiti upravo ovo «zdravorazumsko» shvaćanje nacionalnog identiteta kako bi konsolidirali nacionalnu skupinu te se u tu svrhu služe različitim diskurzivnim strategijama. Jedna od najznačajnijih je etnizacija, odnosno pozicioniranje etničkih kategorija kao središnjih, u različitim sferama i situacijama svakodnevnog života.

Takva strategija nužno je suprotstavljena onim diskursima, komunikacijskim praksama i obrascima ponašanja koji ne ističu ili ne uvažavaju (odnosno, iz perspektive nacionalnih diskursa, ne ističu i ne uvažavaju «dovoljno» i «na pravi način») važnost etničkih, odnosno nacionalnih kategorija ili dapače negiraju ili pokušavaju umanjiti njihovu važnost. U ovom se radu takvi diskursi i prakse obuhvaćaju pojmovima kozmopolitizma i nacionalne ravnodušnosti, pri čemu se prethodno tiče odnosa prema «drugim» nacionalnim skupinama, a potomje odnosa prema «vlastitoj», t.j. prema nacionalnim kategorijama i skupinama uopće (dakako da je jedno i drugo povezano i čini dva aspekta iste pojave). Budući da se ovdje analiziraju tekstovi iz pro-hrvatskih novina *Omnibus*, koje podržavaju hrvatski narodni preporod u Istri, dominirat će nacionalni diskurs koji pokušava u čitateljstvu novina suzbiti kozmopolitizam i nacionalnu ravnodušnost, tako da će predmet analize biti diskurzivne strategije koje su na to usmjerene, a koje se ujedno može shvatiti kao pokazatelje truda koji je bio potreban da se nacionalni diskurs proširi u populaciji.

2.1. Analiza diskursa

2.1.1. Analiza diskursa u historiografiji

Prije nego što izložimo teorijski okvir na kojem se temelji analiza diskursa u ovom radu, dat ćemo kratak pregled razvoja pristupa tekstovima i jeziku u okviru povijesne znanosti. Kako navode Ziemann i Dobson (2008), krajem 80-ih godina prošlog stoljeća počele su rasprave o prirodi povijesnog znanja, odnosno o tome je li uopće moguće u povijesnom istraživanju i, ako jest, u kojem obliku doći do «istinitog» znanja o prošlosti. U ovim su se raspravama formirale dvije glavne strane, od kojih jedna zastupa postmodernističku (poststrukturalističku) paradigmu, dok je druga strana prema tome izrazito kritična te zastupa «realistički» pristup povijesnom znanju i istraživanju. Radi se zapravo o neslaganju u pogledu «prirode i mogućnosti znanja o značenju jezika i pogotovo pisanih tekstova»¹ (ibid.: 1) te se stoga velikim dijelom razvila rasprava o ispravnom načinu korištenja, čitanja i interpretiranja primarnih izvora, odnosno prvenstveno različitih vrsta tekstualnih materijala koji potječu iz povijesnog konteksta koji se proučava.

Najznačajnije ime iz razdoblja utemeljenja «realističkog» pristupa je njemački povjesničar Leopold von Ranke (1795-1886), kojeg se smatra začetnikom «historijsko-kritičke metode» u rukovanju povijesnim izvorima, koja se sastoji od sistematski sakupljenog i usavršenog niza tehnika verifikacije, povezivanja i dokumentacije izvora, koje potječu iz duge tradicije začete u okviru šesnaestostoljetnog humanizma i kojima je cilj što točnije utvrditi vjerodostojnost pojedinog izvora, odnosno podataka koje se u njemu može naći. Principi i tehnike koje je Ranke sakupio i razvio još uvijek se, kako navode Ziemann i Dobson (ibid.), u velikoj mjeri smatraju metodološkim temeljem «realističkih» povijesnih istraživanja.

Drugi značajni njemački povjesničar iz 19. stoljeća, Johann Gustav Droysen (1808-1884), najpoznatiji je po utemeljenju ideje «razumijevanja» (*Verstehen*) kao najvažnijeg elementa u pristupu primarnim povijesnim izvorima (iako se, kako pokazuje Müller [2008], i u Rankeovim povijesnim studijama očituju slične ideje, samo što nisu teorijski razrađene). Droysen kritizira isključivi naglasak na tehničkom aspektu pristupa tekstovima te naglašava ključnu ulogu interpretacije kao djelatnosti koja jedina može rezultirati znanjem o prošlosti. Interpretacija primarnih izvora temelji se, prema Droysenu, na «saživljavanju» ili «suosjećanju» (*Einfühlen*) s povijesnim akterima čije se djelovanje proučava (na primjer s

¹ Sve navode koji su u izvorniku na stranom jeziku prevela je autorica.

autorima tekstova koje se analizira). Po Droysenovu mišljenju takvo je suosjećanje moguće zahvaljujući kontinuitetu Zapadne civilizacije počevši od korijena u antičkoj grčkoj kulturi, što dakako, kako napominju Ziemann i Dobson, ukazuje na etnocentričnost karakterističnu za ovo razdoblje u historiografiji. No, Droysenova ideja «razumijevanja», utemeljena u hermeneutici, odigrala je ključnu ulogu u etabliranju povijesti kao ozbiljne znanosti te je postala i ostala središnji dio historiografskog rada i u europskoj i sjevernoameričkoj historiografiji bar do 60-ih godina prošlog stoljeća. Cilj pristupa utemeljenih na ovakvoj ideji «razumijevanja» je prodrijeti «ispod površine» teksta kako bi se došlo do njegovog «stvarnog» značenja. «Realistički» pristup primarnim izvorima temelji se dakle prvenstveno na ideji o postojanju «objektivne istine» o povijesnim procesima i događajima, koja je dostupna historiografskim istraživanjima ukoliko se rigorozno primjenjuju uvriježeni metodološki standardi.

No, kako navodi Reinfandt (2008), već od 18. stoljeća, pod utjecajem romantizma, tradicionalnim predodžbama o objektivnoj istini dostupnoj ljudskoj spoznaji suprotstavila se sve veća uloga subjektivnosti kao važnog elementa moderne kulture. Kao posljedica toga «istina je postala potencijalno subjektivna i prema tome relativna», tako da je «sve tvrdnje o istinitosti trebalo opravdavati na nove načine», što je rezultiralo razvojem «teorije u specifično modernom smislu» (ibid.: 38). Početkom 20. stoljeća počinje se razvijati teorija književnosti koja, puno prije historiografije, uzima u obzir pomak od ideje objektivnosti prema modernoj subjektivnosti i reflektivnosti te, pod utjecajem lingvistike koja se u to vrijeme počinjala razvijati kao znanstvena disciplina, sam književni tekst postavlja u središte interesa, dok autor, društveni kontekst u kojem je djelo nastalo i slično postaju manje važni. Ovim naglaskom na tekst, odnosno jezik, kao ravan koja je primarna u odnosu na «objektivnu» izvanjezičnu «stvarnost», pokrenut je postupan paradigmatički pomak u nekim humanističkim disciplinama koji je kasnije prozvan «jezičnim obratom» («*the linguistic turn*»).

U okviru historiografije, izvjestan interes za jezik, odnosno za povijesne studije jezika i koncepata, javlja se među utemeljiteljima časopisa *Annales* (Febvre 1962, Bloch 1949), na što se nešto kasnije nastavlja Alphonse Dupront (1970). No, tek s utjecajem strukturalizma, odnosno strukturne lingvistike i semiotike, dolazi do značajne promjene u odnosu historiografije prema jeziku (Schöttler 1995). Ideja o materijalnosti jezika kao sustava znakova dovela je u pitanje legitimnost etabliranih hermeneutičkih postupaka interpretacije

koji su bili isključivo usmjereni na intencionalnost i kreativnu subjektivnost «iza» jezika. «Umjesto toga, 'smisao' i 'subjektivnost' konceptualizirani su kao *učinci*, kao *proizvodi* i *konstrukti*» teksta (ibid.: 88, kurziv u originalu), kojemu se pristupa kao rezultatu međusobnih odnosa različitih jezičnih elemenata koji ga sačinjavaju.

Pojam diskursa uveden je kao ključan u okviru historiografskog istraživanja prvenstveno zahvaljujući radu Michela Foucaulta početkom 60-ih godina prošlog stoljeća (Schöttler 1989). Foucault odbacuje ideju da je moguće «razumjeti» prošlost putem identifikacije te se umjesto toga analitički usmjerava na diskurs kao «institucionalizirani modus govorenja ili pisanja čija se pravila i mehanizmi funkcioniranja mogu 'pozitivno' utvrditi» (ibid.: 41), odnosno bez posezanja za nečim «drugim» kao pravim i «stvarnijim» predmetom analitičkog interesa. Zajedno s Lacanovom elaboracijom strukture nesvjesnoga i Althusserovim radovima o materijalnosti ideologije, Foucaultov pristup diskursu doprinio je razvoju «teorijskog okvira za ne-subjektivno čitanje tekstova orijentirano prema diskursu» (ibid.: 42). To je u okviru historiografije potaknulo promišljanja o povijesnoj jezičnoj analizi i dovelo do njene reformulacije kao analize diskursa.

2.1.2. Pregled razvoja teorije diskursa: prva i druga generacija

Pristup analizi diskursa u ovom radu oslanja se na poststrukturalističku teoriju diskursa, od koje preuzima neke teorijske postavke i aspekte pristupa analizi tekstova, i na kritičku analizu diskursa Normana Fairclougha. Jacob Torfing u uvodnom poglavlju knjige *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance* (Howarth, Torfing 2005) daje dobar pregled razvoja teorije diskursa i njenih različitih varijacija, s naglaskom na poststrukturalističku teoriju diskursa, uključujući glavne kritike koje su joj upućene te moguće odgovore na njih.

Torfing izvor teorije diskursa opisuje kao pokušaj uspostavljanja veza između, s jedne strane, lingvistike i hermeneutike i, s druge strane, društvenih i političkih znanosti, odnosno isticanja povezanosti i međusobne uvjetovanosti jezika i drugih aspekata «stvarnosti». Brojne vrste teorije diskursa Torfing dijeli na tri osnovne tradicije, odnosno generacije. Prva generacija mogla bi se shvatiti kao uže lingvistička. U okviru pristupa koje Torfing svrstava u ovu skupinu, diskurs se definira kao jedinica teksta veća od jedne rečenice, a semantički aspekti konkretnih pojedinačnih iskaza glavni su predmet istraživanja. Kao primjere pristupa iz prve

generacije teorije diskursa Torfing navodi sociolingvistiku (koju, referirajući se na Downes 1984, definira kao analizu odnosa između socioekonomskog statusa govornikâ i njihova vokabulara, iako se suvremena sociolingvistika bavi puno širim spektrom tema), analizu sadržaja (Holsti 1969) i analizu razgovora (*conversation analysis*; Schegloff i Sacks 1993, Sinclair i Coulthards 1975, Atkinson and Heritage 1984). Psihologiju diskursa (*discourse psychology*; Labov i Franchel 1977, Potter i Wetherell 1987) ističe kao područje u kojem je naglasak prebačen s analize jezičnih karakteristika samog razgovora na ciljeve i strategije govornikâ, čime se približava širem području interesa kasnijih generacija teorije diskursa. U istom smjeru se kreće i kritička lingvistika (Fowler et al. 1979), koja proučava način na koji diskursi izborom i kombiniranjem jezičnih izraza i stilova proizvode određenu reprezentaciju stvarnosti, koja je često ideološki iskrivljena (što znači da se nekritički podrazumijeva postojanje jedne objektivne stvarnosti prije i izvan svake reprezentacije, koja je dostupna ljudskoj spoznaji i objektivnoj reprezentaciji). Slabost prve generacije teorije diskursa, prema Torfingu, je njen usko jezični interes i posljedični nedostatak uspostavljanja veze između analize diskursa i analize politike i odnosa moći te nedovoljna razrada i upotreba pojmova ideologije i moći (što je zapravo pogrešno ako se uzme u obzir šira definicija područja sociolingvistike, koju autor ne navodi). Psihologija diskursa i kritička lingvistika, unatoč tome što omogućuju proučavanje represivnih učinaka diskursa, također se zadržavaju unutar okvira čisto lingvističke analize semantičkih aspekata diskursa.

U drugoj generaciji diskurs se šire shvaća te se ne definira kao pojedini izgovoreni ili pisani verbalni iskaz, već podrazumijeva širi skup društvenih praksi. U ovu skupinu pristupa Torfing, kao najznačajnije predstavnike, smješta Michela Foucaulta i kritičku analizu diskursa Normana Fairclougha (za potonjeg vidi potpoglavlje 2.1.4.). Foucault (1985) se ne bavi u tolikoj mjeri samim oblikom i sadržajem jezičnih iskaza i semiotičkih praksi kao takvih, već u središte interesa postavlja apstraktniju razinu pravilâ koja upravljaju proizvodnjom takvih iskaza i praksi, odnosno koja određene tipove iskaza i njihovih međusobnih odnosa čine mogućim (iskazivim), a druge ne. Takva pravila osim toga određuju i koji društveni akteri mogu proizvoditi određene tipove iskaza i u čije ime te kakve se strategije mogu realizirati na razini diskursa. Iako često korištenje pojma «iskaz» u prethodnim rečenicama može navesti na krivi trag, Foucault sve prakse smatra diskurzivnima, ne samo jezične, budući da ih oblikuju historijski situirana diskurzivna pravila. Stoga predmetom analize, osim verbalnih tekstova, mogu biti, na primjer, i arhitektonsko oblikovanje neke zgrade ili kretanje ljudi u određenom

prostoru. U svojim ranim, «arheološkim» radovima, Foucault pod utjecajem marksističke ideje o bazi i nadgradnji diskurzivna pravila shvaća kao uvjetovana izvandiskurzivnim odnosima. No u kasnijoj, «genealoškoj» fazi razlikovanje između diskurzivnog i izvandiskurzivnog više ne igra toliko važnu ulogu te umjesto toga u središte interesa dopijeva pojam moći. Za razliku od klasične koncepcije moći utemeljene na izravnoj i više ili manje nasilnoj dominaciji i represiji, Foucault uvodi ideju diskurzivne moći, koja putem diskurzivnog oblikovanja identiteta, kapaciteta i odnosa potčinjenosti među društvenim akterima omogućuje regulaciju djelovanja. Moć i diskurs se stoga nadaju kao međusobno konstitutivni.

2.1.3. Poststrukturalistička teorija diskursa

Poststrukturalistička teorija diskursa se javlja krajem 70-ih godina prošlog stoljeća kao kritika strukturalističkih teorija koje su sredinom stoljeća bile dominantne u mnogim društvenim i humanističkim disciplinama. Poststrukturalistička teorija diskursa kao glavni objekt analize uzima procese konstrukcije onoga što bi se u više esencijalistički orijentiranim teorijama shvaćalo i obilježavalo kao društvena, politička ili kulturna «stvarnost». Kako navodi Torfing, cilj poststrukturalističke teorije diskursa je nadići ograničene okvire objektivizma, redukcionizma i racionalizma na kojima se temelji ili se do relativno nedavno temeljio dobar dio teorijskih pristupa u društvenim znanostima i humanistici. S druge strane, potrebno je izbjeći i čisto opisne i impresionističke pristupe koji nisu čvrsto teorijski utemeljeni. Poststrukturalistička teorija diskursa stoga nudi teorijsku podlogu za analizu diskurzivne konstrukcije struktura i identitetâ.

U trećoj generaciji teorije diskursa, kako Torfing kolektivno obilježava poststrukturalističke pristupe diskursu, pojam diskursa još se proširuje, tako da obuhvaća sve društvene pojave, odnosno u potpunosti se izjednačuje sa sferom društvenog (Torfing 2005). Sve se društvene pojave shvaćaju kao semiotičke, a njihovo značenje ovisi o decentraliziranom sustavu kontingentnih pravila i razlika. Jacques Derrida (1978) do takvog zaključka dolazi kao do konzekvence odustajanja od metafizičke ideje transcendentnog centra, odnosno jedne unaprijed dane ahistorijske biti kojoj za vlastito postojanje nije potrebno ništa drugo jer je determinirana isključivo sama sobom te stoga ima ulogu instance koja determinira i fiksira sve druge biti koje zahvaljujući vezi s tim središtem čine stabilnu i totalnu strukturu. Ulogu

takve središnje biti, koja služi kao glavni temelj za razumijevanje i objašnjavanje tijeka povijesti, strukture društva i identiteta subjekata i objekata, pripisivalo se različitim konceptima kao što su Bog, Razum, Čovječanstvo, Priroda i tako dalje.

Poststrukturalistička teorija diskursa temelji se, za razliku od toga, na antiesencijalističkoj ontologiji prema kojoj biti nisu unaprijed dane, fiksne i dostupne ljudskoj spoznaji, već je ta spoznaja određena društvenim značenjima i identitetima koji postoje unutar kontingentnog i provizornog sustava odnosa koji tek privremeno i djelomično može fiksirati značenja. Budući da društveni identiteti više nisu fiksirani zahvaljujući vezi s jednim stabilnim središtem, njihova se značenja i odnosi lakše mijenjaju kroz diskurzivno uspostavljanje i izmiještanje privremenih i ograničenih središta. Diskurs se dakle u poststrukturalističkoj teoriji (ne samo kod Derride, nego i drugih autora kao što su Roland Barthes, Julia Kristeva i Jacques Lacan) shvaća kao historijski situiran sustav praksi označavanja koji se proizvodi putem političkih intervencija (činova koji proizlaze iz odnosa moći te ih i sami uspostavljaju) i koji, povezivanjem semantičkih aspekata jezika i pragmatičkih aspekata djelovanja, čini temelj i uvjet mogućnosti konstrukcije bilo kakvog značenja, kao i svakog djelovanja.

Ernesto Laclau i Chantal Mouffe (1982, 1985, 1987) pokušali su povezati različite poststrukturalističke teorije diskursa u jednu sintetičku teoriju koja se u nekoj mjeri nastavlja na, ali i udaljava od druge generacije. Njihova teorija prihvaća Foucaultov odnos međusobne konstitutivnosti između diskursa i moći te također diskursu pripisuje kvazitranscendentalnu poziciju uvjeta mogućnosti svakog jezičnog iskaza, mišljenja, imaginacije i djelovanja. S druge strane, odbacuje se razlikovanje između diskurzivnog i izvandiskurzivnog, na temelju argumenta da se naizgled izvandiskurzivni fenomeni, kao što su tehnologija, institucije i ekonomski procesi, također konstruiraju kroz diskurzivne sustave razlika. U tom se smislu udaljavaju i od Faircloughova pristupa, ali, kako ističe Torfing, pri samoj analizi konkretnih diskursa razlike među njima nisu značajne te se mnoge Faircloughove kategorije i koncepti mogu koristiti paralelno s pojmovima iz poststrukturalističke teorije diskursa.

Konstruktivističke teorije identiteta, koje će biti izložene u poglavlju 2.2.1., također su utemeljene u poststrukturalističkoj paradigmi te se stoga u potpunosti slažu s takvim pristupom diskursu. Kako navodi Torfing, Derridina dekonstrukcija razotkrila je ovisnost zapadnjačkog mišljenja o binarnoj hijerarhizaciji koncepata, pri čemu je jedan član dihotomije privilegiran i «esencijalan», dok je drugi s te pozicije isključen te figurira kao inferioran i

slučajan. Iako se privilegirani član diskurzivno konstruira kao samosvojan i neovisan u svojoj biti, njegov je identitet zapravo u potpunosti determiniran njegovim odnosom s onime (Drugime) što je isključeno. U tom smislu Drugo igra jednako važnu ulogu kao i ono «esencijalno», što ukazuje na to da je nemoguće održati stabilnu hijerarhiju između esencijalnog i slučajnog, izvornog i dodatnog, prisutnog i odsutnog itd. Upravo zbog nemogućnosti da se ova hijerarhija u potpunosti i trajno stabilizira, diskurs se konstantno proizvodi kroz hegemonijske borbe, koje se sastoje od političkih intervencija (ne pojedinačnih i svjesnih, nego takvih koje su rezultat brojnih decentriranih strateških činova različitih aktera) s ciljem izgradnje hegemonijskog diskursa, odnosno diskursa koji će biti dominantni nositelj i mjesto proizvodnje moći u određenom društvenom kontekstu. Ono što je isključeno svojom diskurzivno konstruiranom radikalnom različitošću stvara dojam stabilnosti, homogenosti te čvrstoće i jasnoće granica onoga što figurira kao «esencijalno», ali kako bi vršilo tu funkciju mora biti predstavljeno kao prijetnja njegovu integritetu. Nužnost i prijetnja Drugoga tako zapravo trajno onemogućuju samostalnost, stabilnost i cjelovitost onoga «esencijalnoga». Sve identitete dakle treba promatrati relacijski i kontekstualno, jer se formiraju kroz odnose s Drugima, te historijski, jer su nestabilni i kontingentni.

Društveni antagonizmi koji nastaju ovim činovima uključivanja i isključivanja manifestiraju se u obliku proizvodnje političkih granica koje odvajaju stereotipno reprezentirane «prijatelje» od «neprijatelja». No, te granice nikada nisu sasvim čvrste, tako da borbe oko toga tko ima, a tko nema pristup određenom diskursu, identitetu i sl. čine središnji dio politike. Iz perspektive subjekta, ove borbe uvjetovane su nemogućnošću održanja cjelovitog i stabilnog identiteta utemeljenog u njemu samome. Budući da su sve diskurzivne strukture koje determiniraju različite aspekte individualnog identiteta (rodni, klasni, etnički itd.) nestabilne, subjekt ima trajnu potrebu za identifikacijom (npr. s nekom idejom, političkim projektom ili kolektivitetom) kako bi prevladao vlastiti manjak cjelovitog identiteta, što je međutim iluzorno. Zbog toga diskurzivna značenja i identiteti koji subjekte povezuju u društvene grupe, odnosno zajednice, imaju tendenciju prema totalizatorskim ideološkim mitovima, koji obećavaju cjeloviti identitet.

U toj situaciji Drugi, kojeg se konstruira kao isključenog, postaje nositelj prebačene odgovornosti za nedostatak u samom subjektu, odnosno za sve što je loše iz perspektive subjekta. Takva projekcija vlastitog nedostatka na Drugog može zatim potaknuti političko djelovanje vođeno iluzornom idejom da će eliminacija Drugoga odstraniti i nedostatak u

samom subjektu. Ovu se dinamiku vrlo lako može primijetiti u austro-ugarskoj Puli, u kojoj se nagla modernizacija i porast broja stanovnika više-manje poklopio s valom nacionalnih pokreta u Europi. U razdoblju od Austro-ugarske nagodbe do Prvog svjetskog rata nacionalna identifikacija postajala je postupno sve važnija u pulskom društvenom i političkom životu, a novine su u tome igrale vrlo značajnu ulogu, jer su velikim dijelom bile bliske pojedinim nacionalno i stranačkopolitički obilježenim grupacijama.

Novinskim tekstovima pristupa se dakle u ovom radu kao diskurzivnim proizvodima koji, proizvodnjom značenja, a tim putem i sudjelovanjem u dinamici odnosa moći, mogu doprinijeti oblikovanju društvene stvarnosti za aktere koji su njen dio, što znači da mogu (ali i ne moraju) utjecati i na njihovu samoidentifikaciju i s njom povezano političko djelovanje. U svakodnevnim novinskim napisima paralelno se konstruira «vlastitu» skupinu (za koju se podrazumijeva da se s njom identificiraju i autori tekstova, odnosno uredništvo pojedinih novina, i njihovo čitateljstvo ili barem jedan njegov dio) i skupine koje se pozicionira kao Druge, pri čemu je odnos između (nacionalnih, političkih, klasnih itd.) skupina među najpopularnijim temama novinskih tekstova uopće. Vrlo su česte polemike između pojedinih novina, u kojima se nerijetko jako oštrim tonom napada «protivnike» te se ističe razlike i neprijateljstvo među skupinama, a paralelno s time različitim se diskurzivnim strategijama pokušava ojačati nacionalnu identifikaciju kod čitateljstva te time homogenizirati nacionalne skupine i učvrstiti njihove granice (što se, između ostalog, postiže upravo potenciranjem konflikata, kako navodi Brubaker; vidi potpoglavlje 2.2.2.).

Radi se upravo o spomenutoj totalizaciji, kojoj je cilj eliminirati, odnosno negirati, nestabilnost i kontingentnost identiteta i ideologija. Pritom se ovisnost identiteta o njegovu odnosu s Drugime očituje u tome što je konstrukcija vlastite skupine u tekstovima neodvojiva od konstrukcije «drugih». Pokušaj održanja jasne granice i razlike od Drugih, kao i jačanja vlastite nacionalne skupine, sastoji se između ostalog od suzbijanja nacionalne ravnodušnosti i svakodnevnih kozmopolitskih praksi, koje predstavljaju prijetnju esencijalističkom shvaćanju identiteta i stoga neizravno potiču hegemonijsku borbu suprotstavljenih nacionalnih diskursa, kojima je cilj maksimalna etnizacija društvenog prostora. Ovaj rad dakle od poststrukturalističke teorije diskursa preuzima konstruktivistički pristup identitetu i njegovu determiniranost odnosom s Drugime (kao i odbacivanje pretenzije na «cjelovitost» ili «reprezentativnost» analize, vidi potpoglavlje 4.1.), no ne i potpuno poistovjećenje

diskurzivnog i društvenog polja, nego se u tom pogledu priklanja teorijskom pristupu Normana Fairclougha, koji se izlaže u sljedećem potpoglavlju.

2.1.4. Kritička analiza diskursa Normana Fairclougha

Fairclough (1992, 1995, 2003) je, nastavljajući se na tradiciju kritičke analize diskursa (*critical discourse analysis*, CDA), razvio razrađen i precizan teorijski okvir i metodologiju analize diskursa s ciljem uspostavljanja produktivnog transdisciplinarnog pristupa koji povezuje lingvistiku i društvene znanosti. Kritička analiza diskursa razlikuje se od poststrukturalističke teorije diskursa, između ostalog, po tome što ne smatra cijeli društveni svijet diskurzivnim, već kao predmet svog interesa uzima odnos između diskursa i drugih elemenata društvenog svijeta (institucija, društvenih aktera itd.). Taj se odnos promatra kao dvosmjernan: diskurs reprezentira («odražava») društveni svijet, ali ga ujedno konstituira (Fairclough, Wodak 1997: 258, u Flowerdew 2012: 7). Fairclough u tom smislu prihvaća umjerenu verziju konstruktivizma, u kojoj se društveni svijet tumači kao konstruiran, ali jednom kad su njegovi različiti elementi konstruirani, ukoliko su vezani uz dovoljan stupanj moći u konkretnom društvenom i diskurzivnom kontekstu, oni postaju stvarnost, koja kao takva utječe na mogućnosti daljnje diskurzivne konstrukcije društvenog svijeta te je prema tome treba uzeti u obzir. Stoga Fairclough naglašava da prikazi ili tumačenja (*construal*) društvenog svijeta, koji se javljaju u okviru pojedinih diskursa, neće nužno značajnije utjecati na društvo, odnosno stvarno doprinijeti njegovoj *konstrukciji*, i da zbog toga treba razlikovati ova dva načina djelovanja diskursa, što se u mnogim društvenokonstruktivističkim teorijama ne čini (Fairclough 2003: 8-9).

Još jedna značajna razlika između kritičke analize diskursa i poststrukturalističke teorije diskursa je što kritička analiza diskursa više pažnje pridaje konkretnoj jezičnoj formi pojedinih iskaza, odnosno temelji se na lingvističkoj analizi tekstova (mikro razina), koja se dovodi u dijalektičku vezu s društvenim strukturama (makro razina) (Fairclough 1995, u Flowerdew 2010: 7). Fairclough je pritom posebno stavio naglasak na transdisciplinarno povezivanje između lingvistike i društvenih znanosti, u smislu kombiniranja koncepata i metoda analize iz tih dvaju polja (Fairclough 2003: 6). Inspiriran tim pristupom, ovaj rad također koristi pojmove i metode iz analize diskursa u kombinaciji s teorijskim okvirima preuzetim iz antropologije, sociologije i povijesne znanosti.

Fairclough se djelomično nastavlja na Foucaultovu analizu diskurzivnih praksi koje oblikuju subjekte i objekte, pa diskurs shvaća kao specifičan *podskup društvenih praksi* koje se odlikuju time što sadrže semiotički element, odnosno element značenja. Stoga diskurs, osim pisanog i izgovorenog teksta, može podrazumijevati i, na primjer, vizualni materijal ili tjelesne geste pomoću kojih društveni akteri proizvode značenje i kojima pripisuju značenje. U tom smislu shvaćanje diskursa kao bilo koje društvene prakse koja uključuje semiotički element relevantno je, jer smješta i novinske tekstove, kao konkretne iskaze oblikovane u skladu s pravilima proizvodnje pojedinih diskursa, unutar šireg polja društvenih praksi.

Referirajući se na Foucaulta, Fairclough (2003) daje tri definicije pojma «diskurs»: u obliku apstraktne imenice on označava skupno polje svih iskaza (diskurs «kao takav»), dok se u obliku «brojive» imenice («jedan diskurs», «pojedini diskursi») odnosi na pojedine konkretne skupine iskaza ili pak na određen skup pravila koja reguliraju proizvodnju i međusobne odnose iskaza unutar jedne takve skupine. Ono što pojedini diskurs razlikuje od drugih je specifičan način na koji on predstavlja (reprezentira) određen aspekt svijeta, a to se može odnositi na «proces, odnose i strukture materijalnog svijeta, 'mentalni svijet' misli, osjećaja, uvjerenja i sličnog te društveni svijet» (ibid.: 124). Različiti diskursi «vezani su uz različite odnose koje ljudi imaju sa svijetom, što pak ovisi o njihovu položaju u svijetu, njihovim društvenim i osobnim identitetima i društvenim odnosima u kojima se nalaze s drugim ljudima. (...) Odnosi između različitih diskursa su element odnosa između različitih ljudi – mogu se međusobno nadopunjavati ili natjecati, jedan može dominirati nad drugima itd. Diskursi čine dio resursa koje ljudi koriste u međusobnim odnosima (...) i kad te odnose žele promijeniti» (ibid.).

U proizvodnji (i recepciji) pojedinog diskursa u principu sudjeluje veći broj ljudi (i veći broj iskaza), a pretpostavlja se da diskurs karakterizira i određena razina stabilnosti kroz vrijeme, što znači i repetitivnosti. Ovisno o razini općenitosti, odnosno apstraktnosti pojedinog diskursa, on može proizvesti veći ili manji broj različitih reprezentacija pojedinih aspekata svijeta (odnosno ne čini svaka pojedina reprezentacija ujedno zaseban diskurs), a diskursi osim toga unutar sebe sadrže varijacije («podvrste»). No, unatoč ovoj unutrašnjoj heterogenosti, izdvajanje pojedinih diskursa kao entiteta opravdano je zbog «dijalektičkog odnosa između diskursa i drugih elemenata društvenog života» (ibid.: 126); odnosno pojedine diskurse odlikuje to što specifičan način na koji oni prikazuju svijet ima određen društveni značaj, na primjer u smislu utjecaja na izvandiskurzivne aspekte društvenog života.

Fairclough diskurse promatra kao jezični ili, šire gledano, semiotički aspekt društvenih praksi. Društvene prakse pak čine razinu koja zauzima posredničko mjesto između, s jedne strane, apstraktnih društvenih struktura i, s druge strane, društvenih događaja (*social events*), odnosno konkretnih, stvarnih zbivanja u društvenom životu. Društvene strukture (na primjer klasne ili rodbinske strukture) čine opći okvir onoga što je u društvenom životu moguće (iako ga ne određuju na potpuno predvidljiv niti nužan način). Društvene prakse su specifični i relativno stabilni oblici društvenih aktivnosti, no osim samih aktivnosti sačinjavaju ih i drugi društveni elementi (subjekti koji u aktivnostima sudjeluju i njihovi međusobni društveni odnosi, instrumenti ili sredstva koja koriste, objekti prema kojima su aktivnosti usmjerene, vrijeme i mjesto zbivanja, oblici svijesti [*forms of consciousness*] i vrijednosti u skladu s kojima subjekti postupaju i, naposljetku, diskurs).

Društvene prakse su vezane uz određene sfere društvenog života (na primjer politiku ili intimne međuljudske odnose – primjeri društvenih praksi iz ovih sfera bi mogli biti saborska rasprava i romantična večera) te posreduju između strukture i događaja u tom smislu što od svih potencijalnih događaja koje struktura omogućuje vrše selekciju te su stoga samo određeni događaji očekivani i prihvatljivi u konkretnom društvenom kontekstu, dok drugi nisu (što ne znači, dakako, da do neočekivanih događaja ne može doći, s obzirom na to da društveni akteri nisu u potpunosti determinirani društvenom strukturom i praksama). Pojedine skupine društvenih praksi uspostavljaju specifične međusobne odnose («umrežene» su, kako kaže Fairclough), a takvu skupinu umreženih društvenih praksi autor zove «društveni poredak» (*social order*) – primjeri društvenog poretka su globalni neoliberalni poredak ili društveni poredak obrazovanja u nekom konkretnom društvu.

Sve tri razine društva imaju i svoj jezični element ili aspekt: na razini strukture to je jezik, u smislu sustava elemenata i pravila koja reguliraju odnose među njima, na razini društvenih praksi to su diskursi, žanrovi i stilovi, a na razini događaja konkretni tekstovi. Kao što između društvene strukture i događaja posreduju društvene prakse, tako ni tekstovi nisu determinirani naprosto pravilima jezične strukture, već se od različitih diskurzivnih realizacija koje određen jezični sustav omogućuje u stvarnosti javljaju samo neke i to u okviru konkretnih diskursa, žanrova i stilova koji su u određenom društvenom kontekstu na raspolaganju (naravno, ni diskurzivna proizvodnja nije u potpunosti determinirana, već postoji prostor za inovacije od strane aktera). Također, kao što umrežene društvene prakse čine društveni poredak, tako i pojedini umreženi diskursi, žanrovi i stilovi čine poredak diskursa (*order of discourse*).

Ključno je što se u okviru društvenih praksi diskurs nalazi u dijalektičkim odnosima s nediskurzivnim društvenim elementima. Poredak diskursa je stoga oblik «društvene organizacije i kontrole nad jezičnom varijacijom», a diskursi, žanrovi i stilovi isto tako «nisu čisto jezične kategorije nego kategorije koje presijecaju podjelu na jezično i 'nejezično', na diskurzivno i nediskurzivno» (ibid.: 24-25, kurziv u originalu).

Prema Faircloughovu pojmovnom sustavu, diskursi koji se javljaju u *Omnibusu* (i drugdje) promatrali bi se kao jezični, odnosno semiotički, aspekt različitih društvenih praksi koje čine narodni preporod, kao što su politički skupovi i govori, dobrotvorna događanja na kojima se skupljaju sredstva za potporu hrvatskim udruženjima, obrazovne aktivnosti narodnih čitaonica, izravna agitacija članova stranke u lokalnim zajednicama itd. Sama aktivnost izdavanja novina sastoji se također od većeg broja različitih praksi, u kojima diskurzivni element uglavnom igra ključnu ulogu: dopisivanje između uredništva i autora tekstova, primanje vijesti preko telegrafa, pribavljanje financijskih i drugih sredstava, sastanci uredništva, odabir i korektura tekstova, proces tiskanja novina, njihova promocija i distribucija²... Ovaj rad ne bavi se detaljnije ovim praksama, ali ih treba imati na umu kao neposredan kontekst analiziranih tekstova.

Diskurzivne prakse imaju ideološki element ukoliko doprinose naturalizaciji kontingentno konstruiranih značenja. Različite društvene grupe proizvode ideološke diskurse kako bi održale vlastitu hegemonijsku moć ili uspostavile protuhegemoniju. Ideološki diskursi na taj način doprinose ne samo reprodukciji, nego i transformaciji društvenog i političkog poretka. U tom smislu tekstovi u *Omnibusu* su izrazito obilježeni ideološkim diskursima, prvenstveno diskursom hrvatskog narodnog preporoda u Istri i istarske narodne stranke, kojima je cilj suprotstavljanje hegemoniji talijanskog nacionalnog (i nacionalističkog, odnosno

² Naznake nekih od ovih praksi javljaju se i u samim novinskim tekstovima, na primjer što se tiče pojave i razvoja ideje o izdavanju višejezičnog lista u razgovorima unutar članstva stranke. U prvom broju, koji je izašao 15.10.1904., u uvodnom tekstu na talijanskom jeziku (slična formulacija stoji u njemačkoj verziji teksta, dok se u tekstu na hrvatskom to ne spominje) navodi se da su «[n]ajbolji ljudi iz istarske hrvatske narodne stranke već (...) više godina mišljenja da bi trebalo imati organ pisan i na talijanskom i njemačkom jeziku. (...) Sama stranka većinom nije bila protiv toga.» («I migliori uomini del partito popolare croato dell'Istria erano già da molti anni del parere, che bisognerebbe avere un organo scritto anche in lingua italiana e tedesca. (...) Il partito stesso non ne era contrario per massima.»). U pogledu distribucije, u istom broju ističe se masnim slovima kratak tekst (na sva tri jezika), koji u hrvatskoj verziji kaže: «Pitajte "Omnibus" u svim glavnim prodajama duhana u Puli. Pobrnuti ćemo se, da ga budu mogle prodavati i one, koje imaju dozvolu samo za neke novine. Tako i izvan Pule. (...)» (str. 2; u svim navodima iz novina zadržane su, koliko je bilo moguće, grafičke karakteristike teksta, npr. oblik navodnih znakova i tekst otisnut masno, u kurzivu ili s razmacima između slova, kao i tiskarske greške).

iredentističkog) diskursa koji je u mnogim istarskim gradovima, pa tako i u Puli, bio vezan uz pozicije političke, ekonomske i društvene moći.

U skladu s Faircloughovim pristupom, koji naglašava društveni značaj jezika, diskurzivne strategije u tekstovima iz *Omnibusa* analizirat će se uz pomoć teorijskih okvira koji ne potječu iz područja lingvistike. Pojmovi koji se ovdje uvode omogućuju, kako Fairclough preporučuje, povezivanje jezične razine konkretnog teksta sa širim društvenim kontekstom te uvode teorijske perspektive koje omogućuju tumačenje specifičnih društvenih učinaka na koje tekstovi ciljaju, a koji indirektno ukazuju i na određene pojave u pulskoj svakodnevici koje se u preporodnom diskursu prikazuju kao prijetnja hrvatskom nacionalnom identitetu, odnosno kao izdaja vlastitog naroda od strane njegovih pretpostavljenih pripadnika. Budući da je u ovom pogledu ključan pojam identiteta, odnosno identifikacije, sljedeće potpoglavlje posvećeno je njemu, a zatim se prelazi na pojmove kozmopolitskih praksi i nacionalne ravnodušnosti.

2.2. Identifikacija

2.2.1. Kritički pristup identitetu

Stuart Hall navodi da se prema «zdravorazumskom» shvaćanju identitet temelji na «prepoznavanju nekog zajedničkog porijekla ili zajedničkih svojstava s drugom osobom ili skupinom ljudi ili s nekim idealom, uz prirodno uspostavljanje solidarnosti i savezništva koje se na tome temelji» (Hall, du Gay 1996: 2). No kritički pristup koji Hall zastupa i koji je raširen u suvremenim teorijama identiteta gleda na identitet kao na *proizvod* diskursa i drugih oblika praksi, dakle ne nešto što apriorno postoji u nekom jedinstvenom i nepromjenjivom obliku, već nešto što se iz dana u dan stvara i mijenja kroz djelovanje individua i skupina u promjenjivim društvenim, kulturnim i drugim uvjetima. To znači da, iako se može činiti da se radi o *prepoznavanju* vlastite pripadnosti nekoj skupini i zajedničkih svojstava s ostalima u toj skupini, zapravo se radi o *konstruiranju* te pripadnosti i sličnosti, odnosno o prihvaćanju već postojećih diskursa i praksi koje tu pripadnost i sličnost konstruiraju kao apriornu. Osim toga, ključan element je procesualnost identiteta, koji nije fiksiran i nikad ne postiže neki završeni i definitivni oblik (u tom smislu upotreba riječi «proizvod» pomalo navodi na krivi trag). Iz ovog se razloga mnogi autori kritički odnose i prema samom pojmu identiteta, koji navodi na reifikaciju proučavanih fenomena, te zagovaraju pristup koji umjesto toga istražuje

identifikaciju kao proces (npr. Brubaker 2004). I u ovom radu ćemo tako pristupiti, pa ćemo govoriti o identifikaciji radije nego o identitetima. Posljedica shvaćanja identiteta kao procesa je i da se ne može govoriti niti o jednostavnom i neproblematičnom jedinstvu ljudskog subjekta kroz vrijeme, čiji bi identitet ostao sačuvan u čvrstoj i nepromjenjivoj jezgri osobnosti, budući da je sve podložno promjeni.

Jedna od važnih konzekvenci ovog konstruktivističkog gledišta je da se identifikacijske procese ne može promatrati izvan njihova povijesnog konteksta, što znači da su oni povijesno kontingentni; odnosno, da su okolnosti u nekom konkretnom slučaju bile drugačije, ovi bi se procesi odvijali drugačijim tokom i pojedini «identiteti» koje određeni akteri u okviru svakodnevnog života doživljavaju i prezentiraju kao nužne i «primordijalne» bi se možda manifestirali na radikalno drugačiji način. Isto tako, iako mnogi identitetski diskursi svoj legitimitet na određen način temelje na prošlosti (porijeklo naroda, utemeljenje države ili religije, kulturna tradicija itd.), u suvremenim teorijama identiteta ti se diskursi prvenstveno promatraju u njihovoj orijentaciji prema sadašnjosti i budućnosti, kao sredstva kojima se zadovoljavaju potrebe i postižu ciljevi suvremenih društvenih skupina.

Identifikacijski procesi se, osim toga, odvijaju «kroz različite, često međusobno ispresijecane i antagonističke diskurse, prakse i pozicije» (Hall, du Gay 1996: 4), tako da se između različitih aspekata ili razina identifikacije javljaju diskontinuiteti i proturječja te se stoga često govori o fragmentarnosti identiteta. Budući da se radi o zamišljenim, odnosno diskurzivno konstruiranim kolektivitetima s kojima se individue identificiraju, može se također reći da se identifikacija događa u području imaginarnog. No to nimalo ne umanjuje značaj njene uloge u okviru društvenih odnosa moći koje u konkretnim slučajevima može podržavati ili im se aktivno suprotstavljati. Već sama «konstitucija društvenog identiteta je čin moći» (Laclau 1990, u: Hall, du Gay 1996: 5), budući da, kako bi se stvorilo imaginarno jedinstvo i specifičnost konstruiranog kolektiviteta, podrazumijeva postavljanje artificijelnih granica koje ga odjeljuju od onih koje se pozicionira kao Druge. Na taj način sve što je u procesu identifikacije činom moći isključeno zapravo čini neizostavnu i temeljnu instancu u tom procesu, što znači da konstruirani kolektiviteti, potpuno suprotno onome kako se najčešće predstavljaju, nisu determinirani naprosto vlastitom «samostojnom» i «izvornom» biti, već upravo odnosom s onim što je isključeno (dakle determinira ih prije svega *razlika* od Drugoga, a ne *identičnost* samome sebi). Naposljetku, budući da stabilni i nepromjenjivi identiteti ne postoje, da nijedna pozicija moći nije apsolutna i nijedan diskurs ne može u

potpunosti vladati značenjima koja proizvodi, granice koje se postavljaju ovako konstruiranim kolektivitetima nisu čvrste, pa ono što je isključeno konstantno potencijalno destabilizira opstojnost konstrukcije.

2.2.2. Etnička grupa i nacija kao konstrukcije

Ova kritika zahvatila je dakako i nacionalni i etnički identitet te otvorila pitanje definiranja i međusobnog razgraničenja pojedinih nacija i etničkih skupina. Kako navodi Jeremy King (2005), povijest habsburških i bivših habsburških zemalja u 19. i 20. stoljeću najvećim je dijelom pisana iz izrazito nacionalne perspektive. Kao posljedica ključne uloge historiografije u nacionalnoj politici i izgradnji nacionalnih narativa u ovom dijelu Europe tijekom 19. stoljeća i kasnije, povjesničari su bili skloni nekritički prihvatiti diskurs samih nacionalnih pokreta, prema kojemu su temelj suvremenih «nacija» bile otprije postojeće, «primordijalne» etničke grupe, odnosno «narodi» (koje se često definira na temelju zajedničkog jezika). Preteča nacionalnosti dakle, po toj teoriji, «nije bila nenacionalna politika, nego nepolitični etnicitet» (ibid.: 6). No, «iako postoji obilje dokaza solidarnosti među govornicima istog jezika puno prije 19. stoljeća, drugi dokazi svjedoče o dvojezičnosti i uzajamno nerazumljivim dijalektima češkog ili njemačkog jezika, koji su se tek postupno pojavljivali, na kontingentan način» (ibid.: 7; isto se dakako može reći i za druge «nacionalne» jezike). Osim toga, horizontalne socioekonomske podjele društva imale su u habsburškim zemljama, navodi King, puno jače institucionalno utemeljenje i veći sociološki značaj od vertikalnih podjela na temelju jezika. Stoga autor zaključuje: «etničke grupe nisu preteče, već proizvodi nacija, koji se ahistorijski projiciraju u prošlost, ali imaju učinak stvaranja povijesti. Daleko od toga da konstituiraju distinktnu i čvrstu kategoriju povijesne analize, etnička grupa i 'nacija' nalaze se u odnosu uzajamne i konstitutivne ovisnosti» (ibid.: 8). King se poziva i na studiju Garyja Cohena (1981) o nacionalizaciji Bohemije, u kojoj autor «pokazuje kako su mnogi siromašniji ljudi postali u etničkom smislu Česi tek onda kada su to postali u nacionalnom smislu» (ibid.: 9). Ovakav paralelizam nacionalne i etničke identifikacije trebalo bi svakako uzeti u obzir kao potencijalno, barem djelomično objašnjenje promjena u etnonacionalnoj slici Istre u 19. i na početku 20. stoljeća. Radi se o razdoblju kad je u Istri još uvijek bio u tijeku prvi «val» izgradnje kolektivnih identiteta i kolektiviteta utemeljenih na pretpostavljenom zajedničkom porijeklu, povijesnom iskustvu i kulturnim obilježjima koji se događao diljem

Europe tijekom 19. stoljeća u ime izgradnje «nacija» i nacionalnih država kao modernih političkih tekovina. U tom smislu, akteri nacionalnih pokreta su se često pozivali na pretpostavljena obilježja koja bi se u suvremenom rječniku odredila kao «etnička», iskazujući pritom i težnju ka osnivanju nacionalnih država kao neotuđivom pravu «naroda» i dokazu njegove povijesne «zrelosti».

U povijesnim studijama o austro-ugarskoj Puli, kao i ostatku Istre u tom razdoblju, kategorija «etničke skupine» ili «naroda» najčešće se koristi bez značajnije problematizacije ili propitivanja, pri čemu se pretpostavljena etnička pripadnost pojedine osobe, obitelji ili skupine ljudi određuje na temelju njihovih imena i prezimena, jezika kojim se služe, društvenih krugova u kojima se kreću, političke opcije koju podržavaju itd. U ovom radu, međutim, pristupit će se etničkim i nacionalnim «skupinama» ili «narodima» kao diskurzivnim konstrukcijama, neovisno o tome radi li se o sekundarnoj historiografskoj literaturi ili o primarnim povijesnim izvorima. Budući da se i u slučaju, na primjer, dnevnčkog zapisa ili privatnog pisma, kao primarnih izvora koje se smatra «najintimnijima», također radi o diskursu (pa i o specifičnim žanrovima s vlastitim pravilima i obrascima), ni takve iskaze ne može se, iz perspektive pristupa koji se ovdje primjenjuje, smatrati «istinitima», odnosno pouzdanim pokazateljima «subjektivne etničke identifikacije». Takvu se «subjektivnu identifikaciju» («nacionalne osjećaje», «nacionalnu osviještenost», «rodoljublje», «hrvatstvo», «slavenstvo»...) ovdje također shvaća kao diskurzivni konstrukt. Neće se dakle uzimati zdravo za gotovo postojanje skupina kao što su «Talijani», «Hrvati» i slično, niti pripadnost bilo koje individue nekoj od tih skupina, već će se analizirati kako se te skupine i pripadnost njima, odnosno etnička ili nacionalna identifikacija, diskurzivno konstruira te u kojim strategijama sudjeluje u okviru diskursa koji oblikuju javnu sferu.

King se poziva i na Rogersa Brubakera (2006a), koji se kritički odnosi prema konceptima nacije, etničke grupe (sam Brubaker koristi na engleskom jeziku izraz *ethnic group*, pa ćemo i ovdje koristiti riječ «grupa», umjesto u hrvatskom jeziku uobičajenijeg izraza «etnička skupina») i identiteta kao supstancijalnim entitetima, a uz to dovodi u pitanje opravdanost analitičkog razlikovanja između etničke grupe i nacije (i rase, što nam je u ovom kontekstu manje važno). S obzirom na razlikovanje između «nacije» i «etničke grupe», Brubaker navodi više dimenzija u kojima se u nekoj mjeri mogu utvrditi razlike između tih vrsta kolektiviteta, no ističe da te razlike nisu raspoređene na takav način da omogućuju jasnu podjelu među njima, već se javljaju preklapanja koja ne opravdavaju podjelu na različite i zasebne predmete

istraživanja. I «naciju» i «etničku grupu» autor konceptualizira ne kao entitete, već načine gledanja na društvenu stvarnost (vidi niže). U tom smislu obje su «zamišljene zajednice» (Anderson 2006), obje podrazumijevaju kategorizaciju ljudi u skupine koje se smatra prirodno danima i intrinzičnima, u oba slučaja se putem kategorizacije i samokategorizacije konstruiraju granice između tih skupina i uz pojedine kategorije se u oba slučaja vežu određeni stereotipovi koji oblikuju interpretaciju, emocionalne reakcije i ponašanje ljudi u konkretnim situacijama. Iako Brubaker svoj pristup izgrađuje na temelju proučavanja suvremenih društava, on je primjenjiv i na povijesnu situaciju koja se ovdje istražuje.

Brubaker osim toga razvija vrlo koristan teorijski okvir koji uzima u obzir i procesualnost identifikacije i izrazitu snagu i privlačnost koju ideja identiteta kao primordijalnog, prirodnog, stabilnog, homogenog i jasno omeđenog još uvijek ima u okviru svakodnevnog života i političkog aktivizma. Brubaker kritizira tendenciju još uvijek prisutnu u društvenim znanostima koju naziva «grupizam» (*groupism*), a koja se sastoji od toga da se nekritički podrazumijeva postojanje relativno jasno omeđenih i stabilnih društvenih grupa te da one služe kao glavne jedinice u analizi društvenih pojava, pri čemu ih se promatra kao više-manje homogene aktere sa zajedničkim interesima. Umjesto grupa kao entiteta, koji usprkos konstruktivističkim pristupima potiču na neopravdanu reifikaciju istraživanih pojava, Brubaker predlaže pojam «grupnosti» (*groupness*), koju se može promatrati kao događaj, odnosno fluktuirajuću pojavu, koja može u pojedinim trenucima biti prisutna u vrlo visokom stupnju dok u drugim trenucima može gotovo potpuno nestati. Radi se o pojavi solidarnosti, uzajamne orijentiranosti, osjećaja omeđenosti u odnosu na «druge» te spremnosti i sposobnosti za kolektivno djelovanje u svrhu ostvarivanja ciljeva i interesa koji se percipiraju kao zajednički. To znači da se postojanje «grupa» kao entiteta s ovim značajkama ne uzima naprosto zdravo za gotovo, već se pažnja preusmjerava na pitanje o situacijama i okolnostima u kojima može porasti ili opasti razina grupnosti među određenim ljudima.

Da bi se među njima pojavila neka razina grupnosti, potrebno je da se ljudi identificiraju kao pripadnici iste društvene kategorije. Kategorija je pojam iz kognitivne domene, a vezana je uz kategorizaciju kao jedno od temeljnih svojstava ljudskog mišljenja. Radi lakšeg snalaženja u društvenom svijetu, ljudi sebe i druge neprekidno, najčešće i automatski, svrstavaju u različite kategorije koje se nude u okviru repertoara danog u konkretnom sociokulturnom kontekstu. Kategorije su dakle konstrukti uz koje se vežu određeni stereotipi, a pripadnost pojedinoj kategoriji može ljudima biti pripisana od strane neke izvanjske instance, ali oni sami mogu se

na različite načine odnositi prema tom pripisivanju te ga ne moraju nužno prihvatiti, već sami sebe mogu kategorizirati na drugi način. Bitno je da osjećaj pripadnosti određenoj kategoriji nije sam po sebi dovoljan kako bi se javila grupnost.

Brubakerova ključna tvrdnja je da se etnicitet ili etničnost ne mora nužno promatrati i proučavati kroz prizmu etničkih grupa, kao što je uglavnom slučaj (Brubaker se u spomenutoj knjizi bavi prvenstveno etnicitetom, ali njegov pristup jednako se može primijeniti i na koncepte nacije i nacionalnog identiteta, pogotovo budući da sam autor ističe neopravdanost analitičkog razlikovanja između nacije i etničke grupe, kao što je već spomenuto). Umjesto toga on predlaže da se etničnost konceptualizira kao specifičan način promatranja i interpretiranja društvene stvarnosti. U tom smislu, da bi etničnost igrala važnu ulogu u nekoj situaciji, nije uopće potrebno da se pritom javljaju značajnije razine grupnosti, odnosno da u toj situaciji određeni ljudi u značajnijoj mjeri nastupaju kao kolektivni akteri. Umjesto toga, važne su kategorije: dovoljno je da se, na primjer, određene etnički definirane kategorije nàdaju kao okvir za interpretaciju zbivanja ili da se pojedini akteri referiraju na određene kategorije kako bi utjecali na ponašanje drugih i tome slično.

Još jedan razlog zašto Brubaker kritički pristupa pojmu etničkih grupa kao kolektivnih aktera je taj što najčešće, pogotovo u situacijama konflikata kakve je on proučavao, glavni akteri nisu cijele «grupe» kao takve («Hrvati», «Nijemci» i slično), nego druge instance (tijela državne uprave, paravojne skupine, političke stranke, etnička udruženja, vjerske institucije i, dakako, mediji), koje on podvodi pod zajednički termin «organizacije», ili su to pak istaknute individue koje Brubaker zove «politički poduzetnici» (*political entrepreneurs*), a ovdje ćemo za njih uglavnom koristiti termin «nacionalni aktivisti». Ove instance, odnosno njihovi članovi ili predstavnici, često tvrde da predstavljaju volju i interese određene etničke «grupe» kao cjeline, no takve tvrdnje ne smiju se nekritički prihvaćati kao prikaz stvarnog stanja. Ciljevi aktera uključenih u etničku odnosno identitetsku politiku nužno su vezani uz poticanje porasta grupnosti, odnosno uz što učinkovitiju konsolidaciju i mobilizaciju ljudi na temelju njihove etničke identifikacije. Iz tog razloga njima odgovara upravo onaj pojam etničkog identiteta koji je predmet kritike konstruktivističkih pristupa: primordijalan i nužan, stabilan, unutar sebe homogen, a prema Drugima jasno omeđen i neovisan u svojoj jedinstvenoj i samosvojnoj biti od bilo kakvih izvanjskih okolnosti. (Stabilni, homogeni i jasno omeđeni identiteti ujedno su, kako pokazuje Brubaker na temelju istraživanja iz područja kognitivne

znanosti, karakterističan element načina na koji ljudi doživljavaju svijet, kako bi se u njemu lakše snašli, što naravno ide na ruku promotorima etničke konsolidacije.)

Iskazi takvih aktera mogu se dakle shvatiti kao izrazito performativni: daleko od «objektivnog» prikaza stanja, cilj im je diskurzivnim i drugim strategijama djelovanja doprinijeti izgradnji i jačanju takvog viđenja etničkog identiteta i snažnih osjećaja solidarnosti utemeljenih na njemu. Brubaker ističe da je poticanje sukoba često dio ove strategije, jer oni mogu na vrlo učinkovit način potaknuti porast grupnosti, no iz toga je jasno da je grupnost u tom slučaju u velikoj mjeri rezultat, a ne uzrok sukoba. No, kako bi sukobi poslužili navedenoj svrsi, potrebno ih je artikulirati u etničkim okvirima, odnosno prikazati ih kao «etničke» sukobe, konkretnije kao sukobe između «etničkih grupa», iako se u mnogim situacijama, kako Brubaker na primjerima pokazuje, pažljivom analizom može utvrditi da «etnički» element igra relativno beznačajnu ulogu u samom sukobu, da je tek naknadno iskonstruiran ili da pak služi kao paravan za sasvim druge interese koji široj javnosti možda ne bi bili jednako prihvatljivi (na primjer ekonomski interesi određenih elita i slično). Čak i ako je etnički element u nekom konkretnom slučaju značajan, to i dalje ne opravdava korištenje pojma «etničke grupe» kao jedinice u analizi (neovisno o tome što taj pojam koriste sami sudionici i komentatori sukoba), jer u konkretnim sukobima nikad ne mogu sudjelovati «Hrvati» ili «Talijani» kao takvi, već se nužno radi o specifičnim individuama ili skupinama ljudi. Uspješno diskurzivno uokvirivanje (*framing*) sukoba od strane nacionalnih aktivista može izrazito jako utjecati na razine grupnosti te su stoga «metakonflikti» oko načina njihova prikazivanja često jako intenzivni i mogu se smatrati sastavnim dijelom samog sukoba. Važno je međutim, napominje Brubaker, proučiti i situacije u kojima pokušaji poticanja grupnosti nisu bili uspješni, a ne samo, kako je najčešće slučaj, istraživati procese etničke integracije i mobilizacije i njihove posljedice. Ovime autor zalazi na područje teme nacionalne ravnodušnosti, koju ćemo obraditi u poglavlju 3.2.4..

2.2.3. Kozmopolitizam

Robbins (1998) u svom uvodu u knjigu *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation* (Cheah, Robbins 1998) ističe promjenu u značenju i načinu upotrebe pojma «kozmopolitizam» u recentnim promišljanjima u društvenim znanostima u odnosu prema njegovu klasičnom značenju utemeljenom na filozofiji prosvjetiteljstva. U klasičnom smislu

kozmpolitizam se odnosi na univerzalni ideal lojalnosti i identifikacije s čovječanstvom kao cjelinom, umjesto s nekim uže definiranim kolektivitetom, pri čemu se pogotovo ističe suprotnost između kozmpolitizma i nacionalne afilijacije. U tom smislu kozmpolitizam bi podrazumijevao etičku odgovornost u odnosu prema svim ljudima podjednako, bez davanja ikakve prednosti pripadnicima vlastite nacije; štoviše, podrazumijevao bi i nedostatak ikakvog značajnog osjećaja nacionalne identifikacije ili vezanosti uz neko određeno geografsko mjesto ili područje, kulturu, jezik i tako dalje. Radi se dakle o idealu, odnosno o normativnom pojmu čija je povijest k tome vezana uz specifične intelektualne struje te kulturni, društveni i politički kontekst europskog prosvjetiteljstva. U novije vrijeme mnogi su autori međutim istaknuli kako se tako specifična kulturna tvorevina, koliko god njene težnje bile univerzalističke, ne može smatrati relevantnom u radikalno drugačijim okolnostima. Osim toga, pojavio se interes za deskriptivnim pristupom kozmpolitizmu, odnosno za proučavanjem «stvarno postojećeg kozmpolitizma» (Malcomson 1998), u smislu konkretnih praksi, odnosa, stavova itd. u konkretnim situacijama, što je neminovno rezultiralo višestrukošću «kozmpolitizama», umjesto jedne jedine «univerzalno vrijedeće» koncepcije kozmpolitizma.

Još jedan prigovor klasičnoj koncepciji je taj da ona podrazumijeva privilegiranu klasu dobrostojećih i obrazovanih ljudi koji raspolažu financijskim, kulturnim i društvenim kapitalom koji im omogućuje mobilnost i «neukorijenjenost». Neki komentatori s lijevih političkih pozicija su zbog ove pretpostavljene nevezanosti (*detachment*) uz konkretne kolektivitete i njihove interese «kozmpolite» smatrali neodgovornima i stoga nesposobnima za aktivno i značajno sudjelovanje u političkom životu, a time i u povijesnim promjenama (što izrazito podsjeća na odnos nacionalnih aktivista prema nacionalnoj ravnodušnosti). No u novije vrijeme pojam kozmpolitizma koristi se i u istraživanjima nepriviligiranih, marginaliziranih skupina (izbjeglica, ekonomskih migranata i dr.) koje su uslijed nepovoljnih okolnosti prisiljene na transnacionalnu egzistenciju. U ovom kontekstu Ulrich Beck govori o «nenamjeravanom» (*unintended*) i «življenom» (*lived*) kozmpolitizmu (Beck 2002: 7), Silverstone o «minornom» (*minor*) kozmpolitizmu (Silverstone 2001: 17), a Pnina Werbner o «kozmpolitizmu radničke klase» (*working-class cosmopolitanism*, Werbner 1999) (navedeno u Skey 2013: 237).

Osim toga, sve se češće javlja i opservacija da kozmpolitizam i nacionalizam, odnosno nacionalna lojalnost, patriotizam ili neki drugi oblik vezanosti uz lokalno i specifično

(nasuprot globalnome i općemu), nisu nužno suprotnosti, već da se mogu i međusobno nadopunjavati ili čak poticati, što je u skladu s gore opisanom Hallovom idejom o fragmentarnosti i slojevitosti identiteta. Pnina Werbner (2006) u svom pregledu navodi niz srodnih pojmova i teorijskih pristupa koji na donekle različite načine povezuju ova dva elementa. Pritom je cilj kritički propitati ovu «dvojnost», koja se djelomično preslikava na klasnu razliku spomenutu u prošlom odlomku, tako da se «lokalno, parohijalno, ukorijenjeno, kulturno specifično» (moglo bi se ovdje dodati i: tradicionalno, konzervativno, zatvoreno, etničko, nacionalno...) povezuje s nižim društvenim slojevima, a «translokalno, transnacionalno, (...), prosvijetljeno, univerzalističko i modernističko» (liberalno, otvoreno, tolerantno...) s višim i obrazovanim slojevima. Osim, dakako, pretjerane generalizacije, simplifikacije i stereotipova na kojima se temelji ova dihotomija, postavlja se i pitanje može li uopće postojati «prosvijetljeni normativni kozmopolitizam» koji nije na neki način «ukorijenjen» u «patriotskim i kulturno [obilježenim] lojalnostima i razumijevanjima» (Werbner 2006: 496).

Kao najznačajniji ili naobuhvatniji od ovih pojmova Werbner ističe «vernakularni kozmopolitizam» (*vernacular cosmopolitanism*), no naglašava i njegovu višeznačnost: može se odnositi i na «*ne-elitne* oblike putovanja i trgovine u postkolonijalnom svijetu» i na «*ne-europske*, ali ipak *visoke* kulture koje proizvode i konzumiraju ne-zapadne elite» (ibid.: 497, kurziv u originalu). Homi Bhabha, pak, kojeg Werbner navodi kao potencijalnog autora ovog pojma, ističe klasni aspekt, pa veže vernakularni kozmopolitizam uz marginalizirane skupine kao što su izbjeglice i ekonomski migranti (Bhabha 1996). Prikladniji pojam za potrebe ovog rada bio bi «kozmpolitski etnicitet» (*cosmopolitan ethnicity*), kojim Richard Werbner (2002) označava prakse «manjinskih elita u novim postkolonijalnim nacijama [konkretno onih naroda Kalanga u Botswani] koje se bore kako bi obranile svoje vernakularne kulture i traže pravdu putem multikulturalnog građanstva (*multicultural citizenship*), a istovremeno su liberalni, tolerantni i visokoobrazovani svjetski putnici» (Werbner 2006: 497). Iako se ovaj rad ne bavi jednim postkolonijalnim, već kolonijalnim³ društvom, postoje sličnosti: onaj dio obrazovane građanske elite u Istri koji se identificira kao hrvatski, odnosno slavenski, i čiji su pojedini članovi pokrenuli i uređivali *Omnibus*, također poduzima velike i sustavne napore

³ Premda se ne radi o «prototipnoj» kolonijalnoj situaciji, u kojoj je u ulozi kolonizatora jedna od europskih sila, a kolonizirana populacija nalazi se u nekom «prekomorskom» teritoriju, u novije vrijeme javljaju se projekti i radovi koji Austro-ugarskom carstvu pristupaju (iz perspektive postkolonijalnih studija) kao kolonijalnoj tvorevini, što je ono zapravo i bilo (npr. Ruthner 2002, Feichtinger, Prutsch, Csáky 2003).

kako bi zaštitio ono što obilježava kao autentičnu i autohtonu hrvatsku, odnosno slavensku, kulturu u Istri, ali u okviru višenacionalnog i višejezičnog carstva, čiji se integritet, kao i druge nacionalne skupine unutar njegovih granica, bar deklarativno poštuju. Pritom se za dotičnu elitu ne može baš reći da su svjetski putnici (ipak se radi o razdoblju prije više od stotine godina, a ne o suvremenom svijetu), ali u svakom slučaju sastojala se od visokoobrazovanih i višejezičnih osoba, koje su se u mnogim slučajevima obrazovale npr. u Beču, Grazu, Pragu i sl. U sličnom smjeru idu i pojmovi kozmopolitskog patriotizma (*cosmopolitan patriotism*), odnosno ukorijenjenog kozmopolitizma (*rooted cosmopolitanism*), pomoću kojih Appiah (1998) ističe da, budući da ljudi «najbolje žive» u okviru relativno lokaliziranih zajednica užeg opsega (*on a smaller scale*; npr. obitelj, susjedstvo, grad, regija, pa i narod ili nacija), takve zajednice treba uzeti u obzir kao emotivno i moralno značajne, no to ni na koji način ne isključuje mogućnost gajenja emotivne ili moralne povezanosti s više takvih zajednica istovremeno ili s čovječanstvom u cjelini kao zajednicom šireg opsega (Appiah 1998: 97, 95).

Ovakva shvaćanja kozmopolitizma mogu stoga razoružati kritike koje uz takav pogled na svijet vežu neodgovornost i apolitičnost. Umjesto «nevezanosti» može se, kako navodi Robbins, istaknuti «višestruka vezanost» (*multiple attachment*) ili vezanost «na daljinu». Kao posljedica kapitalističke globalizacije ljudi diljem svijeta su neizbježno na različite načine povezani s većim brojem geografskih lokacija, a time i s drugim ljudima koje karakteriziraju različite, više ili manje lokalno ukorijenjene lojalnosti. Iako se i u spomenutom zborniku istražuju suvremene društvene pojave, ovakav pristup pojmu kozmopolitizma primjenjiv je i u okviru višetničkog carstva kakvo je bila Austro-Ugarska, koja se u smislu i unutrašnjih i vanjskih kretanja i povezanosti između ljudi, roba, usluga, institucija i organizacija može (s nužnim ogradama) usporediti s državama u suvremenom globaliziranom svijetu.

Još jedna kritika klasičnog koncepta kozmopolitizma ukazuje na to da je teško naći primjere ljudskog djelovanja motiviranog prvenstveno ili isključivo idejom univerzalne ljudskosti, odnosno pripadnosti zajedničkom kolektivitetu ljudske vrste. (Pozivajući se na Hallovo tumačenje identiteta kao određenog razlikom od Drugoga više nego identičnošću sa samim sobom, može se zaključiti da je to posljedica nedostatka značajnog Drugog – npr. izvanzemaljskog oblika inteligentnog života ili pak umjetne inteligencije – koji bi, esencijaliziranim razgraničenjem od «ljudskoga», potaknuo značajniju kolektivnu identifikaciju na toj razini.) Stoga Robbins naglašava neopravdanost i neproduktivnost tvrdnji

o apriornom značaju ljudskosti kao takve te umjesto univerzalističke ambicije kozmopolitizma kao identifikacije sa cjelokupnom ljudskom vrstom predlaže «skromniju» i realniju, a ujedno manje čvrsto definiranu koncepciju kozmopolitizma kao naprosto oblika identifikacije i lojalnosti «šire» od nacionalne, koji uvijek treba promatrati u njegovu specifičnom povijesnom kontekstu, sa specifičnim okolnostima i faktorima koji oblikuju njegove karakteristike i «domet».

Skey (2013) se na raspravu o kozmopolitizmu nadovezuje kritičkom primjedbom o izrazitoj raznolikosti pojava koje različiti autori podvode pod «kozmpolitizam» te o nedostatku dovoljno konkretnih definicija tog termina. Definicije koje se svode na ideje «otvorenosti» prema ili «voljnosti da se uspostavi neki oblik odnosa» (*willingness to engage with*) s ljudima ili kulturama koje se doživljava kao Druge autor odbacuje kao pretjerano neodređene, jer ih njihova pretjerana širina čini manje analitički korisnima te pogotovo stoga što one prikrivaju značajne razlike u načinima odnošenja prema Drugosti i oblicima u kojima se ona pojavljuje u konkretnim slučajevima. Na taj način takvi pristupi zapravo potiču idealizaciju svega što se obilježava kao «kozmpolitsko» i onemogućavaju ili otežavaju uočavanje granica «otvorenosti», kao i odnosâ moći koji se u «kozmpolitskim susretima» stvaraju ili učvršćuju (Skey 2013: 238).

Autor navodi dva suvremena istraživanja koja dobro oprimjeruju ove probleme. Skrbis i Woodward (2007) su kroz rad s fokus grupama, sastavljenima od ljudi koji su opisani kao «obični Australci» iz grada Brisbanea ili njegove okolice, utvrdili da su sudionici istraživanja s jedne strane bili izrazito «otvoreni» prema novim mogućnostima potrošnje koje nudi suvremeni svijet (zahvaljujući bržem i intenzivnijem kretanju robe, ljudi i drugoga), ali su s druge strane izrazili strah zbog prijetnji vlastitoj nacionalnoj kulturi i interesima te njihova «otvorenost» prema «drugima» nije uključivala, na primjer, i «pokazivanje gostoljubivosti prema neznancima» ili postavljanje «ljudskog interesa» iznad «nacionalnog interesa» (Skrbis, Woodward 2007: 730, u Skey 2013: 239). Nešto recentnije istraživanje među stanovnicima Amsterdama i Londona (Muller 2011) pokazalo je da je identifikacija s multikulturnom urbanom sredinom nekim sudionicima istraživanja omogućavala nadilaženje nacionalnih, etničkih ili religijskih kategorija, ali ovaj je «urbani kozmpolitizam» došao do izražaja samo u vezi s nekim određenim temama, pitanjima ili konkretnim vremenskim razdobljima, a uz njega su se javljali i neki širi oblici netrpeljivosti, na primjer na rasnom ili klasnom temelju.

Stoga Skey ističe da je važno «proučiti načine na koje individue koriste promjenjivi repertoar diskurzivnih resursa pri susretu s različitim skupinama, prilikama ili izazovima. Na taj se način svaku ekspresiju ili aktivnost može eksplicitno povezati s pojedinim kontekstom, kako bi se utvrdilo kada, kako, a možda i zašto se ljudi koriste pojedinim, ponekad i proturječnim, diskursima.» (Skey 2013: 239). U skladu s ovim naglaskom na diskurzivni aspekt odnosa prema Drugosti, autor navodi opis kozmopolitizma koji nude Skrbis i Woodward: «skup strukturno utemeljenih, diskurzivnih resursa koji ... se na različite načine koriste pri nošenju s pitanjima kao što su kulturna raznolikost, globalno [sic: *global*] i drugost» (Skrbis, Woodward 2007: 370, u Skey 2013: 239). Isti takav pristup, koji ističe varijabilnost, dinamiku i kontekstualnu determiniranost, može se primijeniti i u proučavanju pojave koju se tradicionalno shvaća kao suprotnost kozmopolitizmu, a to je nacionalizam, odnosno nacionalna identifikacija. Pritom se autor poziva na Brubakera (2006b), koji, kako je već izloženo, upravo na taj način pristupa istraživanju «etničkih sukoba»: umjesto (etničkog) «identiteta» shvaćenog kao nečega što osoba posjeduje, govori se o procesima identifikacije, odnosno o etničnosti i grupnosti kao pojavama ili događajima, dakle nečemu što je situacijski određeno i promjenjivo u vremenu. Tako i Skey u naslov svog rada stavlja pojam kozmopolitskih *praksi*, a osim toga govori o kozmopolitizmu kao perspektivi, a ne kao identitetu.

Osim toga, Skey ističe i potencijalni strateški aspekt «kozmpolitskih» *praksi*, odnosno mogućnost da one za određene aktere u određenim situacijama nemaju (samo) etički, nego (prvenstveno) pragmatički značaj. Neki od primjera koje autor navodi su roditelji u Nizozemskoj koji svoju djecu upisuju u međunarodne škole radi budućeg uspjeha u studiju i karijeri (Weenink 2008) i ilegalni migranti koji prodaju proizvode turistima u Barceloni (Kothari 2008). Ovdje ulaze u igru i odnosi moći zahvaljujući kojima se određeni akteri (na primjer dotični roditelji i njihova djeca) nalaze u privilegiranim pozicijama, iz kojih odnose s Drugošću mogu uspostavljati u skladu s vlastitim interesima i sklonostima, dok su drugi (ilegalni migranti) na to primorani. Stoga autor upozorava da uvijek treba uzeti u obzir konkretne «socioekonomske i kulturne resurse» koji pojedinim akterima stoje na raspolaganju, odnosno «šira strukturna ograničenja» u okviru kojih djeluju (Skey 2013: 236, 240). Još jedan aspekt «strateškog kozmopolitizma» je korištenje «kozmpolitskog kapitala» (otvorenosti, tolerantnosti, snalaženja i uživanja u situacijama susreta s Drugošću itd.; Weenink 2008) kao statusnog obilježja pomoću kojeg se određene individue ili skupine

prikazuju kao različite od «vulgarnih ili neciviliziranih drugih» (Skey 2013: 241) koji nemaju jednako «široke horizonte».

Autor dakle naglašava temporalne, strateške i kondicionalne aspekte kozmopolitizma te predlaže da ga se shvati kao «perspektivu koja se *periodički* artikulira, u odnosu prema specifičnim potrebama, kontekstima ili poticajima, a ne inherentno svojstvo pojedinih individua, skupina ili situacija» (Skey 2013: 235; kurziv u originalu). Pri istraživanju konkretnih situacija, praksi i odnosa treba uzeti u obzir «različite razine otvorenosti, opseg i značaj tih odnosa (*engagements*) [i] to koga se definira kao ‘drugog’» (ibid.: 249). Također treba imati na umu krhkost, parcijalnost i kontingentnost takvih odnosa te «različite i često proturječne subjektne pozicije koje ljudi artikuliraju i zauzimaju, odnosno koje su im pripisane» (ibid.: 249). Predanost (*commitment*) koju ljudi osjećaju prema konkretnim Drugim kulturama i ljudima promjenjiva je i ovisi o specifičnim oblicima Drugosti na koje nailaze u svom svakodnevnom životu te o različitim resursima i ograničenjima koja oblikuju pojedine situacije i djelovanje aktera.

Pojam kozmopolitizma javlja se i u historiografskim studijama smještenim u okvir Austro-Ugarske, pri čemu se često radi o pojedinim gradskim središtima koja se reprezentiraju kao kozmopolitska. Pamela Ballinger (2003) se na primjer (na temelju Dubin 1999) kritički osvrće na etablirani i rašireni «mit» o habsburškom Trstu kao kulturno heterogenoj sredini u kojoj je hibridnost bila norma, odnosno u kojoj je prevladavala tolerancija i otvorenost prema kulturnim razlikama. Ovakav pogled, upozorava autorica, posljedica je projekcije suvremenih shvaćanja multikulturalizma i tolerancije na jedan specifičan povijesni kontekst koji se pritom u okviru posthladnoratovskih političkih težnji nostalgичno idealizira. Takvom pristupu autorica suprotstavlja (pozivajući se, između ostalih, i na Robbinsa) zahtjev za analizom «stvarno postojećeg kozmopolitizma» u Trstu, koji je daleko od ove idealizirane slike.

S ciljem poticanja razvoja Trsta kao glavne trgovačke luke carstva, vlasti su za vrijeme apsolutizma donijele patente kojima se u gradu osiguravaju posebne vjerske i druge slobode i prava, što je, kako je i bilo zamišljeno, dovelo do useljavanja velikog broja stanovnika iz drugih dijelova carstva i šire, a time i do rečene kulturne raznolikosti. No, ova raznolikost, osim što je bila posljedica (i sredstvo) isključivo pragmatičnih ekonomskih ciljeva središnje carske vlasti, bila je ujedno od strane te vlasti strogo administrativno regulirana. Svaka vjerski definirana «nacija» (*nazione*) u Trstu tako je zapravo postupno postala dio državnog aparata,

što je povlačilo «centralizaciju i veće uključivanje države u pitanja [lokalnih] zajednica» (Dubin 1999: 204, 201, u Ballinger 2003: 91). U tom smislu nema previše sličnosti između tršćanske «kozmpolitske» trgovačke klase i «teritorijalno neukorijenjenih kozmpolita (intelektualnih ili ne) koji prelaze granice [nacijâ, državâ, kulturâ, religijâ...] i kakve se susreće u tekstovima [suvremenih] teoretičara...» (Ballinger 2003: 91). «Tolerancija» (*toleration*) prema ne-katoličkim vjerskim manjinama ne podrazumijeva u tom kontekstu isto što i pojam tolerancije danas, već u mnogim slučajevima označava tek «podnošenje» njihova prisustva.

Autorica također ističe mogućnost supostojanja i međusobnog osnaživanja «kozmpolitskih» gledišta (u smislu pružanja podrške središnjoj carskoj vlasti i prihvaćanja kulturne heterogenosti trgovačke klase, prvenstveno iz pragmatičnih ekonomskih razloga) i «užih» nacionalističkih i iredentističkih težnji u okviru lokalnih političkih odnosa. Iako su im u ekonomskom smislu odgovarale interkulturalne i transnacionalne veze, jedan dio gradske elite istovremeno je zastupao «nacionalne» (talijanske) interese, u želji da se zaštiti od prijetnje koju je vidio u germanizaciji i sve većim političkim zahtjevima predstavnika slavenskih nacionalnih pokreta. Nacionalizam i kozmpolitizam stoga, kako naglašava autorica, ne treba shvaćati kao «totalizirajuće identitete» (*totalizing identities*) koji se međusobno isključuju i prožimaju cjelokupno postojanje osobe, već kao «međusobno povezane ideologije iz kojih individue mogu crpsti u različitim sferama ili trenucima» (Ballinger 2003: 93). Budući da kozmpolitizam u ovom shvaćanju ne podrazumijeva nužno potpunu «neukorijenjenost», on nije nekompatibilan s nacionalnom identifikacijom i političkim težnjama utemeljenim na njoj. Autorica zaključuje da je Trst u okviru habsburškog carstva bio obilježen i kulturnom raznolikošću i kozmpolitizmom, ali i konfliktima utemeljenim na etničkoj i klasnoj identifikaciji. Ovaj je pristup u potpunosti u skladu sa Skeyevim naglaskom na periodičkom i situacijskom artikuliranju «kozmpolitskih» gledišta.

O «kozmpolitizmu» kao karakteristici svakodnevnog života austro-ugarske Pule piše Igor Duda (1999-2000). Pritom mu nije cilj propitati niti definirati sam termin, već ga koristi kao da se njegovo značenje (i njegova pozitivna vrijednosna obojenost) podrazumijeva, što je u skladu sa širom tendencijom pri upotrebi tog termina, na koju kritički upućuje Skey (2013: 238). Čini se da se stoga javlja izvjesno kolebanje oko toga je li sama prisutnost pripadnika različitih «nacionalnih skupina» i elemenata različitih «nacionalnih kultura» u istom gradu čini taj grad «kozmpolitskim». U radu (naslovljenom «Elementi kozmpolitizma u Puli

između 1850. i 1918. godine») navode se i opisuju pojedine karakteristike grada i svakodnevnog života u njemu koje, čini se, implicitno figuriraju kao «elementi kozmopolitizma». Među njima su: nacionalno-kulturna raznolikost stanovništva, velik broj «slavenske» djece u talijanskim i njemačkim srednjim školama, uočljivost različitih arhitektonsko-urbanističkih tradicija u gradu, činjenica «da je Monarhija svim etničkim skupinama grad željela učiniti zajedničkom domovinom» (Duda 1999-2000: 108), važna uloga stručnjaka iz različitih zemalja u razvoju grada, njegova dobra prometna povezanost s drugim dijelovima carstva i posljedična važnost trgovačke luke, velik broj posjetitelja (među kojima se posebno ističe car Franjo Josip I kao redoviti gost), gostovanja izvođača različitih kulturno-umjetničkih i zabavnih formi, kao i književnika, iz carstva i iz drugih zemalja, višenacionalni repertoar mornaričkog orkestra, potražnja za nastavom iz stranih jezika, višejezične razglednice s motivima iz Pule u čijoj su proizvodnji, distribuciji i upotrebi sudjelovale osobe (pretpostavljenih) različitih nacionalnosti, druženje i zajedničko igranje djece različitih nacionalnosti itd.

Neke od ovih stvari autor dalje ne razrađuje, pa se čini da one stoje kao relativno neproblematični primjeri neke vrste ili razine «kozmpolitizma», dok se drugima nešto detaljnije posvećuje, ne izostavljajući proturječja i nedosljednosti, koje ukazuju na «granice otvorenosti», odnosno na «krhkost, parcijalnost i kontingentnost» odnosa i praksi koje se obilježava kao «kozmpolitske», kao i na značajan strateški element koji one često podrazumijevaju (Skey 2013). Na primjer, što se tiče odnosa između društvenih skupina, prvo se navodi vrlo pozitivan citat iz memoara književnika Franza Karla Ginzkeya, koji tvrdi da «(...) domaći [pulski starosjedoci] bijahu uglavnom prijazni i prilagodljivi, i znali su cijeniti korist koju im pruža udomljavanje takve ustanove kao što je ratna mornarica» (Ginzkey 1960, u Arambašin-Slišković 1996: 217-218, u Duda 1999-2000: 107). No, već na sljedećoj stranici govori se o neprijateljstvu «Talijana» prema «Hrvatima» i «Nijemcima», odnosno «bečkom projektu kozmopolitizacije» Pule, ističu se suprotstavljeni interesi ovih skupina te se spominju i «ulične tučnjave, kamenovanja, razbijanja, vrijeđanja, trganje plakata...», što ukazuje da «međunacionalni odnosi nisu bili na zavidnoj razini» i «narodne su zajednice ipak živjele odvojenim kulturnim životima».

Očito je pritom da one skupine koje taj «projekt kozmopolitizacije» podržavaju to čine iz strateških razloga («Jedni protiv kozmopolitizacije jer ona znači djelomičnu detaljizaciju, drugi za internacionalizaciju jer ona uključuje i slavenizaciju»), kao i carske vlasti koje «svim

etničkim skupinama grad že[le] učiniti zajedničkom domovinom», ali, s druge strane, «zbog složenih odnosa s Italijom» dopuštaju da se u pulskoj administraciji ne primjenjuje odluka iz 1883. o službenoj višejezičnosti (nego se koristi samo talijanski jezik; Duda 1999-2000: 108) i, nakon što je 1905. godine otkriven «krug špijuna», određuju da svi stranci moraju napustiti grad, čime su «ideju multikulturalnosti svoje glavne luke ograniči[le] na kulture unutar granica Monarhije» (ibid.: 111).

Sličan je slučaj «najslavnije pulske kozmopolitske epizode», kako je autor naziva, odnosno boravka mladog Jamesa Joycea u gradu u svojstvu učitelja engleskog u lokalnoj školi stranih jezika. Iako je mladi učitelj već govorio talijanski, interesirao se za učenje njemačkog, posjećivao hrvatski Narodni dom (ne spominje se doduše nikakav interes za učenjem «slavenskog» jezika) i sprijateljio se s voditeljem škole Alessandrom Francinijem Brunijem, koji ga je podučavao pjevati neki napjev na lokalnom talijanskom dijalektu, ipak Joyce uskoro razmišlja o preseljenju u Italiju, jer: «(...) mrzim ovu katoličku zemlju s njezinih stotinu naroda i tisuću jezika» (iz Joyceovih pisama, prema Arambašin-Slišković 1996: 424, u Duda 1999-2000: 111). Kad se, pak, radi o spomenutim višejezičnim razglednicama, navodi se primjer jedne na kojoj je natpis na hrvatskom jeziku prekrižen («(...) sigurno je da je bilo onih kojima tada opravdana višejezičnost nije odgovarala», kaže Duda) i jedne koja daje «ljepšu sliku», jer «fotograf je Hrvat (*Sintić*), izdavač Talijan (*Clapis*), natpis njemački i talijanski, a pošiljatelj austrijski časnik češkoga prezimena – šarolikost ujedinjena samo na jednoj razglednici» (ibid.: 110).

Iako se čini da autor pokušava u radu donekle istaknuti pozitivne aspekte i primjere suživota u Puli, ipak ne zapada u idealizaciju te zaključuje da je u gradu «[u] jednom (...) trenutku stvor[en] kakav takav kozmopolitizam, privid kojega je donekle opstao (...)» (ibid.: 112). Dakle, iako ne razrađuje niti problematizira sam pojam kozmopolitizma, autorov pristup je generalno u skladu sa Skeyevim zahtjevima za diferencijacijom između konkretnih odnosa i praksi u različitim kontekstima i trenucima te s obzirom na različite Druge i oblike Drugosti, kao i za obraćanjem pažnje na granice i kontingentnost «otvorenosti». Što se tiče razumijevanja pojma kozmopolitizma, navedeni zaključak upućuje na to da autor ipak ne smatra samu nacionalno-kulturnu raznolikost dovoljnom kao odrednicom kozmopolitizma, već da ga shvaća u uobičajenom širokom smislu, kao prihvaćanje kulturne raznolikosti te volju za nekim oblikom interakcije s Drugošću i Drugima.

Osim osnovnog imeničkog i pridjevskog oblika («kozmpolitizam», «kozmpolitski»), autor koristi i termin «kozmpolitizacija». Ovaj se oblik pojavljuje dvaput, u kontekstu prigovorâ lokalnoj politici carskih vlasti i mornarice. Prema toj bi politici Pula, s obzirom na to da je glavna ratna luka cijelog carstva, trebala postati grad koji ne bi imao očitó nacionalno obilježje, već bi utjelovljavao nadnacionalnu «austrijsku ideju», što se željelo postići, između ostalog, stvaranjem etnički miješane populacije i obeshrabrivanjem nacionalnih pokreta, a pogotovo talijanskog, budući da je gradska, odnosno općinska vlast bila u rukama pristaša talijanske nacionalno-liberalne stranke, koja je podržavala talijanski nacionalizam i irendentizam, i jer je pulski građanski sloj, koji je u društvenom i kulturnom smislu bio snažan i utjecajan u lokalnim okvirima, također velikim dijelom podržavao tu stranku i ideologiju.

Autor termin «kozmpolitizacija» dovodi u vezu s citatima dvojice povjesničara (Bernardo Benussi, 1997 [1924]: 563, i Giuseppe Lauro-Aiello, 1931: 6, 76, 87), koji prezrivo tonom iznose kritički stav prema opisanoj austrijskoj politici, iako sami u navedenim citatima ne koriste termin «kozmpolitizacija» (Benussi koristi pridjevski oblik - «città 'cosmopolita'» [«'kozmpolitski' grad»] – s jasnim negativnim prizvukom) (Duda 1999-2000: 108). Stoga se čini da se rečeni termin pozicionira kao element talijanskog anti-austrijskog diskursa, u okviru kojeg bi imao ironičan i izrazito negativan prizvuk, iako je moguće da to nije autoru bila namjera. Termin «internacionalizacija» koristi se na jednom mjestu, sa, čini se, istim osnovnim značenjem, ali moguće kao kontrast «kozmpolitizaciji» u ideološkom smislu, jer se veže uz pro-hrvatsku, odnosno pro-slavensku perspektivu («Jedni protiv kozmpolitizacije jer ona znači djelomičnu detalijanizaciju, drugi za internacionalizaciju jer ona uključuje i slavenizaciju.», *ibid.*). Također se jednom pojavljuje termin «multikulturalizacija», u neutralnom kontekstu u pogledu nacionalnih ideologija, a čini se da se odnosi na povećanje etničke raznolikosti gradskog stanovništva (*ibid.*: 107).

2.2.4. Nacionalna ravnodušnost

Kako navodi Tara Zahra u svom radu «Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis» (2010), koji donosi vrlo dobar uvod u pojam nacionalne ravnodušnosti i istraživanja vođena njime, u recentnim istraživanjima javio se među povjesničarima srednje i istočne Europe trend kritičnosti prema tradicionalnoj ulozi historiografije u izgradnji nacionalnih narativa, što je potaknulo potragu za načinima da se zaobiđe instanca države-

nacije kao središnja jedinica u analizi povijesnih procesa. Jedan od rezultata te potrage je koncept nacionalne ravnodušnosti (*national indifference*), odnosno ravnodušnosti prema nacionalnom aktivizmu i nacionalnoj identifikaciji, kao nova tema u istraživanjima društvene i kulturne povijesti, odnosno povijesti tzv. «običnih ljudi». (I ovdje bi se umjesto nacionalne isto tako moglo govoriti o «etničkoj ravnodušnosti», ali budući da autorica koristi pojam «nacionalnog», koji se u ovom kontekstu i uvriježio u recentnoj historiografiji, i ovdje ćemo ga koristiti, uz napomenu da nam distinkcija između etničkog i nacionalnog nije značajna.) Iako među povjesničarima danas postoji konsenzus o relativno recentnoj pojavi nacije kao modernog fenomena, granice moći i utjecaja nacionalnih ideologija nisu se do nedavno pojavile kao izravna tema proučavanja. Naprotiv, povjesničari nacionalizma analizirali su njegov prodor u sve sfere svakodnevnog života, što rezultira izrazito etniziranim (Brubaker 2006: 11-12) prikazom društvene stvarnosti. Kako navodi Zahra, nacionalna ravnodušnost može se smatrati zajedničkim nazivom za pojave koje su kroz povijest obilježavane različitim imenima i to često derogatornim: regionalizam, lokalizam, kozmopolitizam, oportunističnost, zaostalost, tvrdoglavost, lažna svijest... Iz raznolikosti ovih naziva vidi se kako se nacionalna ravnodušnost može manifestirati na puno različitih načina i u različitim kontekstima, pa čak i tijekom najintenzivnijeg razdoblja nacionalnog aktivizma i izgradnje nacionalnih država u Europi (između 1880. i 1948.). Zahra stoga ističe kako je nacionalna ravnodušnost naprosto jedan od mogućih odgovora na modernu masovnu politiku i na vrlo energične, ponekad i agresivne kampanje nacionalne konsolidacije te u tom smislu nipošto ne predstavlja relikv predmodernog doba, kao što su neki povjesničari tvrdili.

Od konkretnih istraživanja koja autorica navodi, nekoliko ih je prostorno i vremenski smješteno u okvire Austro-Ugarske. Primjerice, Bjorkova studija Gornje Šleske (Bjork 2008) na prijelazu stoljeća pokazala je da značajan dio populacije te regije nije bio sklon jednoznačnoj ili uopće ikakvoj nacionalnoj samoidentifikaciji, što se objašnjava između ostalog ulogom katoličke crkve, čiji su predstavnici u toj regiji bili nacionalno ravnodušni (što je uočljiv i zanimljiv kontrast istaknutoj ulozi crkvenih djelatnika u hrvatskom narodnom preporodu u Istri). Upravo je oštar nastup njemačkog i poljskog nacionalnog pokreta, na primjer njihovi strogi i nemilosrdni zahtjevi za jezičnom «čistoćom» u svakodnevnoj upotrebi («poljski nacionalisti prikazivali su svako korištenje njemačkog jezika kao oblik nacionalne izdaje», Zahra 2010: 100), imao suprotan učinak od željenog: još je više potaknuo animozitet prema nacionalnoj identifikaciji i nacionalnim pokretima. Slični su se zahtjevi i oštre kritike

višejezičnih praksi ili «nedovoljnog» iskazivanja jednoznačne i čvrste nacionalne identifikacije i podrške nacionalnim pokretima javljale u austro-ugarskoj Istri, tako da se može pretpostaviti da je i u tom kontekstu takav pristup u nekoj mjeri mogao imati sličan učinak. Dominique Kirchner Reill (2012) je pak istražila specifičan anacionalni diskurs koji se javio u dijelu društvenih elita u Dalmaciji sredinom 19. stoljeća. Mnogi su pripadnici ovih elita naime bili skloni višestrukoj nacionalnoj identifikaciji, odnosno identificirali su se istovremeno kao Talijani i kao Slaveni, te su, budući da nisu željeli pod pritiskom nacionalnih pokreta odustati od takve identifikacije, izgradili ideju o nacionalnoj ambivalenciji kao strateškoj prednosti Dalmacije kao granične regije, čiju su povijesnu, političku i kulturnu misiju vidjeli u posredovanju između talijanskog i slavenskog svijeta. Time su za više od sto godina pretekli istarske regionalističke i multikulturalističke diskurse, koji i danas naglašavaju regionalnu specifičnost i potiču regionalnu identifikaciju utemeljenu između ostalog na nacionalnoj heterogenosti kao kulturnom, ekonomskom i političkom resursu.

Situacija u austro-ugarskoj Bohemiji također je umnogome usporediva s istarskom. Tamo su se pak češki i njemački nacionalni pokret natjecali u širenju i jačanju svojeg utjecaja na populaciju u regiji. Jedno od ključnih mjesta na kojima se odigravalo ovo suparništvo bio je, vrlo slično kao u Istri (vidi Cukrov 2001), obrazovni sustav: škole na češkom i one na njemačkom jeziku natjecale su se pomoću raznih metoda (besplatne školske knjige i hrana, pokloni itd.) kako bi pridobile što više roditelja, odnosno učenika, s ciljem poticanja i jačanja jedne, odnosno druge nacionalne identifikacije, računajući na prvenstveno pragmatičan stav roditelja koji nisu gajili snažnu nacionalnu lojalnost. Djecom kao predmetom nacionalističkih sporova u Bohemiji, Moravskoj i Šleskoj bavi se i Zahra (2011) u svojoj knjizi. S obzirom na tradicionalnu njemačko-češku dvojezičnost u tim regijama, koju su djeca najlakše i najbrže usvajala i koja se iz pragmatičnih razloga poticala tako što su djeca provodila vrijeme u obiteljima govornika drugog regionalnog jezika, pobornicima nacionalnih pokreta upravo su djeca predstavljala jedan od glavnih fokusa nacionalizatorskih napora, jer su svojom jezičnom fleksibilnošću potkopavala diskurs esencijaliziranih nacionalnih identiteta. Analizom strategija kojima su češki i njemački nacionalni aktivisti pokušavali eliminirati nacionalnu ravnodušnost i izgraditi jasno i jednoznačno nacionalno «osviještene» populacije, kao i rezultata tih strategija, autorica nalazi da su dotadašnji historiografski prikazi, koji su te regije prikazivali kao poprišta «nacionalnih sukoba», odnosno sukoba između populacija s jasnom nacionalnom samoidentifikacijom, zapravo pogrešno prikazali situaciju, u kojoj je velik dio

populacije bio nacionalno ravnodušan, a sukobe su vodili nacionalni aktivisti oko same identifikacije. Jeremy King (2005) prati procese koji su se odvijali između polovice 19. i polovice 20. stoljeća u gradu Budějovice/Budweis u Bohemiji i koji su postupno doveli do iskorjenjivanja «budweiserske» identifikacije, utemeljene na lokalnoj i (za vrijeme Austro-Ugarske) nadnacionalnoj «habsburškoj» lojalnosti. Iako se isprva radilo samo o nazivu kojim se obilježavalo stanovnike tog grada, kroz sukobe između pojedinih predstavnika nacionalnih pokreta (češkog i njemačkog) i drugih građana koji su se odbijali jednoznačno nacionalno identificirati, naziv «Budweiser» počeo se koristiti i kao ime za potonje, čime su oni konstruirani kao relativno homogena i zasebna skupina. Značajna karakteristika Budweisera, prema njihovu vlastitom viđenju, kako navodi King, je ta da razliku između «njemačkosti» i «češkosti» prvenstveno vide kao jezičnu i time politički neproblematičnu i ne pretjerano važnu u svakodnevnom životu (dakako, i ovdje je dvojezičnost bila raširena pojava). U želji da eliminiraju nacionalnu ambivalentnost i ravnodušnost ili da umanje njihov značaj, nacionalni aktivisti često su Budweisere prikazivali kao «latentne», «prikrivene» ili «još neosvijestene» Čehe, odnosno Nijemce, oslanjajući se na koncepciju identiteta prema kojoj je moguće da čovjek bude nositelj nekog identiteta, a bez da je toga svjestan (Brubaker 2006).

Zahra (2010) se između ostalog pita i je li pojam nacionalne ravnodušnosti preširok kako bi bio koristan u analizi, budući da pokriva toliko različitih tipova ponašanja s različitom motivacijom, no zaključuje da je pojam koristan upravo zato što ga sami nacionalni aktivisti koriste (u pežorativnom smislu) i time iz vrlo heterogene skupine ljudi konstruiraju jednu imaginarnu kategoriju («zamišljenu ne-zajednicu», što je referenca na Andersonove «zamišljene zajednice») obilježenu prvenstveno u negativnom smislu, odnosno izostankom dovoljno jasne, nedvosmislene i jake nacionalne afilijacije. No autorica napominje (referirajući se između ostalih i na Brubakera) kako moramo biti oprezni kod korištenja u analizi kategorija koje sami akteri (pogotovo nacionalni aktivisti) u analiziranoj situaciji koriste, jer se one pojavljuju kao elementi nacionalnog diskursa s performativnim pretenzijama. Stoga treba odoljeti mogućnosti da se potencijalno velika raznolikost praksi, motivacija, stavova, okolnosti i sličnog potcijeni, simplificira ili u nekom drugom smislu krivo prikaže njenim nekritičkim podvođenjem pod zajednički termin nacionalne ravnodušnosti. Slijedeći Brubakera, treba izbjeći reifikaciju i esencijalizaciju «nacionalno ravnodušnih», pogotovo s obzirom na to da se ne radi o kategoriji identifikacije u istom smislu u kojem se govori o nacionalnoj identifikaciji. Osim toga, nije uvijek poželjno ni

naprosto zamijeniti nacionalnu identifikaciju nekom drugom vrstom ili razinom identifikacije (lokalnom, regionalnom, vjerskom...) koja onda figurira kao važnija ili «autentičnija» od nacionalne, jer se na taj način uvodi opasnost da se «jedan redukcionistički pogled na lojalnost zamijeni drugim» (Zahra 2010: 111). Kao posljedica istaknute uloge identitetskih politika u drugoj polovici 20. stoljeća, a ujedno konstruktivističkih teorija u društvenim znanostima i kulturnoj kritici, pojmovi identiteta i identifikacije zauzeli su tako važno mjesto u istraživanjima da zamišljanje svijeta u kojem identitet naprosto nije bio toliko (ili na isti način) važan predstavlja velik izazov. No, kaže Zahra, ravnodušnost prema identitetskoj politici i identifikaciji bilo koje vrste ne mora se shvatiti kao znak generalne apatije ili potpune nezainteresiranosti za politiku i javni život, već u određenim situacijama može biti i oblik donekle svjesnog i aktivnog otpora pojedinim vrstama politike.

Istraživati nacionalnu ravnodušnost, kako navodi Zahra, nije jednostavno, budući da je prevladavajući nacionalni diskursi u spomenutom razdoblju kojim se autorica bavi prvenstveno pokušavaju ignorirati ili izbrisati iz javne sfere. Ovome doprinosi tendencija etnizacije različitih elemenata svakodnevnog života, a pogotovo raznih vrsta sukoba (Brubaker 2006: 16-17), između ostalog i u novinskim prikazima (Judson 2006: 1-18, u: Zahra 2010: 106). Stoga možemo zaključiti da je potrebno oprezno i kritički primijeniti «negativno čitanje», odnosno obratiti pažnju na način prikaza pojedinih događaja i na ono što u njima nije rečeno ili je prikazano kao beznačajno, jer se na taj način mogu otkriti naznake djelovanja vođenog drugim prioritetima osim nacionalnih ili uopće identitetskih. U okviru vrlo nacionalno obojenog diskursa periodičkog tiska koji ćemo ovdje analizirati, nacionalna ravnodušnost, kao i druge alternative nedvosmislenoj nacionalnoj identifikaciji, pojavit će se dakle relativno rijetko i to prvenstveno kao pežorativna kategorija, ali na temelju diskurzivnih strategija kojima je nacionalni diskursi pokušavaju neutralizirati i čak demonizirati možemo stvoriti sliku paradoksalno velikog problema koji je za nacionalne pokrete predstavljao ovaj heterogeni skup praksi i stavova iza kojeg međutim ne stoji nikakva jasna ili jedinstvena ideologija niti, u većini slučajeva, ikakva posebna «svijest». Kako kaže Zahra, nacionalna ravnodušnost važna je između ostalog zato što je doprinijela razotkrivanju ograničenja i proturječja nacionalnih ideologija te stoga navela aktere nacionalnih pokreta na jasnije definiranje granica nacionalne zajednice i radikalnije strategije jačanja i čuvanja tih granica.

2.3. Pojam svakodnevnog života

Iako pojam svakodnevice, odnosno svakodnevnog života, u okviru različitih antropoloških i socioloških teorija ima vrlo važno mjesto te se kroz vrijeme više puta mijenjalo njegovo značenje i uloga, u ovom radu, koji se temelji na analizi diskursa, svakodnevni život shvaća se prvenstveno kao diskurzivna konstrukcija, odnosno predmet analize je način na koji se u novinskim tekstovima pokušava diskurzivno oblikovati odnos društvenih aktera prema određenim aspektima njihova svakodnevnog života u Puli. Ben Highmore u svom pregledu «teorija svakodnevnog života» (2002a) kritizira uvriježenu «zdravorazumsku» predodžbu o svakodnevnom životu kao banalnom, samorazumljivom i neproblematičnom. U dominantnim diskursima o društvu i kulturi svakodnevni život često figurira tek kao «pozadina» koja se uzima zdravo za gotovo ili je pak u potpunosti zanemaren i nevidljiv, dok središnje mjesto zauzimaju događaji, pojave, procesi, objekti i subjekti kojima se pristupa kao na određen način jedinstvenima, posebnima ili istaknutima. Upravo zbog ove neravnoteže u korist «jedinstvenoga» i «značajnoga», autor je za svoj prikaz odabrao niz pristupa kojima je upravo pojam svakodnevnog života glavni predmet interesa i kojima je cilj dovesti u pitanje i, dapače, preokrenuti spomenuto razumijevanje svakodnevnog života. Autori čiji rad prikazuje (Georg Simmel, Walter Benjamin, Henri Lefebvre, Michel de Certeau) ističu zahtjevnost, kompleksnost i izazove bavljenja ovom temom.

Iz perspektive teorije diskursa, kritičnost prema samorazumljivosti svakodnevnog života može se shvatiti kao poziv da se analiziraju načini na koje ga se diskurzivno konstruira. Primjerice, Highmore opisuje de Certeauov kritički pristup praksama arhiviranja koje su se razvile u okviru zapadne kulture vezano uz kolonijalnu ekspanziju. Iako je njihov deklarativni cilj bio sačuvati određenu življenu kulturu (odnosno svakodnevni život neke skupine ljudi), njenim prevodenjem u formu pisanih dokumenata ona zapravo biva «pripitomljena» i «disciplinirana». Jezične i diskurzivne strukture u skladu s kojima su oblikovani ovi dokumenti i koje potječu iz sasvim drugačijeg kulturnog konteksta od onog što navodno opisuju, nužno nameću vlastita značenja i referentne okvire te time u stvari «brišu» ono svakodnevno. No, njihova moć u tom smislu nikad nije apsolutna i uvijek se može locirati «tragove» ili «ostatke» u kojima se očituje nemogućnost potpunog discipliniranja i potiskivanja svakodnevnog.

U ovom radu predmet analize nisu «stručni» (na primjer znanstveni) diskursi poput onih o kojima govori de Certeau, već novinski diskurs s izrazitim političkim elementom, kojemu cilj nije deklarativno «sačuvati» svakodnevicu takvu «kakva jest», već upravo suprotno: svjesno, otvoreno i izravno je oblikovati. No, taj proces oblikovanja, koji bi se također moglo konceptualizirati kao pripitomljavanje ili discipliniranje, i u ovom je slučaju ograničenog dosega. Na raznolikost, višestrukost, nekoherentnost, heterogenost, proturječja i kompleksnost svakodnevnog života pokušava se nametnuti jedan totalizirajući okvir koji različite svakodnevne događaje i odnose tumači u okvirima «nacionalnih odnosa» i identifikacije, ali u samom nacionalnom diskursu uočljivi su tragovi svakodnevnih praksi koje izmiču pokušaju suzbijanja ravnodušnosti i kozmopolitizma.

Projekt revalorizacije svakodnevnog života za autore o kojima Highmore govori ima izrazito politički značaj. Svakodnevni život ne promatra se kao skup navika i rutina putem kojih su ljudi podvrgnuti širim impersonalnim i represivnim strukturama od kojih je nemoguće pobjeći, već kao mjesto potencijalno kreativnog djelovanja koje pruža otpor strukturama kroz geste prisvajanja i preoblikovanja elemenata strukture. No, Highmore upozorava i na tendenciju romantične idealizacije slobode i kreativnosti društvenih aktera u okviru svakodnevnog života, kao posljedicu reakcije na pretjerano naglašavanje sveprisutnosti i moći strukture. U uvodu u zbornik tekstova različitih autora koji se bave svakodnevnim životom (Highmore 2002b), koji je šire koncipiran od prethodno spomenutog djela, autor opisuje dvije tendencije u pristupu ovoj temi: s jedne strane, onu koja ističe partikularnost, djelovanje (*agency*), iskustva i/ili osjećaje i otpor te kojoj je bliskija metoda mikro-analize i, s druge strane, onu koja naglašava općenitost, strukturu, institucije i/ili diskurse i moć te se metodološki više oslanja na makro-analizu. Treba međutim napomenuti da većina autora, iako možda donekle naginje na određenu stranu, uzima u obzir i onu drugu, što Highmore navodi kao možda i nužno kod bavljenja svakodnevnim životom. Ovaj rad također polazi od ideje da uravnoteženo viđenje svakodnevnog života kao sfere koja je obilježena i strukturnom determiniranošću i slobodom kreativnog djelovanja može osigurati minimalno «tendenciozan» pristup.

Dnevni tisak pritom pruža izrazito pogodan materijal za analizu diskurzivne konstrukcije svakodnevnog života. Radi se o tekstovima koji se, s jedne strane, u sadržajnom smislu bave događajima, odnosima i problemima iz svakodnevnog života te koji su, s druge strane, i sami u materijalnom i simboličkom smislu izrazito prisutan i značajan, reklo bi se čak neizostavan

dio svakodnevice u društvenom kontekstu o kojem se ovdje radi. Slijedeći Foucaulta, može se reći da se odnosi moći prvenstveno uspostavljaju upravo u sferi svakodnevnog života i to ne u smislu političke moći koja proizlazi iz nekog oblika središnjeg autoriteta ili prisile, nego kroz diskurzivno oblikovanje onoga što je zamislivo i izrecivo, pa tako i identifikacijskih procesa koji određuju način na koji subjekti vide svoju poziciju u društvu i svoje odnose s drugima, a prema tome određuju i njihovo djelovanje. Dnevni tisak u tom smislu igra vrlo veliku i važnu ulogu kao mjesto proizvodnje, učvršćivanja i širenja različitih tipova diskursa vezanih, u većoj ili manjoj mjeri, uz pojedine aktualne političke opcije i grupacije koje teže zauzimanju ili održavanju hegemonijske pozicije u društvu ili pak suprotstavljanju postojećoj hegemoniji.

No, kao što je već rečeno, ovaj strukturno-diskurzivni aspekt nije jedini mogući predmet analize u okviru svakodnevnog života. Iako tekstovi u *Omnibusu* u tom smislu pružaju samo jednu perspektivu, onu koja teži totalizaciji i simplifikaciji kroz etnizaciju svakodnevnog života, oni istovremeno indirektno ukazuju na intenzivnu i kontinuiranu borbu ovih tendencija s «neurednošću» i kompleksnošću svakodnevnog života sačinjenog od bezbroj partikularnih činova koji su vođeni proturječnim i promjenjivim interesima te ih nije moguće u potpunosti artikulirati kao dijelove jednog «krovnog» diskurzivnog sustava koji bi utvrdio njihova značenja. Važno je dakle naglasiti da svakodnevni život ne treba shvatiti niti kao potpuno strukturno determiniran niti kao neku nevinu sferu slobode onkraj ideologije i diskursa, nego kao stalnu borbu između jednog i drugog.

3. Povijesni kontekst

3.1. Austro-ugarska Pula: politički, gospodarski, društveni i kulturni odnosi

Sekundarni izvori s hrvatskog govornog područja povijesti austro-ugarske Istre i Pule uglavnom pristupaju pozitivistički, odnosno «realistički», te ne propituju samorazumljivo postojanje i međusobnu razlučivost nacionalnih skupina. Detaljnija istraživanja o nacionalnoj identifikaciji ili njenom nedostatku među «običnim ljudima» u tom povijesnom kontekstu pak nisu još poduzeta, a s obzirom na nedostatak veće količine prikladnih izvora bila bi vjerojatno i teško izvediva. Stoga u ovom trenutku nije moguće dati prikaz povijesnog konteksta ovog istraživanja bez oslanjanja na izvore koji nekritički koriste upravo one kategorije, čije je propitivanje jedan od glavnih ciljeva ovog rada, i ne uzimaju pritom u obzir njihovu diskurzivnu konstrukciju. Kako tekst ne bi bio preopterećen, u ovom poglavlju će se stoga ponekad izostaviti navodni znaci koji se u ostatku rada koriste pri navođenju ovih kategorija. Treba međutim imati na umu nužnu distancu od njihove samorazumljivosti i neproblematičnosti. Osim toga, neki izvori, pogotovo oni nešto starijeg datuma, pod utjecajem su predodžbe o Austro-Ugarskoj kao «tamnici naroda» (ponajviše Benussi 1923, budući da je i sam autor živio u tom razdoblju i podržavao iredentističke težnje u Istri), dok su neki od novijih pak skloni pozitivnom vrednovanju ovog razdoblja istarske prošlosti.

Kao i Istra u cjelini, tako je i grad Pula u svojoj povijesti obilježen brojnim fluktuacijama stanovništva i migracijama. Kako navodi S. Bertoša (2002: 9), u razdoblju od 16. do 18. stoljeća «Pula se mogla održati kao grad» jedino zahvaljujući doseljavanju seoskog stanovništva iz okolnog područja i drugih, uglavnom mletačkih, teritorija. Dio doseljenog stanovništva ne bi dulje ostajao u gradu, no dio bi se trajno nastanio te se, više ili manje postupno, asimilirao dominantnoj mletačkoj kulturi starosjedilačke populacije. U gradu je dakle kroz stoljeća kontinuirano prisutna «naglašena fluktuacija ljudi» (ibid.: 244), pri čemu je stanovništvo uvijek u nekoj mjeri bilo kulturno heterogeno. Četiri godine prije nego što su na Bečkom kongresu (1815.) bivše Napoleonove Ilirske provincije, uključujući i Istru, službeno dodijeljene Habsburškom carstvu, Pula je imala samo 786 stanovnika (Benussi 1923: 524). Benussi navodi, prema memoarima tajnika pokrajinske vlade u Trstu Josefa von Brodmanna iz 1818. godine, kako su u to vrijeme pulski «trgovi i ulice zakrčeni [...] visokim ruševinama, smećem, stablima i raznim drugim raslinjem» te kako je, nakon što je «Venecija

uzela najvrjednije komade mramora, profila i serpentina ovog nekad velikog i značajnog grada», Pula sad tek «posijana ostacima stupova, zidnim vijencima i nadgrobnim spomenicima» (ibid.: 524). Sredinom stoljeća, kao posljedica između ostalog i dviju epidemija kolere, smrtnost u gradu ponovno premašuje natalitet te prvenstveno zahvaljujući daljnjoj imigraciji Pula 1850. godine ima 1,104 stanovnika (ibid.).

No, osim stanovništva iz okolnih seoskih područja, koje je doseljavalo u Pulu u potrazi za poslom, dio nove gradske populacije činili su zaposlenici mornarice i ostalo osoblje i radništvo vezano uz nju. Naime, već se nakon 1815. zbog izraženih pro-venecijanskih tendencija u mornarici i problematične političke situacije u Italiji carske vlasti daju u potragu za gradom koji će kao nova glavna mornarička baza preuzeti ulogu Venecije. Krizmanić (2005: 126) navodi da je već 1827. godine za ovu svrhu odabrana Pula, iako drugi izvori (Darovec 1997: 71) ističu 1853. godinu, kad je bečki dvor službeno proglasio Pulu glavnom ratnom lukom. U svakom slučaju, preseljenje baze provodilo se postupno, a radovi su ubrzani nakon venecijanske pobune protiv austrijske vlasti 1848. godine. Odabir Pule kao sjedišta mornarice bez sumnje je ključni moment koji je odredio razvoj grada u novijoj prošlosti. Dok je 1840. godine grad činilo tek 214 kuća, od kojih su mnoge bile napuštene (Anonymus 1843, citirano u: Benussi 1923: 525), od 50-ih godina na dalje broj stanovnika rastao je sve bržim tempom, a pratila ga je dakako i ubrzana izgradnja i širenje grada. Između 1811. i 1850. godine broj stanovnika u Puli povećao se samo za trećinu, no u narednih pet godina se udvostručio, a od 1855. do 1869. upeterostručio (ibid.: 558), odnosno dostigao brojku od 10,473, ne računajući vojne osobe (Ujčić 1963: 150; Krizmanić 2005: 146).

Osim obnove i uređenja zapuštene stare mletačke jezgre, grad je proširen postupnom i djelomično neplanskom izgradnjom nekoliko novih gradskih četvrti, kao i spontanom nicanjem skromnijih stambenih građevina u predgrađima i prigradskim četvrtima (kontradama) (Krizmanić 2005: 147). Najuočljiviji kontrast koji se obično ističe u studijama o austro-ugarskoj Puli je onaj između stare jezgre i novih četvrti San Policarpo i Zaro, planski izgrađenih za djelatnike mornarice i radnike u mornaričkom Arsenalu. Pritom se staru jezgru, izgrađenu tijekom razdoblja mletačke uprave, vezuje uz kulturu koju se obilježava kao «talijansku» (iako se radi o razdoblju prije ujedinjenja Italije i pojave ideje talijanskog naroda), a nove četvrti uz «austrijsku», odnosno «njemačku»; ovo potonje ponekad i u negativnom svjetlu, pri čemu se možda zaboravlja na to da se radi o specifično vojno-birokratskoj koloniji, dakle ne o «običnoj» urbanoj naseobini.

Mnogi autori pritom citiraju francuskog putopisca Charlesa Yriartea, koji 1875. (*Trieste e l'Istria*, citirano u: Benussi 1923: 560-561) «austrijsku» Pulu opisuje kao četvrt gdje je «sve [...] umjetno, [...] čisto, uredno, prostrano, kvalitetno izgrađeno, sve po jednakim planovima, međutim to sve ostavlja dojam dosade i nesvjesno nam na pamet padne kakva velika vojarna, utočište za siromahe i beskućnike, neka radnička četvrt...». S time pak kontrastira «talijansku» Pulu (gdje mu očito leži i osobna preferencija), koju doživljava kao «veoma slikovit[u], pun[u] neočekivanog, nepovezanosti i finoće Talijana». Od stare jezgre do «austrijske» četvrti vodi dugi i uređeni bulevar koji prati zid Arsenala i, kaže Yriarte, «poput klina [se] zabada u plan grada i, u stvari, potpuno odvajaju dva dijela grada» (ibid.). Ova izrazita prostorna izdvojenost i arhitektonsko-urbanistička posebnost «austrijskih» četvrti doprinijela je u određenoj mjeri izoliranosti pripadnika mornarice i činovništva u odnosu na ostatak gradske populacije (Anonymus 1886: 66, citirano u: Benussi 1923: 567), čemu ćemo se još vratiti kasnije u ovom poglavlju. No, Duda relativizira strogu podjelu na «njemački» i «talijanski» dio grada: «Između vojnog i civilnog dijela moguće je na planu ucrtati granicu, no ona ne bi bila u potpunosti opravdana jer niti je vojni dio samo vojni i njemački, niti je civilni samo civilni i talijanski. Traže li se razlike među dijelovima grada, izdvojenih je cjelina više negoli dvije. Obnovljeno je središte zadržalo pretežno mletački karakter, ali mu je trgovački dio davao srednjoeuropski ton, osobito kada bi mornari tu provodili svoje slobodno vrijeme.» (Duda 1999-2000: 109).

Carske vlasti dale su se i u uređenje sanitarne situacije u gradu kako bi se suzbile epidemije malarije (Ujčić 1963: 148) i ostalih bolesti, što im je s vremenom i pošlo za rukom. Godine 1871. puštena je u pogon prva gradska plinara (Dukovski 2011: 124), 1896. izgrađen vodovod i otvorena gradska bolnica, a 1904. počinje prometovati električni tramvaj (ibid.: 126). Javno kupalište *Bagno polese* otvoreno je 1885. godine (ibid.: 124), a 1903. grad dobiva modernu natkrivenu tržnicu koja i danas služi svojoj svrsi (ibid.: 126). Značajni koraci bili su i povezivanje Pule sa željezničkom linijom Beč-Trst putem odvojka do Divače 1876. godine (ibid.: 124) i 35 godina kasnije (1911.) puštanje u promet izravne linije Beč-Pula, što je omogućilo porast intenziteta u prometu dobara i putnika i potaknulo razvoj Pule (zajedno s obližnjim Brionima) kao turističke destinacije. Godine 1913. putnicima u Puli stoji na raspolaganju osam hotela, od kojih tri imaju električnu rasvjetu, te osam restorana i petnaest kavana (ibid.: 128). Prvo suvremeno kazalište (*Teatro Nuovo*, ujedno najstarije suvremeno kazalište u današnjoj Hrvatskoj) dovršeno je 1854. (Krizmanić 2005:127), a nakon što je

postalo premalo za sve brojniju publiku 1881. otvoreno je novo i veće kazalište *Politeama Ciscutti* (Dukovski 2011: 124). U studenom 1896. (niti dvije godine nakon prikazivanja prvog filma braće Lumière u Parizu) u ovom su kazalištu po prvi put u Puli prikazane pokretne slike, a deset godina kasnije u gradu posluju dva stalna kinematografa (ibid.: 129-130).

No unatoč velikoj važnosti Pule za središnju carsku vlast, izrazito brz rast i modernizaciju grada nisu pratile odgovarajuće mjere niti osmišljena politika koja bi omogućila veću ekonomsku nezavisnost grada i njegovo učinkovito prilagođavanje sve većim potrebama rastućeg stanovništva. U ekonomskom smislu grad i njegovo stanovništvo gotovo su u potpunosti ovisni o državi (odnosno mornarici i državnoj upravi) kao izvoru posla i financija, tako da «svaki put kad bi mornarica bila prisiljena ograničiti ili suspendirati radove i otpustiti određen broj radnika, zavlada bi ekonomska kriza» (Benussi 1923: 577). Na temelju podataka koje navodi tršćanski pro-carski list *La Monarchia* 1913. godine, Benussi je izračunao da od ukupno 56,109 stanovnika Pule (uključujući vojne osobe) tek za njih 12,603, dakle nešto više od jedne petine, izvor sredstava za život *nisu* mornarica, Arsenal ili državna uprava (ibid.: 660, bilješka 111). Osim Arsenala, gotovo da i nema druge industrije; ono što ima je u vlasništvu velikih firmi iz Trsta, Beča, Graza i drugih gradova, koje izvode i većinu značajnih javnih radova, tako da grad od toga nema naročite financijske koristi (Dukovski 2011: 138). Unatoč deklarativnoj ideji središnje carske vlasti i najviših krugova u mornarici da bi se grad trebao «poistovjetiti s mornaricom» (Anonymous 1886: 87, citirano u: Benussi 1923: 568), u ekonomskom smislu mornarica je težila sve većoj nezavisnosti od grada (imala je vlastitu klaonicu, dobavljala odjevne, prehrambene i druge proizvode iz vlastitih izvora itd., Benussi 1923: 648), tako da, osim osiguravanja egzistencije svojim zaposlenicima i njihovim obiteljima, nije značajno doprinosila gospodarstvu grada, ali je zato stvarala značajan pritisak na njegovu infrastrukturu (ibid.: 598).

Gradski troškovi neprekidno rastu, banke nisu sklone ulagati i odobravati zajmove gradu čija egzistencija ovisi gotovo u potpunosti o državnim institucijama (ibid.: 559), a država pak gradu stavlja na raspolaganje samo ograničena sredstva, na koja se k tome dugo čeka (ibid.: 592). Unatoč višestrukim pokušajima punjenja općinske blagajne povisivanjem carina, poreza i komunalnih troškova (ibid.: 637; troškovi života viši su u Puli nego u drugim istarskim gradovima, Dukovski 2011: 133), budžet neprekidno bilježi sve veći manjak, tako da 1912. godine gradski dug iznosi oko 2 milijuna kruna (Benussi 1923: 643). Osim toga, nakon višestrukih optužbi na račun općinskih vlasti u vezi pretjeranih troškova za brojne radove koje

je izvodila bečka firma J. L. Münz (ibid.: 606), kao i neopravdanog bogaćenja pojedinih gradskih službenika (ibid.: 638), iste godine provedena je istraga u kojoj je utvrđena pronevjera u općinskoj upravi (ibid.: 640). Iz navedenih razloga ni do 1914. godine još nisu u zadovoljavajućoj mjeri završeni neki ključni javni radovi u gradu, kao što su popločavanje ulica, uređenje kanalizacije i izgradnja adekvatnih stambenih kapaciteta za sve brojnije gradsko stanovništvo (ibid.: 648).

Kao što je već spomenuto, u historiografiji o Puli i Istri etničke, odnosno nacionalne skupine često se neproblematično shvaćaju kao dane. Tako se može naići na tvrdnje o djelomičnom preklapanju etničkih i socioekonomskih kategorija. U okviru radništva, kao brojčano najznačajniji ističe se „hrvatski“ segment, koji sačinjavaju uglavnom doseljenici iz ruralnih dijelova Istre te iz ugarskog primorja i Dalmacije. Pritom se navodi raširena tendencija ove populacije prema «talijanizaciji», odnosno akulturaciji u «talijansku kulturu», tradicionalno prestižnu u odnosu na «hrvatsku», tj. «slavensku». Kao druga značajna etnička skupina unutar radništva navode se «etnički Talijani», koji su također najvećim dijelom u potrazi za poslom doselili u Pulu iz drugih istarskih mjesta, iz regija pod austrijskom upravom koje se često navode kao «talijanske» (Furlanija, Veneto) ili iz tadašnje Kraljevine Italije.

Najveći dio pulskog radništva (neovisno o etničkoj pripadnosti) činili su zaposlenici mornaričkog Arsenala, koji su imali više plaće i bolje uvjete od ostalih te su s vremenom razvili svijest o sebi kao zasebnoj skupini unutar pulskog radništva, a uz tu svijest je išao i ponos i osjećaj pripadanja jednoj «velikoj obitelji» (Dukovski 2011: 131, 133). Balota (1954: 79) međutim navodi da su se do 1914. godine i među arsenalskim radnicima bile formirale grupe na nacionalnom temelju, pri čemu su pripadnici slavenskih skupina (hrvatske, češke, slovenske i poljske) činili jednu grupu. U upravi Arsenala i među inženjerima prevladavali su pak „Nijemci“ (ibid.: 75), dok su u višim rangovima radnika, s višim stupnjem kvalifikacija, a time i većom plaćom, najzastupljeniji Talijani i Nijemci, uz manji broj zaposlenika slovenskog, češkog, mađarskog ili hrvatskog porijekla (Dukovski 2011: 131; podaci se odnose na 1911. godinu). S obzirom na odnos visina nadnica i cijena prehrambenih namirnica i stanarine zajedno s drugim troškovima, životni standard radništva u Puli bio je generalno prilično nizak, tako da su često i žene i djeca radom doprinosili obiteljskim primanjima. Nešto je bolja situacija bila za one obitelji koje su, uz posao u gradu, posjedovale i komad zemlje koji su u slobodno vrijeme obrađivali, no takvih je bilo relativno malo (ibid.: 133-135).

Građanstvo se pak opisuje kao velikim dijelom «talijansko», iako ne nužno porijeklom, jer su jedan njegov dio činili doseljenici hrvatskog ili slovenskog porijekla iz ruralnih dijelova Istre i drugih krajeva. Mnogi od njih su pohađali škole s nastavom na talijanskom jeziku ili su pak naučili čitati i pisati tek nakon dolaska u Pulu gdje je u javnoj sferi prevladavao talijanski. S obzirom na tradicionalno viši društveni status i veću ekonomsku i političku moć «talijanske» populacije u Istri, talijanski jezik i kultura nosili su prestiž koji ih je obilježavao kao nosioce civiliziranosti i moderne urbane kulture, za razliku od tradicionalnih slavenskih istarskih kultura vezanih uz seoski način života, koje su percipirane kao obilježje slabije obrazovanih i siromašnijih ljudi te su stoga nosile negativne konotacije i bile obilježene kao inferiorne. Relativno malobrojni «starosjedilački» stanovnici grada, odnosno one obitelji koje već više generacija žive u Puli, vršile su dakle prilično snažan kulturni utjecaj na brojne doseljenike i to ne samo na one nižeg stupnja obrazovanja i društvenog statusa (Balota 1954: 93-94), čemu ćemo se još vratiti u ovom poglavlju.

Što se tiče građanstva «talijanskog etničkog porijekla», Balota navodi da njega velikim dijelom sačinjavaju relativno nedavni doseljenici s Cresa i Lošinja ili iz Rovinja, Poreča, Izole, Kopra i drugih istarskih gradova te iz Kraljevine Italije, koje je privukao brz razvoj grada i nove mogućnosti zarade. No, unatoč njihovom društvenom prestižu i političkoj moći na lokalnoj i regionalnoj razini, pulsko talijansko građanstvo nije u ekonomskom smislu bilo posebno snažno, pogotovo u odnosu prema onom segmentu gradske populacije koji je zaposlenjem bio vezan uz mornaricu i državne službe. Radi se (u slučaju prethodnih) o trgovcima, zanatlijama, advokatima, liječnicima, učiteljima i sličnim zanimanjima (ibid.: 89; Ujčić 1963: 155). Kao što je već spomenuto, privatni sektor gospodarstva bio je u Puli prilično skroman, između ostalog uslijed ograničenja koja su zbog potreba mornarice postavljena na razvoj industrije i građevinarstva, tako da nije ni bilo naročitih mogućnosti za razvoj privatnih poduzetničkih inicijativa koje bi eventualno dovele do značajnije akumulacije kapitala (Benussi 1923: 648). Kako bi se donekle doskočilo izrazitoj ovisnosti o državnom, odnosno mornaričkom, proračunu, bilo je planova pokretanja nekih industrijskih pogona (tvornice sapuna i tvornice glinenih proizvoda) te ulaganja u razvoj turizma, ali ništa od toga nije realizirano (ibid.: 600, 577).

No osim «etnički talijanskog građanstva» i onih doseljenika koji su procesom asimilacije više-manje prihvatili njihovu kulturu, uspjeh hrvatsko-slovenskog narodnog preporoda u Istri postupno je doveo do sve manje sklonosti asimilaciji među ljudima koje se obilježava kao

«slavenskog porijekla», pa čak i do odupiranja toj tendenciji, tako da se, unatoč preseljenju sa sela u grad i eventualnom priključivanju građanskom sloju u kojem su dominirali talijanski jezik i kultura, sve veći broj ljudi nastavio i u javnoj sferi služiti materinim jezikom (u mjeri u kojoj je to bilo moguće, odnosno u interakciji s drugima koji su ga u dovoljnoj mjeri govorili) te gajiti svijest i otvoreno očitovanje vlastite hrvatske, odnosno slavenske etničko-nacionalne identifikacije. Ova tendencija doprinijela je donekle kulturnoj raznolikosti u okviru pulskog građanstva tako što je pružila alternativu talijanskoj dominaciji.

Vrlo specifičnu skupinu unutar pulskog stanovništva činili su zaposlenici mornarice i državnih službi sa svojim obiteljima. Radilo se o relativno dobro plaćenim i uglednim poslovima, koji su k tome bili izravno vezani uz središnju državnu, odnosno carsku, vlast, što je ovaj segment gradske populacije postavljalo u izvjesnu poziciju autoriteta u odnosu prema drugim skupinama. U izvorima se uvijek ističe relativno raznolik etnički sastav ove skupine, koji je slijedio iz ideologije nadnacionalne lojalnosti caru i državi, koja je vojne snage i birokraciju (uz crkvu i aristokraciju) činila ključnim osloncima središnje carske vlasti (Bruckmüller 2006: 2). Upravo zbog spomenute ideologije, međutim, posebno je problematično govoriti o «etničkom sastavu» ovog segmenta gradske populacije, s obzirom na to da je nadnacionalna identifikacija, vezana uz carstvo kao cjelinu, odnosno uz lojalnost vladajućoj dinastiji, u vojsci i državnim službama bila prilično raširena, iako nije isključivala «užu» etničku identifikaciju (Deák 1990, Unowsky 2005: 98). No, Ujčić (1963: 151), na primjer, navodi da je 1910. godine u sastavu mornarice i vojske 33,8% djelatnika (5,744 osobe) bilo južnoslavenskog porijekla (hrvatskog, srpskog ili slovenskog), 30% (5,098 osoba) su bili Nijemci, 10,7% (1,819 osoba) Talijani, a 25,5% (4,220 osoba) ostalih narodnosti (Česi, Rumunji, Poljaci i dr.).

U skladu sa spomenutom ideologijom te kako bi se u glavnoj carskoj ratnoj luci učvrstio autoritet državne vlasti i održala politička stabilnost, službena pozicija države i mornarice bila je da Pula «prije svega mora biti vojnički grad», grad u kojem se «načelna ideja države da [...] naslutiti u svakom detalju» (Anonymous 1886: 87, citirano u: Benussi 1923: 568), a to je značilo da treba nadići pojedinačne nacionalne ideologije koje su tendirale prema stvaranju konflikata i potkopavanju središnje vlasti. Kako bi se ti problemi izbjegli te radi poticanja nadnacionalne identifikacije, u mornarici se jako pazilo na održavanje kulturne raznolikosti među zaposlenicima (čak su i za nedjeljne nastupe mornaričkog orkestra pažljivo birane skladbe autora iz različitih «nacionalnih» tradicija; Balota 1954: 120), no među oficirskim

kadrom, ipak su, kao najlojalnija skupina, prevladavali «Nijemci». Kulturna heterogenost služila je osim toga, kako navodi Balota, i kao sredstvo održavanja kontrole i otežavanja kolektivnog radničkog organiziranja, na primjer u Arsenalu, gdje su «na komandnim položajima i u srednjim kadrovima» strateški postavljeni ljudi različitih porijekla, kako bi svaki «drža[o] na uzdi svoju narodnosnu skupinu izvršnih radnika» (ibid.: 86).

Usprkos, barem deklarativnim, željama i namjerama mornarice i države da se u Puli razvije neproblematičan i ugodan suživot u kojem različite društvene skupine ne bi bile međusobno izolirane, već bi kroz zajednički društveni život redovito dolazile u kontakt i na taj način stvorile koliko-toliko jedinstven društveni prostor (radi se prvenstveno o djelatnicima mornarice i državnih službi s jedne strane i građanstvu s druge), odgovarajuće mjere koje bi to potaknule nisu bile poduzete, a povoljniji razvoj odnosâ dakako je otežavala i činjenica da se radilo o kolonijalnoj situaciji dodatno zakompliciranoj otprije postojećim socioekonomskim odnosima između pojedinih segmenata istarske populacije. Između građanstva i «mornaričko-državnog» segmenta populacije postojalo je previše razlika: nije se radilo samo o generalnim razlikama između, kako se navodi, «mediteranske» i «srednjoeuropske» kulture, nego o tome da je potonji segment pulskog stanovništva ujedno specifičan po tome što je kroz zaposlenje vezan uz mornaricu i državnu birokraciju, što ga s jedne strane postavlja u poziciju blisku središtu državne moći (viđene kao kolonizatorske od strane nekih skupina koje su joj imale ograničen pristup) i osigurava mu viši socioekonomski status, a s druge strane podrazumijeva i određene vrijednosti, način života, navike, obrasce ophođenja i druge elemente koji sačinjavaju stereotipnu sliku «krute njemačke kulture», ali su ujedno posebno istaknuti u okviru kultura koje se vežu uz navedene državne institucije. Tako Balota, na primjer, navodi da je u nekoj mjeri među stanovništvom u Puli koje nije izravno vezano uz te institucije, neovisno o nacionalnoj identifikaciji (konkretno, među «Talijanima» i «Hrvatima»), postojao zajednički otpor prema «prodiranju militarizma u javni život i društvene odnose» (Balota 1954: 100). Militarističko-birokratskoj kulturi mornaričko-administrativnog segmenta Balota pripisuje «ozbiljnost, strogost, metodičnost, stalan pritisak na ljude i postavljanje zahtjeva, naglašavanje dužnosti i moranja (muss)», dok «talijansko građanstvo» karakterizira «zadovoljstvo s malim, vještina stvaranja ugodnosti sitnim sredstvima, mirno i lako rukovanje životom, vedrina, muzika, igre, organizacija sitnih vanjskih prilika i ustanova koje omogućuju laka uživanja...» (ibid.: 108).

Jedna od posljedica toga, koja se spominje u sekundarnoj literaturi, je bio zanimljiv fenomen koji nije podrazumijevao željeni suživot navedenih segmenata stanovništva, već potpuni «prelazak» pojedinih osoba ili obitelji «njemačkog etničkog porijekla» na «talijansku stranu» (ne samo u društvenom i kulturnom, nego nerijetko i stranačko-političkom smislu), iako se u tim slučajevima nipošto nije radilo o asimilaciji prestižnijoj kulturi iz, na primjer, pragmatičnih ekonomskih razloga (kao kod siromašnijih doseljenika iz ruralne Istre). Često se radilo o utjecaju putem brakova: «Nijemac koji se oženio Talijankom ili ženom koja je govorila talijanski bio je po pravilu isto tako otrgnut od svog naroda kao i Hrvat od svoga» (ibid.: 103). Zanimljivo je da Benussi navodi da se u jednom razdoblju, prije pogoršanja odnosâ u gradu, «sa simpatijom [...] s raznih strana gledalo na brakove časnika Carsko-kraljevske mornarice i djevojaka iz lokalnih obitelji, vidjevši u ovim brakovima obećanje međusobnog sporazuma i boljeg suživota u ne tako dalekoj budućnosti», ali odmah dodaje da je «sve [...] to bila iluzija koja je vrlo brzo morala ustupiti mjesto realnosti» (Benussi 1923: 556).

Unatoč dobrim namjerama, dakle, «građanstvo i mornarica [su] među sobom gotovo potpuno odvojeni», pri čemu «garnizon nije savladao osjećaj da se ovdje nalazi kao kakva presađena kolonija, na sebi stranoj zemlji, i kako to uvijek biva u takvim slučajevima, stvorene su manje frakcije, unutar sebe čvrsto povezane, a strogo zatvorene prema vani» (Anonymous 1886: 66, citirano u: Benussi 1923: 567), čemu je doprinosila i prostorna, arhitektonsko-urbanistička izdvojenost novih četvrti San Policarpo i Zaro, u kojima su bili nastanjeni djelatnici mornarice i državnih službi sa svojim obiteljima. Iako navedeni izvor datira iz 1886., situacija se nije značajno promijenila ni kasnije: «tri su narodnosti u Puli u zadnjim desetljećima Austro-Ugarske živjele svaka svojim narodnim i kulturnim životom – nije bilo ekonomske ni kulturne snage da postane nešto kao Švicarska» (Balota 1954: 113).

No, prije nego što, na temelju sekundarnih izvora koji su velikim dijelom tako organizirani, damo kratak pregled zasebnog «narodnog i kulturnog života», kao i političkih gledišta i djelovanja, ovih triju «narodnosti», važno je spomenuti da Dobrić, na temelju različitih izvora koji govore o djelovanju slavenske Čitaonice osnovane 1869. godine, pokazuje da su se animoziteti i sukobi u Puli, koje se obično obilježava kao «nacionalne», suprotno uobičajenim historiografskim tvrdnjama koje ih generalno smještaju u drugu polovicu 19. stoljeća, zapravo počeli značajnije javljati tek od 1870-ih godina (Dobrić 2003: 73). Naime, u prvim godinama svog djelovanja, slavenska Čitaonica je, kao prvo društvo te vrste u gradu i u nedostatku

drugog okupljališta, služila kao važno čvorište društvenog života gradske elite neovisno o etničkoj identifikaciji (uključujući i mornaričke časnike), gdje se, unatoč nominalnoj slavenskoj kulturnoj i jezičnoj orijentaciji same ustanove, prvenstveno govorilo talijanski i njemački (ibid.: 71). Moglo bi se dakle reći da je u Puli u ranim godinama nakon Austro-ugarske nagodbe, bar među višim društvenim slojevima, bio donekle prisutan izvjestan «kozmpolitski duh», koji je nakon eskalacije «nacionalnih» sukoba u većoj mjeri opstao prvenstveno među djelatnicima mornarice i državnih službi i njihovim obiteljima.

Kad je, tek koju godinu nakon Čitaonice, osnovan Mornarički kasino, kao glavno elitno okupljalište časnika i mornaričkih činovnika, a osim toga su se pojavila i druga, na primjer sportska, udruženja koja su ciljala na isti segment populacije, Čitaonica je ubrzo prestala igrati ulogu internacionalnog okupljališta i usmjerila se prema svojoj originalnoj svrsi: promoviranju slavenskih jezika i kultura te izgradnji i učvršćivanju slavenskih etničkih identiteta. S obzirom na to da je većina civilnih udruženja u Puli od 1870-ih na dalje imala nacionalno, a nerijetko i političko obilježje, što je bilo protivno obavezi nadnacionalnog državnog patriotizma, nije ni čudo da je početkom 20. stoljeća vojnicima i časnicima bilo zabranjeno posjećivati određena društva i sudjelovati u njihovu radu (Dobrić 2003: 48). Može se pretpostaviti da je to dodatno ohrabrilo izolaciju mornarice od ostatka pulskog stanovništva, budući da su, osim radničkih, jedina eksplicitno nenacionalna i apolitična društva bila ona mornarička. Ta su društva međutim bila izrazito aktivna: Mornarički kasino primjerice (koji je 1914. godine bio najveće društvo u Puli; ibid.: 97) u svojoj čitaonici članovima je nudio znanstvene, političke i književne novine i časopise iz brojnih zemalja, organizirao je mnoga predavanja uglednih znanstvenika i umjetnika iz monarhije i šire, organizirao dramske priredbe, koncerte, različite vrste društvenih događanja i slično.

«Talijanska» društva bila su pak najvećim dijelom politizirana, uključujući ona koja se nisu eksplicitno tako predstavljala, kako bi izbjegla cenzuru vlasti (na primjer čitaonica Gabinetto di lettura te različita glazbena i sportska društva). Dobrić navodi, prema Wiggermannu (2003), da «tko je pristupio [jednom od tih društava], priznavao je povijesno baštinjenu hegemoniju talijanstva na jugu Monarhije» (Dobrić 2003: 50). Mnoga od ovih društava su se priklanjala političkim idejama talijanske nacionalno-liberalne stranke, koja je imala jaku potporu u onom dijelu građanstva koji se deklarirao kao talijanski (uključujući i asimilirane doseljenike), između ostalog i iredentističkoj ideji o pripajanju Kraljevini Italiji svih predjela na Jadranskoj obali za koje se tvrdi da su većinski nastanjeni Talijanima. Kako su se u Istri

zaoštravali nacionalni diskursi i sukobi koje su oni poticali, vlasti su bile sve više sumnjičave prema nacionalno obilježenim društvima, pogotovo talijanskima, tako da su neka od njih i prisilno raspuštena zbog nelegalnog političkog djelovanja. Jedan od legalnih načina na koji je pro-talijanski nastrojeno građanstvo izražavalo svoja politička stajališta bile su javne proslave, odavanje počasti osobama (na primjer talijanskom kralju) i obilježavanja različitih događaja koji su na neki način vezani uz talijanski nacionalni narativ i Kraljevinu Italiju, no i takve su manifestacije carske vlasti doživljavale kao vrstu političke provokacije.

U sekundarnim izvorima se redovito ističe sukob između ovog segmenta građanstva i mornarice, koju su prethodni promatrali kao proponenta germanizacije Istre, odnosno kao prijetnju njihovoj tradicionalnoj političkoj, ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj dominaciji. Stoga su izrazito kritički gledali na pokušaje oblikovanja i prikazivanja Pule kao kozmopolitskog grada, jer je to podrazumijevalo smanjenje njihova utjecaja i uloge u korist onih dijelova stanovništva koje su obilježavali kao njemački i slavenski (Duda 1999-2000: 108; Benussi se također žali na «slavensko-njemački militarizam» i na pretvaranje Pule u «slavensko-njemački grad-utvrdu», Benussi 1923: 570). U skladu s time, zagovarali su ostvarivanje i očuvanje što veće lokalne i regionalne autonomije u odnosu na središnju carsku vlast, pozivajući se pritom na dugu tradiciju gradske autonomije u Istri i gradovima Kraljevine Italije (Venecija je, dakako, najznačajniji primjer). Ove su političke tendencije s vremenom postajale sve izraženije i jače iredentistički obojene, što je doprinosilo pogoršanju odnosâ s vlastima i mornaricom, ali i s dijelom građanstva koji je zastupao politička i druga prava «slavenskih naroda» u monarhiji.

Radi se o već spomenutim doseljenicima u grad koji se nisu asimilirali već su pod utjecajem narodnog preporoda sve više isticali svoju slavensku nacionalnu identifikaciju. Društveni život tog dijela građanstva odvijao se ponajviše oko hrvatskih, slovenskih, čeških i drugih slavenskih kulturno-obrazovnih, sportskih i sličnih udruženja, među kojima je spomenuta slavenska (kasnije hrvatska) Čitaonica igrala važnu ulogu. Iako ni ova udruženja uglavnom nisu eksplicitno bila političke prirode, u sekundarnoj literaturi se navodi da su, kao i njihovi talijanski pandani, bila izrazito djelotvorni promicatelji preporodnih ideja i moćno sredstvo širenja i učvršćivanja nacionalne identifikacije među slavenskom populacijom. No, budući da se nisu u tolikoj mjeri priklanjala idejama i političkim strujama koje su potkopavale autoritet države i carske vlasti, nisu percipirane kao toliko ozbiljna prijetnja te stoga nije bilo značajnih konflikata s vlastima. Naprotiv, s obzirom na to da su političke težnje pro-talijanskog

građanstva predstavljale najveću prepreku ostvarenju njihovih ciljeva, ovaj segment pulskog građanstva, odnosno hrvatsko-slovenska narodna stranka koju on podržava, trudi se iskoristiti činjenicu da i carskoj vlasti pro-talijanska politička struja predstavlja problem i da vlast načelno podržava ravnopravnost svih naroda monarhije, pa se iz vlastitog interesa strateški svrstavaju uz nju.

Za razliku od pro-talijanske skupine, za ovaj se dio građanstva tvrdi da pozitivno gledaju na ideju pulskog «kozmpolitizma», jer on otvara veći prostor za etabliranje stanovništva slavenskog porijekla u donekle ravnopravnijim odnosima s do tad dominantnom talijanskom skupinom (Duda 1999-2000: 108). Iz istih razloga u kontekstu sve žešćih sukoba oko političke moći u Istri i Puli podržavaju ideju o ukidanju gradske i regionalne autonomije i uvođenju izravne državne vlasti, koja bi im služila kao štit prema talijanskim interesima. Vlasti pak pokušavaju održati kakvu-takvu stabilnost i u situacijama kad im to odgovara iskorištavaju neprijateljstvo između preostalih dviju skupina, a s obzirom na stoljetno neprijateljstvo i brojne sukobe između austrijskog carstva i Italije, razumljivo je da su iz vlastitih strateških razloga više skloni stati na stranu relativno slabih, «manje opasnih» i «kooperativno» nastrojenih pro-slavenskih skupina.

Politička situacija u Puli bila je izrazito kompleksna i obilježena gotovo neprekidnim sukobima oko općinske vlasti, prvenstveno između talijanske nacionalno-liberalne stranke, hrvatsko-slovenske narodne stranke i mornarice kao predstavnika središnje državne vlasti. Ovo je pogotovo dolazilo do izražaja u vrijeme izbora, kako onih za općinsko predstavništvo, tako i za istarski sabor i Carevinsko vijeće, te nerijetko dolazi do različitih vrsta provokacija i verbalnih, a ponekad i fizičkih sukoba. Stranke od jednih do drugih izbora koaliraju u različitim kombinacijama i raspadaju se u frakcije, ali to su najčešće kratkotrajne pojave. Gubitnička stranka često odbija priznati rezultate izbora te sabotira rad općinskog predstavništva (članovi se ne pojavljuju na sjednicama), a dolazi i do organiziranih akcija bojkota, odnosno odbijanja bilo kojeg oblika suradnje i interakcije s glasačima protivničke stranke (u vrijeme dok glasanje još nije bilo tajno). Politička situacija je najstabilnija kad se mornarica i talijanska nacionalno-liberalna stranka uspiju dogovoriti oko imenovanja podestata i podjele vlasti, ali ta razdoblja uglavnom nisu trajala dugo. S obzirom na izrazito loše stanje općinskih financija, 1912. godine provedena je već spomenuta istraga, u kojoj je otkrivena pronevjera u općinskoj upravi. Uz ostavke dijela općinskog predstavništva, ovaj skandal poslužio je kao povod za raspuštanje predstavništva i podestata i uvođenje izravne

državne vlasti u općini (uz odobravanje pro-slavenski nastrojenog građanstva), ali ni to nije bitno poboljšalo ekonomsku situaciju u gradu.

3.2. Pregled razvoja tiska u Istri do Prvog svjetskog rata

Budući da do sad nije napravljen pregled razvoja istarskog tiska do Prvog svjetskog rata koji bi u podjednakoj mjeri pokrивao periodički tisak na sva tri glavna jezika u regiji, ovdje se može iskoristiti prilika da se u nešto opširnijem obujmu sakupe najvažniji podaci iz sekundarnih izvora.⁴ Za razliku od prikaza političke, ekonomske i društvene povijesti austro-ugarske Istre, u pregledima razvoja tiska (i tiskarstva) u regiji primjećuje se naime vrlo odvojeno bavljenje temom s obzirom na pojedine jezično-nacionalne kategorije. Naravno, i u bavljenju drugim temama autori iz bivših austro-ugarskih područja velikim se dijelom interesiraju prvenstveno za povijest jedne nacionalne skupine, ali pritom ne mogu izbjeći bavljenje dinamikom odnosa između pojedinih skupina, budući da ta dinamika nužno određuje promjenjive pozicije skupina. Međutim, kad se radi o povijesti tiska, konkretno u Istri, velik dio radova bavi se gotovo isključivo razvojem tiska i tiskarstva na pojedinom jeziku (hrvatskom, talijanskom ili njemačkom), bez sistematičnog razmatranja veza između aktivnosti i produkcije na različitim jezicima. Kao iznimke u ovom pogledu treba spomenuti kratku napomenu Luciana Giuricina o značajnim međusobnim utjecajima triju glavnih istarskih kultura na polju tiska⁵ i rad Brune Dobrića o nakladništvu na njemačkom jeziku u Puli, u kojem autor naglašava velik utjecaj koji je nakladništvo na drugim jezicima na području današnje Hrvatske imalo na razvoj nakladništva na hrvatskom jeziku te kritizira zanemarivanje ovih veza i gotovo isključivo bavljenje nakladništvom na hrvatskom jeziku u istraživanjima povijesti hrvatskog nakladništva. Kao primjere ovih utjecaja, Dobrić navodi sljedeće:

«(...) – oponašanje publikacija na drugim jezicima od strane nakladnika publikacija na hrvatskom jeziku,

⁴ Podaci o tisku na talijanskom jeziku preuzeti su iz sljedećih izvora: Bogneri 1986, Giuricin 1971, Cella 1956, Vrabec 2008; o tisku na hrvatskom jeziku iz: Lukežić 1996, 1997a, 1997b, Strčić 1968, Blažeković 1952, Klaić 2009; o tisku na njemačkom jeziku iz: Dobrić 2014, Bogneri 1986, Colli 1986.

⁵ Giuricin u svom pregledu talijanskog tiska u Istri navodi, kao primjere ovih utjecaja, talijanske novinare koji su pisali na njemačkom za središnji bečki tisak, Nijemce koji su podržavali i subvencionirali izlaženje novina na hrvatskom i talijanskom i Hrvate koji su radili u redakcijama talijanskih listova ili izdavali dvo- ili trojezične novine.

- nadmetanje nacionalno-političkih intelektualnih građanskih elita u objavljivanju publikacija na nacionalnim jezicima pripadnika njihove nacije i njihovo nadmetanje u pridobivanju što većeg broja čitatelja ovih publikacija,
- utjecaj nakladništva na mobiliziranje pripadnika različitih nacionalnih skupina za uključivanje u nacionalno-političke pokrete, na primjer, na formiranje građanskog javnog mnijenja u Puli, koje se javlja tek s pojavom i širenjem nakladništva, posebno novina (npr., polemiziranjem navedenih – najčešće suprotstavljenih – nacionalno-političkih i kulturnih elita i drugih skupina građana putem novina).» (Dobrić 2014: 234).

Dakako da su na tokove razvoja tiska na različitim jezicima u Istri utjecali različiti društveni, ekonomski, politički i drugi faktori koji su ih donekle različito oblikovali, ali nedostatak razmatranja veza među njima vrlo vjerojatno je posljedica metodološkog nacionalizma. S obzirom na takvo stanje u dosadašnjim istraživanjima, i ovaj njihov pregled nužno će u nekoj mjeri tome podleći, no truditi ćemo se zauzeti obuhvatniju perspektivu te pratiti razvoj tiska u Istri prvenstveno kronološki, umjesto da odmah stvaramo jezično-nacionalnu podjelu i zatim zasebno pratimo razvoj tiska po tim kategorijama.

Budući da je povijest tiska nužno vezana uz razvoj tiskarstva, Giuricin navodi 1860. godinu kao početak istarskog novinstva, jer su te godine počele izlaziti prve novine koje su se tiskale u Istri (tjednik *L'Istriano*). No, spominje i kako je već 1806., za vrijeme Napoleonove vlasti, otvorena u Kopru podružnica tršćanske tiskare Gasparea Weisa, u kojoj je naredne godine počeo izlaziti, na talijanskom jeziku, tjednik *Foglio periodico Istriano (Istarski periodički list)*. Ova bi se publikacija, prema tome, mogla smatrati prvim istarskim novinama. Pokrenuo ih je prefekt Istarskog departmana Angelo Calafati i uređivao Luigi Marini, a sadržaj (list je imao četiri stranice) se sastojao od manjeg broja vijesti prenesenih iz francuskog i talijanskog tiska, te službenih priopćenja (*comunicati*) i raznih informacija i vijesti vezanih uz Istarski departman. List je nastavio izlaziti u Kopru sve do 1809. godine, kad je prebačen u Trst.

Nakon toga, u Istri ponovno narednih pedeset godina nije bilo tiskara, tako da su prazninu popunjavale uglavnom tršćanske novine (na talijanskom jeziku), koje je čitao uski sloj pismenog istarskog stanovništva. Budući da su za austro-ugarsku Istru izrazito važne bile njene ekonomske, političke i kulturne veze s regionalnim središtima Trstom i Rijekom, ovi su gradovi, a prije svega Trst, odigrali važnu ulogu i u razvoju tiska i tiskarstva u Istri. Tako su i mnoge od prvih tiskovina koje su u većoj ili manjoj mjeri pokrivala tematiku vezanu uz Istru izlazile u Trstu. Tršćanski povjesničar i arheolog Pietro Kandler uređivao je (1846.-1852.)

tjedni list na talijanskom jeziku, *L'Istria*, koji je na četiri stranice, uz nešto malo vijesti, uglavnom donosio tekstove o povijesno-arheološkim temama, tako da nije imao široki krug čitatelja. Pisac i političar Michele Fachinetti iz Vižinade u Istri zastupao je već 1848. godine ideju o osnivanju tiskare u Istri, što bi omogućilo tiskanje pravih istarskih novina, koje bi se sistematski bavile pitanjima od regionalnog značaja. No, budući da u tome nije uspio, pokrenuo je 1850. u Trstu list na talijanskom jeziku, *Il Popolano dell'Istria*, koji je izlazio dvaput tjedno na četiri stranice i bavio se svakodnevnim problemima iz istarskog života. Podržavala ga je talijanska nacionalno-liberalna stranka te je često bio pod udarima cenzure carskih vlasti i nakon 11 mjeseci je prestao izlaziti. Osim toga, u Trstu su u 50-im godinama izlazila i dva kalendara na talijanskom jeziku namijenjena djelomično ili prvenstveno istarskom čitateljstvu: *Almanacco istriano* (jedina dva sveska izdao je o svom trošku 1851. i 1852. Jacopo Andrea Contento, književnik rođen u Malom Lošinju, koji je za njih sakupio građu i suradnike, a inače je surađivao i u listovima *L'Istria* i *Popolano dell'Istria*) i *La Porta Orientale* (izašla su tri godišta od 1857. do 1859., urednik je Carlo Combi, pravnik, političar i proučavatelj povijesti iz Kopra, koji za kalendar piše i članke o povijesno-kulturološkim temama, s ciljem dokazivanja povijesnog kontinuiteta talijanstva Istre, zbog čega ga kritizira Pietro Kandler koji nije bio naklonjen iredentizmu).

Godine 1848. osnovano je u Trstu Slavjansko društvo i time, kako se navodi u sekundarnoj literaturi, počinje organizirani politički i kulturni život slavenske populacije u tom gradu. Društvo je naredne godine počelo izdavati list *Slavjanski rodoljub*, koji Petar Strčić navodi kao prvo periodičko glasilo južnih Slavena u Trstu. List je bio dvojezičan (slovenski i hrvatski) i donosio je tekstove o političkim, kulturno-obrazovnim i gospodarskim temama, a pratio je i situaciju u Istri, no prestao je izlaziti vrlo brzo, nakon samo šest brojeva, uslijed kontrarevolucionarnih pritisaka carskih vlasti. Godine 1850. Slavjansko društvo počelo je izdavati drugi list, *Jadranski Slavjan* (urednik je Simon Rudmaš), koji je također dvojezičan i dijelom namijenjen istarskom čitateljstvu (dapače, list se organizirano slao čitateljima u Istru) te je također prestao izlaziti nakon šest brojeva. U narednom razdoblju, u nedostatku istarskih listova na hrvatskom ili slovenskom jeziku, dio pismenog stanovništva Istre koji se interesirao za publikacije na tim jezicima čitao je listove na slovenskom iz Trsta, Gorice i Ljubljane, a ponekad i novine na hrvatskom iz banske i južne Hrvatske.

Šest godina nakon što je prestao izlaziti *Jadranski Slavjan*, u Trstu se javila inicijativa, u kojoj je važnu ulogu igrao Mate Bastian (Matko Baštijan), svećenik, političar i književnik iz

Kastavštine, za pokretanjem lista na hrvatskom jeziku namijenjenog istarskom čitateljstvu, ali naponi nisu urodili plodom. Godine 1857., Juraj Dobrila imenovan je porečko-pulskim biskupom te je, kako navode sekundarni izvori, počeo koristiti svoj novostečeni utjecaj kako bi poboljšao uvjete života slavenskog stanovništva u Istri; između ostalog, počeo je razmišljati o pokretanju edicije kalendarskog tipa na hrvatskom jeziku te je u vezi toga tražio pomoć i savjete od kulturno-političkog radnika i izdavača Janeza Bleiweisa, ali ni tom prilikom nije bilo konkretnih rezultata.

Tek 1859. osnovana je u Rovinju prva istarska tiskara (ako se ne uzima u obzir podružnica Weisove tiskare iz Napoleonskog razdoblja), a njeni su osnivači bili Venecijanci Antonio i Gaspare Coana. Godine 1860. u ovoj se tiskari počinje tiskati tjednik na talijanskom jeziku *L'Istriano*, koji je uređivao ljekarnik Federico Spongia.⁶ List na osam stranica zastupa interese «talijanskog» građanstva Rovinja i Istre, bavi se ekonomskim pitanjima od regionalnog značaja te zahvaljujući inozemnim dopisnicima i visokoobrazovanim suradnicima iz Istre (političar i povjesničar iz Pazinštine Carlo de Franceschi, proučavatelj starina, publicist i političar iz Labina Tomaso Luciani, Carlo Combi i drugi) donosi i tekstove o drugim zemljama i studije o istarskoj povijesti. List su podržavale i financirale razne istarske općine, ali budući da je unatoč nominalnoj apolitičnosti bio nacionalno (talijanski) orijentiran, prestao je izlaziti pod pritiskom carskih vlasti već iduće godine. Unatoč kratkom razdoblju izlaženja, ovaj je list vrlo značajan, jer je obilježio početak procvata tiska na talijanskom jeziku u Istri.

Godine 1860. još jedan venecijanski tiskar, Giuseppe Tondelli, također je prebacio svoj obrt u Istru, točnije u Kopar. Zahvaljujući tome, sedam godina kasnije počeo je izlaziti dvotjednik na talijanskom jeziku *La Provincia* (puni naslov: *La Provincia dell'Istria*), koji je financiralo novoosnovano Società Agraria Istriana (Istarsko poljoprivredno društvo). Pokrenut je na inicijativu odvjetnika, političara i zastupnika u istarskom saboru Antonija Madonizze iz Kopra i Carla Combija, a urednik je Antonijev bratić Nicolò de Madonizza (kasnije Piero de Madonizza). List kontinuirano izlazi prilično dugo, od 1867. do 1894., na osam do deset stranica u tiraži do 380 primjeraka, i donosi manji broj lokalnih, regionalnih i inozemnih vijesti i priloge o povijesnim, arheološkim, kulturnim, ekonomskim, poljoprivrednim i zakonodavnim temama (među brojnim suradnicima su i Pietro Kandler i Tomaso Luciani). Nekoliko brojeva je zaplijenjeno od strane vlasti.

⁶ Tiskara Coana objavila je 1860. i 1861. i dva godišta kalendara na talijanskom jeziku pod naslovom *L'Aurora*.

Kopar 1874. godine dobiva još jedan dvotjednik, *L'Unione*, koji pod uredničkim vodstvom Domenica Manzoni na četiri stranice donosi vijesti (lokalne, regionalne i iz Kraljevine Italije), članke (od kojih većinu uređuje sam Manzoni) o književnim, povijesnim i pedagoškim temama, kao i biografske tekstove, a budući da je izlazio naizmjenično s dvotjednikom *La Provincia*, Lj. Vrabec navodi da «su zajedno činili svojevrsan tjednik» (Vrabec 2008). Svojim borbenim iredentizmom (tri broja su zaplijenjena) i zastupanjem interesa vladajućeg pro-talijanskog sloja zadobiva veliku naklonost čitateljstva te zahvaljujući spretnosti urednika uspijeva tijekom sedam godina izbjeći ukidanje od strane carskih vlasti, sve dok na kraju ne zapada u financijske poteškoće koje su onemogućile daljnji rad.

Tisak koji je, u većoj ili manjoj mjeri i više ili manje otvoreno, ideološki blizak talijanskom nacionalnom pokretu i iredentističkoj ideji općenito je jako dobro zastupljen u Istri tijekom austro-ugarskog razdoblja i ima potporu širokog sloja inteligencije koja se služi talijanskim jezikom. Kroz agresivnu polemiku ovi se listovi suprotstavljaju njemačkoj hegemoniji, potiču buđenje talijanske nacionalne svijesti i zalažu se (bar oni manje umjereni) za pripajanje Istre Kraljevini Italiji te, u skladu s takvom ideološkom pozicijom, podržavaju talijansku nacionalno-liberalnu stranku. No s druge strane ne priznaju pravo na nacionalno samoodređenje i suverenost slavenskoj populaciji, već se i na toj relaciji javljaju redovite i žestoke polemike u tisku, pogotovo u vrijeme izbora.

Rovinj i Kopar su u ovom razdoblju postali glavni centri iz kojih se širi tiskana riječ na talijanskom jeziku, a važnu će ulogu, pogotovo Rovinj, zadržati i kasnije. No, uz njih se u još dva grada počinje razvijati tiskarstvo i novinstvo: u Puli i Poreču. Prve pulske novine, tjednik *L'Arena*, pokrenuo je 1869. godine Gregorio Seraschin, koji je doselio iz Rovinja i osnovao drugu pulsku tiskaru (nakon tiskare koja je pripadala mornarici). Iako se čini da je taj list, kako navodi Sergio Cella, doživio samo jedno jedino izdanje, od tog skromnog početka pulsko novinstvo se postupno razvija, paralelno s razvojem samog grada, te s vremenom preuzima vodeće mjesto u Istri. Godine 1874. javlja se u Puli apolitični obrazovni dvotjednik *L'Eco dell'Arena*, koji je bio kratkog vijeka (sličan mu je katolički usmjeren didaktički dvotjednik *Il Maestro del Popolo*, koji izlazi od 1874. do 1875. u Rovinju).

U prvoj porečkoj tiskari koju je osnovao Gaetano Coana (koji je došao iz Rovinja, iz venecijanske tiskarske obitelji koja je osnovala prvu rovinjsku tiskaru) počeo se 1876. tiskati pulski tjednik na četiri stranice *La Sveglia* (urednik je Giovanni Kovats), koji se bavi lokalnim

pitanjima te donosi gradsku i kulturnu kroniku i zabavne saržaje, a deklarira se kao apolitičan (Giuricin ga opisuje kao tek «naizgled apolitičan»). Samo šest godina kasnije (1882.) Poreč postaje četvrti po redu centar novinstva u Istri, zahvaljujući pokretanju najvažnijeg istarskog lista na talijanskom jeziku, *L'Istria*, koji je pokrenulo vodstvo talijanskog nacionalnog pokreta, a čiji je urednik Marco Tamaro, novinar i povjesničar iz Pirana koji je tada bio i tajnik pokrajinskog Istarskog sabora koji je smješten u Poreču. Stoga ovaj list dobiva snažnu podršku od pokrajinskih vlasti (izlazi do 1903.) te uspješno preuzima ulogu koju je do prethodne godine vršio koparski *L'Unione*.

Tijekom 60-ih godina, počinju se na lokalnoj razini javljati individue i manje skupine ljudi, uglavnom boljestojećih poljoprivrednika, sitnih trgovaca, obrtnika i činovnika, koji se na više ili manje organiziran način zalažu za jačanje nacionalne svijesti među slavenskim stanovništvom te za očuvanje, razvoj i promociju hrvatske, odnosno slovenske kulture. Najznačajnija pojava u tom smislu je čitaonički pokret, odnosno otvaranje čitaonica koje su nudile knjige i periodiku na slavenskim jezicima i u kojima su se redovito organizirala obrazovna i kulturno-zabavna događanja, kao što su predavanja, plesovi, glazbene i scenske izvedbe i slično i koje su postale važnim čvorištima lokalnog društvenog života. Ključnu ulogu u ovim kretanjima su odigrali pripadnici crkvene hijerarhije, za koje sekundarni izvori navode da su do 1870-ih činili najveći dio vrlo uskog sloja hrvatske i slovenske inteligencije u Istri; i sami su potjecali iz seoskog stanovništva te su kroz svoj rad ostajali u kontaktu s njim i bili upoznati s teškim životnim uvjetima u istarskim selima i manjim gradovima. Osim toga, oni na najvišim položajima (biskupi) raspolagali su i značajnim materijalnim sredstvima kojima su mogli poduprijeti lokalne inicijative koje inače možda ne bi uspjele.

Prva hrvatska čitaonica u Istri otvorena je 1866. godine u Kastvu, sljedeća 1869. u Puli, uz, kako se navodi, jaku potporu češke i drugih lokalnih slavenskih zajednica, a treća 1871. u Vrbniku na Krku, dok se na sjeveru Istre otvorilo nekoliko slovenskih čitaonica. Ovaj razvoj događaja vjerojatno je potaknuo Jurja Dobrilu i njegovog nekadašnjeg učenika, a sada svećenika, nastavnika i zastupnika u istarskom saboru, Frana Ravnika (kojeg se navodi kao Slovenca), da porade na izdavanju kalendara na hrvatskom jeziku namijenjenog istarskom stanovništvu, o čemu je Dobrila već deset godina ranije razmišljao. Prvo izdanje kalendara *Istran* izašlo je 1869., tiskano je u Ljubljani na 47 stranica džepnog formata, a financirali su ga Dobrila, krčki biskup Ivan Josip Vitezić i tršćansko-koparski biskup Bartolomej Jernej Legat. Drugi svezak izašao je naredne godine, zahvaljujući istim izvorima sredstava, ali s

tekstovima nove generacije autora (Matka Laginje, Vjekoslava Spinčića i drugih), u kojima je došlo do izraza novo gledište na narodni preporod u Istri, blisko Starčevićevom pravaštvu, za razliku od prvog sveska, koji je bio u duhu Strossmayerovog ilirstva. Uslijed sukoba između ovog «starog» i «novog» gledišta, ali i zato što je kalendar jako dobro primljen u čitateljstvu, Dobrila je odlučio odustati od njegova izdavanja i umjesto toga pokrenuti redovitiju periodičku publikaciju na hrvatskom jeziku.

Radi se o *Našoj slogi*, koja je postala glavni medij hrvatskog narodnog preporoda u Istri i s velikim uspjehom izlazila tijekom 46 godina, odnosno do 1915. Prvi broj izašao je 1. lipnja 1870., u nakladi od 500 primjeraka koju je najvećim dijelom financirao Dobrila, sredstvima koja je za tu svrhu pribavio u Rimu, prilikom sudjelovanja u Vatikanskom koncilu. Tijekom prve dvije godine naklada je i dalje bila 500 primjeraka, a 1879. broj pretplatnika u Istri je dostigao 1033 i list se čitao gotovo u svim istarskim selima. Po uzoru na slovenske novine, izlazio je dvaput mjesečno (kasnije kao tjednik, od 1900. do 1902. dvaput tjedno, a u dva kraća razdoblja i triput tjedno) i donosio obrazovne tekstove i vijesti iz gospodarstva, zakonodavstva, književnosti te narodnog, političkog i vjerskog života. Sam Dobrila je odredio mjesto izlaženja (Trst) i urednika, a i u pogledu formata, oblika, sadržaja i tiraže imao je više-manje glavnu riječ. Nominalni urednik je na početku bio svećenik Antun Karabaić iz Punta na Krku, koji je za tu svrhu odabran jer nije imao visok društveni položaj, pa mu zauzimanje politički riskantne pozicije urednika u nacionalno orijentiranim novinama nije moglo toliko naškoditi. No, najveći dio stvarnog posla preuzeo je, tvrdi Petar Strčić, već spomenuti Mate Bastian, pjesnik iz Kastavštine, koji je taj posao i nastavio obavljati tijekom više od deset godina. Nakon njega urednik je kratko vrijeme bio Matko Laginja, pa zatim Ante Dukić, a nakon toga je uredničku funkciju preuzeo Matko Mandić i na njoj ostao 25 godina. S obzirom na sve veći značaj Pule i južne Istre u političkom i gospodarskom smislu, u srpnju 1899. *Naša sloga* počinje izlaziti u Puli. Osim kroz svoje tekstove, ovaj je list dao značajan doprinos hrvatskom narodnom preporodu u Istri i time što je kroz rad na njegovu pokretanju i daljnjem izdavanju stvorena jezgra ljudi u Trstu koji su zatim odigrali važnu ulogu u organiziranju nacionalnog aktivizma u regiji.

Prva periodička publikacija na njemačkom jeziku u Puli, a vjerojatno i u cijeloj Istri, bio je *Zeitschrift des Vereins zur Pflege der Wissenschaft* (*Časopis Društva za njegovanje znanosti*), o kojemu gotovo ništa nije poznato, osim da je izlazio 1869. godine i da ga je izdavalo spomenuto društvo, u vrijeme dok je njime predsjedavao Moses Burstyn, inženjer

elektrotehnike u mornarici. Godine 1871. javlja se u Puli tjednik na njemačkom jeziku pod naslovom *Neptun*. Izlazi na četiri stranice, a vlasnik i odgovorni urednik, kao i najčešći autor priloga, je poštanski službenik Joseph Bernhaupt (osim zadnjeg broja koji je uredio Rodolfo Hoffer). Uz list povremeno izlazi i dodatak (*Supplemento*) od četiri stranice na talijanskom jeziku, koji se prodaje zasebno. List donosi tekstove iz područja znanosti, obrazovanja, književnosti i drugih umjetnosti, vijesti o lokalnim zbivanjima, članke, često kritičkog tona, o raznim pitanjima od lokalnog značaja, pisma čitatelja i dr. Iako se deklarira kao «posve nezavisan» od mornarice, Carla Colli navodi da ga je mornarica financirala, a osim toga i sam naslov lista, kao i kasnije promijenjeni podnaslov (iz *Tjednika za znanost i književnost* podnaslov se mijenja u *Tjednik za mornaricu i književnost*) upućuju na to da je list u značajnoj mjeri namijenjen pripadnicima mornarice i segmentu pulskog stanovništva koji je uz nju usko vezan.

S jedne strane, dakle, list zastupa umjereno liberalnu poziciju koja je karakteristična za tadašnji građanski sloj u Austro-Ugarskoj i drugdje, te se zalaže za prosvjeđivanje i napredak u svim poljima života. Osim toga, ističe se politička neutralnost lista, kao i namjera da doprinese zbližavanju i unaprjeđenju odnosa između nacionalnih skupina u Puli (prvenstveno njemačke i talijanske), a ne izostaju ni kritike na račun mornarice te državnih institucija i službi na lokalnoj razini. S druge strane, u listu se, kako navodi Dobrić, ipak u nekoj mjeri neizravno očituje uvjerenje o nadmoćnosti njemačke kulture u odnosu na talijansku i slavensku te se, osim državne ideje, kao ključne faktore povezivanja i zbližavanja naroda u Puli predstavlja upravo njemački jezik i mornaricu. Camillo de Franceschi iznio je tvrdnju da je *Neptun* pokrenut s ciljem da se suprotstavi socijalno-liberalnim novinama na talijanskom jeziku *Il Pensiero*, glasilu Pulskog radničkog društva (*Società operaia polese*)⁷, s kojim su se često razvijale polemike, kao i s radikalno nacionalnim talijanskim tjednikom *Il giovine pensiero*. Već nakon otprilike godine dana *Neptun* je prestao izlaziti, vjerojatno prvenstveno zbog manjka pretplatnika, ali i kao posljedica premještanja urednika Bernhaupta na službu u Aleksandriju i društveno-političkih faktora koji su otežavali opstanak liberalno usmjerenih novina na njemačkom jeziku.

Prošlo je otprilike deset godina prije nego što je pokrenut drugi pulski tjednik na njemačkom jeziku, pod naslovom *Pola*. Ove novine izlaze od 1883. do 1885. godine, uglavnom na četiri

⁷ Isto mišljenje iznosi i Sergio Cella.

stranice, i isprva im je glavna svrha oglašavanje (oglasni zauzimaju tri četvrtine lista, a novine izlaze neredovito i dijele se besplatno). No, postupno je, možda zahvaljujući financijskoj potpori od države, prevladala informativna funkcija i list je počeo uključivati više različitih sadržaja lokalnog karaktera (lokalne novosti, izvještaje o kazališnim i glazbenim izvedbama, feljtone, pisma čitatelja itd.). Izdavač i vlasnik lista je knjižar F. W. Schrinner, doseljenik u Pulu iz Njemačke, a odgovorni urednik Josef Fischer. Kao i *Neptun*, i ovaj tjednik liberalnih nazora se deklarira kao apolitičan, odnosno stranački i nacionalno neopredijeljen, i također ističe cilj izgradnje skladnog suživota njemačkog i talijanskog stanovništva Pule, te u tu svrhu izlazi na oba jezika. List također ne preza ni od kritika na račun institucija lokalne vlasti i istaknutih gradskih ličnosti i stoga često dolazi u konflikt s instancama političke i društvene moći, što mu, uslijed nedostatka politički obrazovane i osviještene javnosti u Puli, umanjuje čitanost i otežava opstanak. Iako se, kao i *Neptun*, pokušavao držati podalje od političkih polemika, list je često bio meta napada već spomenutog rovinjskog tjednika na talijanskom jeziku *L'Istriano*, glasnogovornika talijanske građansko-liberalne stranke od 1884., kad je osnovana. Dobrić zaključuje da je, kao i u slučaju *Neptuna*, namjera uredništva *Pole* da potakne interkulturni dijalog dočekana kritički od strane talijanskih novina te da je građanska javnost u Puli već u to vrijeme očito uglavnom nacionalno-politički podijeljena i stoga sklona listovima koji zastupaju odgovarajuće ideološke pozicije.

Na njemačkom jeziku izlazilo je i nekoliko specijaliziranih periodičkih publikacija vezanih prvenstveno uz pomorstvo i/ili vojno-pomorske teme. Mornarička knjižnica od 1873. do 1915. izdaje časopis *Mittheilungen aus dem Gebiete des Seewesens (Priopćenja s područja znanosti o moru)*, mjesečnik od 45-60 stranica, u kojem su surađivali časnici i inženjeri mornarice i profesori na Mornaričkoj akademiji u Rijeci i koji je zahvaljujući svom znanstveno kvalitetnom i relevantnom sadržaju bio cijenjen u svjetskim stručnim krugovima (mornarička knjižnica je časopis slala sličnim institucijama diljem svijeta, u zamjenu za njihova izdanja). Ovo je ujedno prva pulska periodička publikacija u kojoj se (od 1894.) objavljuju fotografije. Hidrografski zavod mornarice u Puli objavljivao je obavijesti za pomorce, koje od 1871. izlaze u obliku dvije tjedne publikacije, koje donose službene obavijesti o sigurnosnim mjerama u pomorskom prometu (*Kundmachungen für Seefahrer*), odnosno rezultate hidrografskih istraživanja (*Hydrographische Nachrichten*). Od 1893. ponovno su ujedinjene u jednu publikaciju, a povremeno izlaze i kao prilog časopisa *Mittheilungen aus dem Gebiete des Seewesens*. Irvin Lukežić spominje da je oko 1874. u Puli

izlazio i vojnički list *Wehrzeitung*, ali ne navodi izvor tog podatka, koji se nigdje drugdje u sekundarnoj literaturi ne pojavljuje, pa tako ni u Dobrićevu vrlo detaljnom pregledu pulske periodike na njemačkom jeziku.

Publikacije vezane uz razvoj lječilišnog turizma, kojima je cilj bio promovirati austrijsku rivijeru kao turističku destinaciju i informirati čitateljstvo o zbivanjima i kretanjima vezanim uz turizam i lječilišta na austrijskom dijelu jadranske obale, bile su također mahom na njemačkom jeziku. Prve takve novine, ujedno s najduljim periodom izlaženja, su *Amtliche Kurliste von Abbazia*. Izdaje ih od 1887. do 1915. «prva organizirana turističko-lječilišna služba u Istri» – Lječilišno povjerenstvo u Opatiji. U listu se objavljuju popisi gostiju u Opatiji, kao i informacije o događanjima i aktivnostima koje su im na raspolaganju. List izlazi nekoliko puta mjesečno, a tijekom 1914. jednom do dvaput tjedno.

Godine 1904. javlja se *Illustrierte österreichische Riviera-Zeitung*. Uredništvo mu je smješteno u Puli, gdje se i tiska (kasnije se prebacuje u Opatiju); glavni urednik i izdavač je Friedrich J. Weiss, a odgovorni urednici Ferdinand Štěpánek⁸ i Alfred Hartmann. List izlazi tjedno (ili dvaput mjesečno kao dvobroj) na 10-12 stranica s ilustracijama, u tiraži od 2500 primjeraka, što ga čini najtiražnijom pulskom periodičkom publikacijom na njemačkom jeziku. Glavni cilj lista je promoviranje turizma i s njime povezanog ekonomskog razvoja u Istri, Dalmaciji i Trstu, a namijenjen je inozemnom čitateljstvu koje posjećuje francuske i talijanske rivijere, ali nije u dovoljnoj mjeri upoznato s turističkom ponudom u južnim dijelovima Austro-ugarskog carstva, kao i domaćem stanovništvu, koje list želi potaknuti na bavljenje turizmom. S obzirom na ciljeve i čitateljstvo, koje je prvenstveno spadalo u društvene elite, list ima odgovarajući revijalni izgled i visoku cijenu, a osim sadržaja vezanih uz turizam donosi i priloge o raznim temama (povijesti, gospodarstvu, etnografiji...), vijesti iz elitnog sporta i dosta veliku rubriku namijenjenu književnim priložima. Časopis je, za razliku od većine pulske periodike, vrlo profesionalno uređivan i bogato grafički opremljen, a među brojnim suradnicima su i renomirani znanstvenici i književnici. Dobrić navodi da se radi o tipu revije koji je postao popularan u Austriji u drugoj polovici 19. stoljeća, a ugledao se na francuske časopise istog tipa. List su raspačavale brodarske agencije na svojim putničkim brodovima, a slao se besplatno i poznatim liječnicima i ljudima koji se bave prometom stranih gostiju u Njemačkoj, Engleskoj, nordijskim zemljama i Americi. Uredništvu je odobrena

⁸ Vjerojatno mornarički časnik koji je, kao Štepanek, naveden i kao urednik dnevnika *Polaer Morgenblatt* tijekom prvih mjesec dana njegova izlaženja (od 15. listopada do 15. studenog 1905.).

jednokratna novčana pomoć od carskih vlasti za financiranje prva dva godišta, ali kad su ova sredstva potrošena list je, vjerojatno uslijed visokih troškova izdavanja, nakon nekoliko mjeseci prestao izlaziti. Dugovječniji je bio tjednik *Kur- und Badezeitung der österreichischen Riviera*, koji izlazi od 1906. do 1914. u Opatiji u uredništvu Franza Kreisela i donosi vijesti iz grada i bliže okolice, tjedni popis lječilišnih gostiju, reklame za hotele, pansionere, razne proizvode i usluge koje bi mogle interesirati turiste i sl.

Na Brionima od 1910. do 1914. izlazi ilustrirani tjednik *Brioni Insel-Zeitung* (od studenog do sredine veljače izlazi kao mjesečnik). Tiska se u Puli (kasnije u Trstu) na 12 stranica, u tiraži od 1000 primjeraka, a u vlasništvu je poduzetnika i industrijalca Paula Kupelwiesera (vlasnika Brionskog otočja, čiju turističku ponudu list promovira) i prvo pod uredništvom Otta Buchbauma, a kasnije pjesnika i prevoditelja Siegmunda Oswalda Fangora. List osim vijesti o zbivanjima na otoku donosi i književne priloge poznatih autora, znanstveno-povijesne rasprave, radove o lokalnim arheološkim istraživanjima, popise uglednih gostiju i slično. Kao i *Illustrierte österreichische Riviera-Zeitung*, i ovaj list je jako profesionalno uređivan i grafički oblikovan, te je po tome nadmašivao većinu tadašnjih istarskih novina. Još jedan turistički tjednik izlazi u Lovranu od 1911. do 1914. pod naslovom *Lovrana - Österreichische Rivierazeitung*, sa specifičnim ciljem promoviranja lovranskog lječilišta. List je bio trojezičan (njemački, hrvatski, talijanski), a odgovorni urednik je F. Kalokira.

Budući da je u istarskim gradovima bilo mnogo ljudi iz manjih mjesta kojima je prvi jezik bio hrvatski i koji su doselivši u grad počeli sve više u svakodnevnom životu koristiti talijanski jezik te su u mnogim slučajevima imali djecu koja nikad nisu ni učila hrvatski, 1888. pokrenut je, po uzoru na dalmatinske novine, tjednik na talijanskom jeziku *Il Diritto Croato*, koji je u panslavističkom duhu prenosio ideje i ciljeve hrvatskog narodnog preporoda onom dijelu populacije koji bi za njih mogao biti zainteresiran, ali nije dovoljno dobro razumio hrvatski da bi (bar ne s potpunim razumijevanjem) čitao *Našu slogu*. Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik *Diritta* bio je Anton Jakić, bivši mornarički kapelan koji je napustio svećeničko zvanje nakon što je optužen zbog klevete u tisku. List je, kako bi zainteresirao i obrazovao svoje čitateljstvo o hrvatskoj i drugim slavenskim kulturama, uz dnevne vijesti donosio i tekstove o povijesti i književnosti slavenskih kultura, prikaze knjiga i talijanske prijevode slavenskih književnih djela. List je do 1894. izlazio u Puli, a zatim, nakon što je tiskara Seraschin otišla u stečaj, a Jakić se preselio u Trst, pojavljuje se u Trstu pod novim naslovom *Il Pensiero Slavo*. Nakon toga neko vrijeme izlazi na francuskom i hrvatskom jeziku pod

naslovom *La Pensée Slave* i na kraju opet na hrvatskom, kao *Slavenska misao*. List je često cenzuriran i plijenjen, a prestao je izlaziti 1909. godine zbog novčanih poteškoća.

Nešto kasnije pojavljuje se u Puli još jedan list koji nastoji tekstovima na različitim jezicima pred višejezičnim čitateljstvom zastupati ideje narodnog preporoda i interese hrvatske populacije u Puljštini. Radi se o *Omnibusu*, listu koji je 1904. osnovao Matko Laginja, vjerojatno s ciljem suzbijanja političke prevlasti talijanske građansko-liberalne stranke na izborima 1905. godine. List je prvo izlazio kao dnevnik, zatim kao tjednik, potom opet kao dnevnik, pa onda triput tjedno i naposljetku opet kao tjednik. Prvi vlasnik lista bio je tiskarski konzorcij J. Krmpotić i dr., a nakon toga Tiskara Laginja i dr. List izlazi s kraćim prekidima do 1912., na talijanskom i hrvatskom jeziku, a u 1904. i 1905. te u nekoliko brojeva u 1910. objavljen je i manji broj tekstova na njemačkom. List ima dvije do četiri stranice i nakladu od 2000 primjeraka, što je do tada najveća naklada novina na hrvatskom jeziku u Istri. Na uredničkoj poziciji se izmijenio veći broj ljudi, npr. 1908. urednici su redom bili J. Kusák (Kusak), Ante Belanić, Ante Volarić i Jerko Mahulja.

Pojavu i razvoj socijalno-liberalnih odnosno socijalističkih ideja među radništvom, koje je bilo najbrojnije u Puli, pratila je i pojava tiskovina tog ideološkog usmjerenja. Najraniji primjer je *Il Pensiero* (1871., tiska se u Trstu i izlazi samo godinu dana), glasilo Società Operaia di Pola (Pulskog radničkog društva), čiji je cilj bio potaknuti razvoj solidarnosti i građanske i društvene svijesti među radnicima u mornaričkom arsenalu. Glavni promotor lista bio je predsjednik Društva, rovinjski političar i publicist Felice Glezer, a uredničku funkciju vršio je Ljudevit Vuličević (Lodovico Vulicevic), bivši svećenik koji se okrenuo socijalističkim nazorima (Cella ga opisuje kao oportunistu, koji je u to vrijeme zastupao antiklerikalne, liberalne i pro-talijanske stavove, ali se nekoliko godina kasnije priklonio pro-hrvatskim i pro-austrijskim pozicijama). Već su spomenuta mišljenja nekih istraživača da je ovaj list potaknuo pokretanje tjednika na njemačkom jeziku *Neptun*, s kojim su se razvijale česte polemike.

Nakon ovog ranijeg izdavačkog pothvata, tek se 1887. javlja sljedeći socijalistički list, tjednik *La Settimana*, pod vodstvom Giana Callista Giadresca (izlazio je jedva tri mjeseca), i zatim *L'Operaio* (1890.), koji je izlazio triput mjesečno, a uređivao ga je Trščanin Giuseppe Cupez, zatim B. Peteclibi i potom Giuseppe Polla (tri naklade su plijenjene, a list se održao na životu nešto manje od godine dana). Uz ove listove bilo je i pojedinih koji su socijalističku retoriku

kombinirali s drugim ideološkim pozicijama, na primjer katoličkom religioznošću (mjesečnik *La difesa dell'operaio*, izlazi šest mjeseci 1897. godine u Rovinju) ili talijanskom nacionalnom idejom (tjednik *Gazzetta del Popolo*, izlazi četiri mjeseca 1899. godine u Puli). Često su se razvijale žestoke polemike između otvoreno socijalističkih listova i onih talijanskog nacionalnog i iredentističkog usmjerenja, kao što je bio *Il Giovine Pensiero*, kojeg je 1887. u Puli pokrenuo Dalmatinac Gerolamo Enrico Nani Mocenigo, a izdavao ga je Lošinjanin Carlo Martinolich (izlazi do 1897.). Godine 1886. počeo je u Puli izlaziti tjednik umjerenog liberalnog usmjerenja *L'Eco di Pola* koji je, između ostalog, objavljivao ranu poeziju i prozu poznate labinske socijalistkinje Giuseppine Martinuzzi. Ove novine Marcello Bogneri opisuje kao pro-austrijske (*filogovernativo*) i navodi da se, prema svom programu, suprotstavljaju bilo kakvoj aroganciji i žele svakome bez pristranosti pružiti mogućnost da izrazi svoje ideje iz sfere politike, ekonomije, znanosti, književnosti i dr. *L'Eco di Pola* izlazi do 1897., a na mjestu odgovornog urednika smijenili su se Emanuele Godas, Giuseppe Percovich i Giuseppe Polla.

Zadnje desetljeće 19. stoljeća bilo je razdoblje najvećeg procvata tiska u Rovinju, kad je unutar šest godina pokrenuto šest novih tiskovina. Neke su od njih jasnog vjerskog (katoličkog) usmjerenja, a preostale uglavnom zastupaju talijanski nacionalizam i iredentizam te Slavene, socijaliste i «klerikalce» prikazuju kao suparnike koji zagovaraju suzdržavanje od nacionalne borbe, a cilj im je potisnuti i uništiti talijansku nacionalnu svijest. Jedan takav list je dvotjednik *Le Alpi Giulie* (1891.-1894.), koji nikad nije uspio značajno proširiti krug čitatelja izvan samog grada, dok je daleko uspješniji bio *L'Idea Italiana*, kojeg je 1896. osnovao Giuseppe Bartoli i koji je, kako navodi Giuricin, dominirao istarskom političkom scenom gotovo dvadeset godina (1896.-1914.). Što se tiče katoličkog tiska na talijanskom jeziku, on je također dosta dobro zastupljen u austro-ugarskoj Istri i dijelom je sklon podupiranju carskih vlasti te se uglavnom žestoko suprotstavlja socijalističkom pokretu.

Treba spomenuti i dnevni list *La Luce*, koji je, uz *L'Eco di Pola*, specifičan po tome što je pisan talijanskim jezikom, a zastupa pro-austrijsku, pro-carsku politiku te se odlučno suprotstavlja talijanskom nacionalizmu i iredentizmu i kritizira pulsku općinsku vlast, kojom dominira talijanska nacionalno-liberalna stranka. Izlazi u Puli, na dvije stranice i u tiraži od 900 primjeraka, a tiska se u tiskari «A. Fischer», gdje je i sjedište uredništva (urednici su Giuseppe Senizza i sam tiskar Adolfo Fischer). No, iako je u više navrata primio subvencije od carskih vlasti, list se nije uspio održati na životu ni četiri mjeseca (izlazi od studenog 1907.

do veljače 1908.). Uz ovaj primjer lojalnog tiska, značajan segment periodike na talijanskom jeziku činio je i apolitični tisak koji se, u želji da izbjegne strogu cenzuru, konfiskacije i novčane kazne koje su prijetile politički obojenim listovima, bavi isključivo vrlo lokalnim ili «neproblematičnim» temama, kao što su trgovina, znanost, ekonomija, književnost i rekreacija. U ovu se skupinu mogu uvrstiti i specijalizirani časopisi iz različitih područja društvenih i ekonomskih aktivnosti, kao i glasila obrtničkih i drugih društava i organizacija, npr. *Effemeride agraria*, *L'Istria agricola*, *La Scuola*, *Bollettino della Società Escursionisti*, *La Rivista Nautica* i slično. Bilo je međutim i listova čija je apolitičnost bila samo nominalna: Giuricin kao primjer navodi već spomenuti *L'Istrian* iz Rovinja, koji je zastupao interese talijanskog građanstva.

U okviru tiskovina vjerskog i politički konzervativnog usmjerenja na hrvatskom jeziku, vrlo utjecajna i aktivna ličnost bio je Anton Mahnič, porijeklom iz malog mjesta blizu Gorice u današnjoj Sloveniji, koji je krajem 19. stoljeća imenovan krčkim biskupom. Mahnič je 1899. u Krku osnovao tiskaru «Kurykta» (antičko ime za Krk) i počeo izdavati političko-gospodarski list *Pučki prijatelj*, kojemu je cilj podučiti i zabaviti seljaštvo u Istri i Primorju. List je prvo izlazio dvaput mjesečno, a kasnije svakih 10 dana i imao je niz nominalnih urednika (koji su mahom bili službenici u krčkoj stolnoj crkvi), ali stvarni je urednik i autor velikog dijela članaka bio sam Mahnič. Kako kaže Lukežić, radi se o jednim od «rijetkih novina kod nas koje su dugo godina održale razmjerno visoku kvalitetu i učestalost izlaženja i u potpunosti ispunile cilj radi kojeg su pokrenute». Bile su naime vrlo čitane i ujedno su vršile ulogu «neke vrste pučke enciklopedije korisne u seljačkom domaćinstvu».

U prvih nekoliko godina izlaženja list se bavi isključivo gospodarskom problematikom te donosi korisne praktično usmjerene priloge o pojedinim granama poljoprivrede i vijesti o novim izumima vezanim uz ove djelatnosti (praćene kvalitetnim ilustracijama). U kasnijem razdoblju list se sve više politizira i postaje glasilo kršćanskosocijalnog klerikalnog pokreta u kojem je Mahnič bio važna figura te svojim izrazito konzervativnim istupima doprinosi slabljenju hrvatskog pokreta u Istri. Godine 1911. Mahnič je, «s namjerom stvaranja novog središta svog klerikalnog pokreta», u Pazinu osnovao «Tiskovno društvo» te tamo preselio i *Pučkog prijatelja*, kojemu tada urednik postaje Stojan Brajša. Petar Strčić Mahniča opisuje kao «ultrakonzervativnog», «oličenje reakcionarnosti i konzervativnosti». Iako je svojim dogmatskim pogledima na vjeru doprinio raskolu između liberalne i konzervativne struje unutar hrvatskog narodnog preporoda, uz to Mahnič se zalagao i za obnovu glagoljice i protiv

talijanizacije te je osnivanjem novčarskih i gospodarskih društava i izdavanjem *Pučkog prijatelja* radio na poboljšanju gospodarskih prilika u ruralnim krajevima. Osim ovog lista, Mahnič je podupirao izdavanje i drugih tiskovina. Jedna od njih je časopis *Hrvatska straža*, pokrenut 1903., koji je izlazio svaka tri mjeseca kao obrazovni časopis za kršćansku inteligenciju, koji se bavio problemima iz znanosti i književnosti. Prvi urednici su mu bili Ante Alfrević i Stjepan Dujmović, a kasnije Fran Binički. Do 1912. izlazi na Krku, a nakon toga u Rijeci. Iako donosi ozbiljne književne kritike i tekstove o filozofskim i znanstvenim temama, oni su uvijek pisani iz pozicije militantnog katoličkog svjetonazora, tako da je i ovaj list prvenstveno organ Mahničeva klerikalnog pokreta.

Godine 1898. osnovan je pulski ogranak Socijaldemokratske stranke, čije je sjedište u Trstu, i brzo je okupio veliko sljedbeništvo, pogotovo među arsenalskim radnicima, čime je dan poticaj za pokretanje najznačajnijih socijalističkih novina, tjednika *Il Proletario* (pokrenuo ga je 1900. splitski tiskarski radnik Jerolim Dobrić). Prvi urednik je bio Giuseppe Matcovich, a kasnije su tu funkciju vršili čelnici ogranka Nicolò Martin i Eugenio Verginella. List je bio izrazito internacionalistički i protucrkveno usmjeren, a cilj mu je bio obrazovati radništvo i artikulirati kritiku nacionalizma i nacionalne borbe kao simptoma moralne i materijalne slabosti društva i kao sredstva kojim se odvraća pažnja javnosti od teške ekonomske situacije u kojoj se nalaze niži slojevi. Važan trenutak nastupio je nekoliko mjeseci nakon osnivanja ovog lista, kad su, s ciljem suprotstavljanja političkim pozicijama socijalizma i slavenskih nacionalnih pokreta, pokrenute prve istarske dnevne novine sa širokom cirkulacijom, *Il Giornaletto di Pola*, koje su zastupale umjerenu iredentističku ideologiju. Po uzoru na vrlo uspješne novine *Il Piccolo* iz Trsta, ovaj je dnevni list izlazio na samo dvije stranice, uz puno reklama i za vrlo nisku cijenu, te je postupno izgradio široko čitateljstvo među pulskim stanovništvom i nastavio izlaziti sve do početka prvog svjetskog rata. S obzirom na ozbiljnu konkurenciju koju je *Giornaletto* predstavljao za socijalistički tisak, odlučeno je da i *Proletario* mora postati dnevni list, kako bi mogao u istom ritmu, zastupajući interese nacionalno heterogenog radništva, sudjelovati u čestim političkim sučeljavanjima s drugim novinama.

U tu svrhu osnovana je, na poticaj Jerolima Dobrića, nova nezavisna tiskara i *Proletario* se kao dnevni list malog formata pojavio 1901. godine (u zadnjoj godini izlaženja ponovno postaje tjednik i potom izlazi dvaput tjedno). Izlazi prvo na dvije, a potom na četiri stranice, u nakladi do 2,200 primjeraka. Urednik mu je nakon nekog vremena postao Tršćanin Lajos

Domokos, za kojeg se navodi da je mađarskog porijekla, čiji su strastveni istupi, snažno političko uvjerenje i sklonost ulaženju u verbalne konflikte s predstavnicima svih instanci moći u lokalnoj zajednici i šire na kraju doveli do njegova uhićenja, nakon kojeg mu je zdravlje bilo toliko narušeno da je morao veći dio vremena provoditi u kući te je umro 1903. sa samo 27 godina.

Il Proletario prestao je izlaziti 1904. godine, a umjesto njega je pokrenut list *La Terra d'Istria* (1904.-1907.; tjednik) i potom *L'Eco dell'Adriatico* (izlazi četiri mjeseca krajem 1906. i početkom 1907.; dnevni list), u kojima je do izražaja došla reformistička struja u pulskom socijalističkom pokretu, tako da je ton tekstova bio umjereniji i manje se isticalo klasno pitanje, a talijanska nacionalna borba postala je značajnom temom, čime su ovi listovi postali bliskiji irendentističkom tisku. Zadnji socijalistički list na talijanskom jeziku prije početka prvog svjetskog rata bio je *L'Istria Socialista* (1911.-1914.), koji je, pod uredništvom Giuseppea Percovicha i Sicilijanca Vincenza Vacirce, u duhu lista *Il Proletario* ponovno isticao klasnu borbu i internacionalizam te je često plijenjen. Početkom 20. stoljeća javili su se i prvi pokušaji pokretanja socijalistički orijentiranih novina na hrvatskom jeziku, ali radnički pokret među govornicima hrvatskog nije bio dovoljno jak, tako da se pokušaji nisu realizirali sve dok nije došlo do udruživanja Jugoslovenske socijalno-demokratske stranke u Istri i socijalista u Dalmaciji, koji su 27. svibnja 1910. u Splitu zajedno izdali prvi broj lista *Glas naroda*. Uredništvo je imalo i zastupništvo u Puli, a urednici su bili Franc Pazinovich i Jerolim Dobrić. List je izlazio tijekom 1910. i 1911. godine (ukupno 142 broja).

S obzirom na snažnu prisutnost i ogromnu ulogu austrijske carske mornarice u razvoju Pule, pomalo je začuđujuće da se prvi (i jedini) pulski dnevnik na njemačkom jeziku, *Polaer Morgenblatt*, pojavljuje tek nekoliko godina nakon prijelaza stoljeća, odnosno 1905. godine. Dobrić navodi da je list pokrenut kao protuteža liberalno-nacionalnom talijanskom pulskom dnevniku *Il Giornaletto di Pola*, koji je bio jako popularan. Vlasnik *Morgenblatta* je konzorcij kojemu je na čelu Karl Kupelwieser, sin spomenutog Paula Kupelwiesera, vlasnika Brionskog otočja. Urednik je tijekom prvih mjesec dana već spomenuti Ferdinand Štěpánek (naveden kao Stepanek; ujedno urednik časopisa *Illustrierte österreichische Riviera-Zeitung*), a nakon toga Otto Ottisch. List donosi vijesti iz svijeta i lokalne vijesti, pogotovo vijesti koje se tiču austrougarske mornarice, a izlazi u nakladi od oko 1400 primjeraka, na 4 do 6 stranica.

Unatoč tome što je kontinuirano primao državne subvencije, *Polaer Morgenblatt* je uslijed premalog broja pretplatnika već u prvoj godini izlaženja proizveo tolike gubitke da je Kupelwieser izdavačka prava prepustio Josipu Krmpotiću, jednom od značajnih aktera pulskog tiskarstva i hrvatskog narodnog preporoda u Istri, koji je tiskao brojne publikacije na hrvatskom, ali i na njemačkom jeziku. List tada pod promijenjenim naslovom *Polaer Tagblatt* izlazi do propasti Austro-Ugarske 1918. godine. U tom se razdoblju smjenjuje veći broj urednika: Otto Ottisch, Gustav Trippold, Hugo Dudek, Ferdinand Stepanek, Rudolf Schwendtbauer, Josef Sonntag i ponovno H. Dudek, koji je ujedno najdulje vrijeme proveo na uredničkom mjestu. Tatjana Blažeković za urednika (pritom vjerojatno misli na Dudeka) navodi da je bio «po imenu Čeh, a po osjećanju Nijemac», a list je bio blizak poziciji carske vlasti, odnosno mornarice, što znači da je zastupao državne interese i načelno nije otvoreno podržavao nijednu stranku niti nacionalnu skupinu, iako je, s obzirom na opasnost koju je carska vlast vidjela u talijanskom nacionalizmu i iredentizmu, «taktički [...] zastupao interese slavenskog pučanstva u Istri». Bilo je i pokušaja pokretanja još jednog nezavisnog tjednika na njemačkom jeziku namijenjenog njemačkom stanovništvu Pule i Austrijskog primorja, ali te su novine, pod naslovom *Südösterreichische Nachrichten*, izlazile jedva dva mjeseca tijekom 1910. godine (izašlo je ukupno 10 brojeva). Vlasnik, nakladnik i odgovorni urednik im je u tom kratkom razdoblju bio spomenuti Hugo Dudek, a list je izlazio na 12 stranica u tiraži od 800 primjeraka i donosio vijesti iz svijeta i lokalne vijesti, pogotovo one vezane za njemačku populaciju u Puli, tekstove o temama od lokalnog značaja te o umjetnosti i književnosti. Iako prvenstveno zastupa interese mornarice i njemačkog stanovništva u Puli, list se zalaže i za miran suživot nacionalnih skupina.

Godine 1896. Dalmatinac Ivan Krstić počinje u Matuljima kraj Rijeke izdavati list *Prava naša sloga*, koji je bio usmjeren protiv hrvatskog narodnog preporoda te je doprinio u tom razdoblju vrlo žestokim sukobima između skupina koje su podržavale preporod i onih koje su bile na strani talijanske dominacije u Istri. Iako je sam Krstić imao nekog uspjeha na općinskim izborima u sjevero-istočnoj Istri, list nije naišao na dovoljno interesa među čitateljstvom, pa je nakon nekoliko godina prestao izlaziti. S ciljem suzbijanja učinka ovih novina, 1900. pokreće se tjednik *Narodni list*, «pučki list za politiku i pouku», koji se tiska u tiskari «V. Tomičić i drug» u Opatiji, dok mu je uredništvo smješteno u Voloskom. Prvi vlasnik, nakladnik i odgovorni urednik je Ivan Pošćić, koji je inače bio i tajnik Družbe Svetog Ćirila i Metoda za Istru, tijekom 16 godina vijećnik volosko-opatijske općine, član lječilišnog

povjerenstva u Opatiji i 1909. godine zastupnik u istarskom saboru. Petar Rubinić dolazi kao urednik 1901., ali najveći dio posla tijekom cijelog razdoblja izlaženja lista zapravo obavlja Viktor Car Emin (koji piše i značajan dio tekstova za list).

Specifičnost ovog lista je to što su tekstovi pisani lokalnim istočnoistarskim čakavskim narječjem kako bi bili što pristupačniji svojim čitateljima, ali, kako ističe Mirjana Strčić, i kao odgovor i protuteža *Pravoj našoj slogi*, koja se također služila čakavštinom, ali s ciljem isticanja jezičnih i kulturnih razlika između Istrana i štokavskih Hrvata (Krstić je tvrdio da u Istri nema Hrvata već samo Istrijana). Budući da je jedna od glavnih preokupacija narodnog preporoda u Istri bila uspostavljanje i učvršćivanje političkih i kulturnih veza između Istre i drugih regija za čije se stanovništvo smatralo da je velikim dijelom «hrvatsko», s ciljem konsolidacije jedinstvenog hrvatskog nacionalnog identiteta, jasno je da je ovom specifičnom jezičnom politikom Krstićev list služio interesima pro-talijanskih grupacija kojima je bio cilj predočiti Istru kao prvenstveno talijansku regiju. *Narodni list* na to odgovara vlastitom strateškom upotrebom jezika, koja se sastoji od miješanja lokalnog slavenskog i romanskog dijalekta kako bi se stvorio dojam iskvarene talijanštine, koja služi kao sredstvo izrugivanja pokušajima nasilne talijanizacije i osobama slavenskog porijekla koje podržavaju talijansku dominaciju i priklanjaju se talijanskoj kulturi. Ova jezična igra pogotovo dolazi do izražaja u satiričkim pjesmama i razgovorima izmišljenih likova iz naroda, kao i u travestijama popularnih formi iz usmene književnosti.

Nakon što je 1902. javno dokazano da je Ivan Krstić za svoj rad dobivao novčanu naknadu od austrijskih vlasti i pro-talijanskih skupina, nestalo je i potrebe za *Narodnim listom*, pa je prekinuto njegovo objavljivanje, iako je opet neko vrijeme izlazio tijekom 1904. Šest godina kasnije u Opatiji je izašao jedan broj humorističko-satiričkog lista *Opatijski Herald*, koji se, kako navodi Lukežić, nigdje u sekundarnoj literaturi ne spominje te nije poznato nijedno pravo ime vezano uz taj list (navode se samo pseudonimi) niti je li uopće izašao još koji broj osim prvog od 10. srpnja 1910. Tiskan je u opatijskoj tiskari «V. Tomičić i drug», gdje mu je vjerojatno bilo i uredništvo. Tekstovi u ovom listu sastoje se prvenstveno od viceva i parodija sadržaja i formi iz «ozbiljnog» tiska te se također na kreativne i duhovite načine služe lokalnim čakavskim dijalektom, što navodi Lukežića na spekulaciju da možda i iza ovog lista stoje Viktor Car Emin i njegovi suradnici.

U razdoblju između 1900. i 1914. tisak na hrvatskom jeziku u Istri tematski i ideološki bitno je raznolikiji nego u prethodnom razdoblju. Dok je prije *Naša sloga* kao jedino istarsko glasilo na hrvatskom jeziku pokrivala sva područja javnog i kulturnog života te joj je cilj zastupati sve pripadnike hrvatskog naroda u Istri i na Kvarnerskim otocima i njihovu jedinstvenu, zajedničku borbu za nacionalno samoodređenje i ekonomski, kulturni, politički i društveni napredak, sada se javljaju glasila koja s različitih ideoloških pozicija pristupaju narodnom preporodu i ciljaju na čitateljstvo iz različitih društvenih skupina i s različitim interesima. Tako se, na primjer, u prvom desetljeću 20. stoljeća javljaju prvi časopisi za učitelje i periodika za djecu na hrvatskom jeziku. Učiteljsko udruženje «Narodna prosvjeta» izdaje istoimeni časopis, prvo u Puli (1906.-1908.), zatim u Pazinu (1909.-1911.), pa u Roču (1911.-1913.) i Kastvu (1914.), a zadnji broj izašao je 1914. u Opatiji. Radi se o mjesečniku za školstvo, književnost i prosvjetu (po Lukežićevom mišljenju i o prvom pravom književnom časopisu na hrvatskom jeziku u Istri), koji je međutim donosio i tekstove o političkim temama te je promijenio veći broj urednika (Ernest Jelušić, Josip Bačić, Gašo Licul i Josip Kuhar). Časopis je imao prosvjetiteljske težnje, usmjerene kako prema učiteljstvu kojemu je uže namijenjen, tako i prema široj populaciji i, iako nije zastupao nijednu konkretnu političku opciju, zalagao se za uspostavljanje čvršćih veza s Hrvatskom i drugim južnoslavenskim zemljama i za povezivanje i suradnju među slavenskim učiteljima diljem carstva. U svojim širim prosvjetiteljskim ciljevima nije imao većeg uspjeha uslijed relativno malog broja pretplatnika i raskola između liberalne i klerikalne opcije koji je nastupio nakon preseljenja uredništva u Pazin.

Taj je raskol doveo do osnivanja Katoličkog učiteljskog društva za Istru «Hrvatska škola», koje 1912. godine, također u Pazinu, počinje izdavati drugi učiteljski časopis, *Hrvatska škola*, vjerskog i politički konzervativnog usmjerenja (izlazi do srpnja 1914., a 1916. izašao je u Ljubljani još jedan svezak u obliku zbornika). Tiskalo ga je «Tiskovno društvo» Antona Mahniča u Pazinu, a do 1913. urednik je Josip Bačić (u to vrijeme profesor zemljopisa i povijesti na Ženskoj učiteljskoj školi u Pazinu i tajnik Katoličkog učiteljskog društva) i nakon toga Marko Zlatić. Članci su često bili vrlo borbenog tona i uglavnom su podržavali konzervativne stavove biskupa Antona Mahniča te su ulazili u žestoke polemike s liberalno orijentiranim učiteljstvom. Lukežić prema Toni Perušku navodi kako list nije imao većeg utjecaja u Istri, ali je izgradio zainteresirano čitateljstvo u Hrvatskoj i Sloveniji.

Mjesečnik za djecu i mlade školskog uzrasta *Mladi Istran* pojavljuje se, kao prva periodička publikacija za djecu i omladinu na hrvatskom jeziku u Istri i Kvarneru, 1906. godine na Lošinju (tiskao se u Puli), a pokrenuo ga je i uređivao Krčanin Josip A. Kraljić, nadučitelj u lošinjskoj školi Družbe Sv. Ćirila i Metoda (neko vrijeme je bio i tajnik mjesne podružnice Družbe). Godine 1908. Kraljić, na poziv braće Antona i Noema Martinolića, odlazi u Argentinu i tamo provodi dvije godine, a časopis se seli u Opatiju (koja time nakon pet godina ponovno dobiva list na hrvatskom jeziku), gdje ga kao vlasnik i urednik preuzima Viktor Car Emin sa suradnicima Rikardom Katalinićem Jeretovim i učiteljem Josipom Milakovićem, te se preimenuje u *Mladog Istranina* i zatim 1910. u *Mladog Hrvata*. U ovom razdoblju u uređivanju sudjeluje i Vladimir Nazor, koji je u to vrijeme radio kao nastavnik u Kastvu. Časopis donosi poučne i zabavne pjesmice, priče, basne, legende, zagonetke, igre, prijevode iz europskih književnosti, razne informacije i ilustracije i slično. Osim zabave i pouke u drugim područjima, cilj lista je bio i razviti i ojačati hrvatsku nacionalnu svijest kod mlađih generacija i u skladu s time je bio intoniran velik dio priloga. Časopis je imao velik broj značajnih suradnika i bio jedan od najkvalitetnijih dječjih časopisa na hrvatskih prostorima u to vrijeme te je bio jako popularan i čitan u Istri, Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni, a navodno ga se slalo i u Ameriku. Ovo je ujedno bio prvi list na hrvatskom jeziku u Istri koji su austrijske vlasti zabranile nakon početka rata 1914. godine. Kraljić je pokrenuo i đački kalendar pod naslovom *Jorgovan*, koji je izlazio od 1907. do 1915. Također je sadržavao zabavno-poučne tekstove, pričice, pjesmice, ilustracije i korisne informacije kao što su poštanski cjenik, tablice različitih mjera i slično. Bio je džepnog formata, a cjelokupni prihod od pretplata koristio se za financiranje izdavanja *Mladog Istrana*. *Jorgovan* je u to vrijeme bio jedini istarski kalendar na hrvatskom jeziku te je bio jako popularan po cijeloj Istri.

Vrlo je zanimljiv osim toga i podatak o postojanju tajnog đačkog društva «Učka» (osnovanog 1908.) u hrvatskoj gimnaziji u Pazinu, koje je zatim tijekom školske godine 1909./1910. preraslo u javno Đačko literarno-prosvjetno društvo «Naprijed» i izdavalo od 1910. do 1914. (po nekoliko brojeva godišnje) istoimeni literarni đački list, tiskan u hektografskoj tehnici. Do 1911. glavni urednik je Josip Žerjav iz Boljunca, a najaktivniji suradnici su Antun Sedmak iz Koritnica (Kranjska), Mijo Iveša (Ivessa) iz Premanture i Ivo Žmak iz Lanišća. Naklada je bila 70 komada, a list je donosio pjesme, novele, eseje, znanstvene kritike i prijevode književnih tekstova sa stranih jezika (u časopisu se osim toga moglo naći i poneki tekst na slovenskom). List je zastupao znanstveni pogled na svijet, poticao kritičko mišljenje i

diskusiju te se kritički odnosio prema ograničenjima koja crkva i vjera postavljaju slobodi mišljenja i zbog tih je kontroverznih stavova društvo isprva djelovalo u tajnosti. Osim u nastavničkom kadru, rascjep između liberalnog i klerikalnog usmjerenja bio je osjetno prisutan i u učeničkim redovima: osim časopisa *Naprijed* javila su se još dva lista, *Učka* i *Daj Naprijed*, koje je izdavala katolički orijentirana skupina učenika. Lukežić navodi i da je već 1907. pokrenut na pazinskoj gimnaziji učenički list pod naslovom *Naš rad*, po koncepciji sličan listu *Naprijed*.

Godine 1915. većina civilnog stanovništva je evakuirana iz Pule, uključujući i radnike u tiskarama, tako da je u tom gradu prekinuto objavljivanje svih novina na talijanskom i na hrvatskom jeziku. Umjesto njih su pokrenuti *Il Gazzettino di Pola*, koji zastupa poziciju carskih vlasti i, na poticaj vojnog referenta admiraliteta Dragutina Price, *Hrvatski list*, koji je zastupao političko ujedinjenje južnoslavenskih naroda te je često bio plijenjen i cenzuriran. Krajem 1914. i u prvoj polovici 1915. godine izašlo je u Puli osam brojeva lista *Marinekasino Nachrichten*, koji članovima donosi obavijesti o djelovanju Mornaričkog kasina, a izlazi povremeno, na 3-19 stranica malog formata, pod uredništvom Johanna Grimma. *Polaer Tagblatt* nastavio je izlaziti sve do raspada Austro-Ugarske 1918. godine.

4. Diskurzivna konstrukcija nacionalnih skupina i odnos prema kozmopolitizmu i nacionalnoj ravnodušnosti u *Omnibusu*

4.1. Vremenski okvir analiziranog materijala

Prije izlaganja rezultata analize, treba objasniti odabrani vremenski okvir novinskih tekstova koji su analizirani. Ne bi, naime, bilo moguće analizom obuhvatiti cijelo razdoblje od 1867. do 1914. godine, iz više razloga. Jedan je, dakako, izrazita raznolikost diskursa i njihovih podvrsta i međusobnih kombinacija koje su se u tako dugom razdoblju javljale i izmjenjivale, čak i ako se analiza ograniči samo na novine koje su tiskane u Puli (treba podsjetiti i da su se prve takve novine pojavile 1869. godine). Ova se raznolikost poklapa, između ostalog, i s raznolikošću ideoloških pozicija koje se u tim diskursima artikuliraju i koje se na različite načine presijecaju s konstrukcijama nacionalnih, klasnih, vjerskih i drugih identiteta te dovode i do razilaženja među pojedinim skupinama. (Primjeri bi mogli biti sukobi između katolički i socijalistički orijentiranog tiska na talijanskom jeziku, između konzervativne klerikalne struje i one liberalne unutar hrvatskog narodnog preporoda ili pak između grupacija sklonih Strossmayerovu ilirstvu i onih kojima je bliskije Starčevićovo pravaštvo.)

U Istri se neprekidno osjećaju i drugi diskurzivni i ideološki utjecaji iz regija ili gradova s kojima su postojale značajne političke, kulturne ili intelektualne veze: iz Italije, Banske Hrvatske, Rijeke, Beča, Dalmacije... U javnom životu se, ponekad i velikom brzinom, pojavljuju i smjenjuju brojni društveni akteri (pojedinci, skupine, udruženja itd.) koji su više ili manje prisutni i aktivni u pojedinim trenucima, fazama i sferama djelatnosti te se priklanjaju različitim diskursima i ideološkim pozicijama, a isto vrijedi i za same periodičke tiskovine (i tiskare). U razdoblju izrazito nagle modernizacije, urbanizacije, porasta i diverzifikacije stanovništva u Puli te čestih političkih sukoba i nestabilnosti na lokalnoj i regionalnoj razini, diskurzivno polje, u kojem se ti sukobi proizvode, također je jako dinamično i «neuredno», a hegemonijske borbe oko moći i dominacije pojedinih diskursa u javnoj sferi vode se intenzivno i svakodnevno te se, pogotovo nakon značajnih političkih događaja, ponekad iz dana u dan mogu dogoditi velike promjene u diskurzivnom polju.

Ovakvu kompleksnost i dinamiku ne bi se moglo obuhvatiti analizom u jednom radu ni da se radi o suvremenosti, a u slučaju istraživanja prošlosti javljaju se dodatna ograničenja: na raspolaganju su samo oni tekstovi koji su se uspjeli očuvati do danas (često nedostaju brojna

izdanja novina, na primjer), raspon vrsta tekstova koje se smatralo dovoljno značajnima da ih se sačuva je prilično uzak (kao posljedica onodobnih kriterija za vrednovanje društvene važnosti tekstova, ali i kasnijih ideoloških temelja na kojima su se razvile koncepcije državnih arhiva), a osim toga gotovo je potpuno nedostupna cijela nepregledna sfera svakodnevne oralne komunikacije (eventualni zapisi nikad nisu sasvim pouzdani). To znači da nije moguće ili je jako teško utvrditi u kojoj su mjeri pojedini diskursi (na primjer oni koji se javljaju u periodičkom tisku) bili prihvaćeni i rašireni u svakodnevnom životu običnih ljudi, odnosno procjene mogu se indirektno temeljiti na naznakama u samim novinskim tekstovima.

Osim ovih razloga praktične prirode, postoje i teorijski razlozi zašto analiza ne cilja na obuhvaćanje cijelog vremenskog perioda naznačenog u naslovu rada. Naime, prema poststrukturalističkoj teoriji diskursa značenja nikada nije moguće u potpunosti i definitivno utvrditi, jer ona ovise o svom položaju u kompleksu odnosa koji čine širi sustav značenja (na primjer neki jezik), a ti odnosi nisu čvrsti i stabilni, već uvijek podložni promjeni. Stoga nijedan tekst nema samo jedno pravo ili originalno značenje do kojeg bi se moglo doprijeti dovoljno pažljivom analizom i nijedna interpretacija ne može pretendirati na konačnost, odnosno na to da iscrpi sva moguća značenja nekog teksta. Tim više ako se radi o gotovo pet desetljeća vrlo raznolike diskurzivne proizvodnje u jednom gradu.

Stoga ni ovom radu nije cilj pokušati dati neki oblik «cjelovitog» pregleda svih diskursa (ili «najznačajnijih», kako god bi se to definiralo) u pulskim novinama u tom razdoblju koji se tiču nacionalnog identiteta (odnosno nedostatka istog) ili nacionalnih skupina i njihovih odnosa niti ponuditi interpretaciju generaliziranih diskurzivnih tendencija tijekom tog razdoblja. Ovakav pristup ne cilja ni na «reprezentativnost» u kvantitativnom smislu, jer bi to podrazumijevalo pretpostavku da će rezultati istraživanja omogućiti da se na neki način okarakterizira ili definira određena cjelina (na primjer nacionalni diskurs u *Omnibusu* ili hrvatski nacionalni diskurs u austro-ugarskoj Puli i slično), dok međutim poststrukturalistički pristupi upravo ideji zaokruženosti cjeline pristupaju kritički kao ideološkom konstrukt koji zahtijeva potiskivanje proturječja. Stoga je cilj ovog rada ispitati neke diskurzivne tendencije koje se javljaju u *Omnibusu*, bez pretenzija na zaključak da su one nužno dominantne tijekom cijelog razdoblja izlaženja ovih novina ili karakteristične za hrvatski narodni preporod u Istri tijekom cijelog razdoblja naznačenog u naslovu. To se dulje razdoblje dakle shvaća kao širi kontekst analiziranog materijala, koji je potreban kako bi se moglo shvatiti kako diskurzivna proizvodnja u *Omnibusu* sudjeluje u širem diskurzivnom i društvenom polju čiji je dio, a

analizirani tekstovi ujedno omogućuju jedan specifičan pogled na jedan dio tog šireg polja, koje je nemoguće obuhvatiti u cijelosti.

Budući da brojevi *Omnibusa* koji su izašli do 1906. godine nisu dostupni osim u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici (i u knjižnici pulskog sveučilišta, ali za sad samo na mikrofilmu), za ovaj rad su odabrani kao predmet analize najraniji brojevi koji su dostupni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, dakle s početka 1906. godine, kao i prvi broj (preslika je naručena iz austrijske knjižnice), od 15.10.1904., koji je značajan jer se u njemu list po prvi put predstavlja javnosti, izlaže svoje namjere i program te definira svoje heterogeno ciljano čitateljstvo. Dok je u prvom broju njemački dio lista po opsegu i sadržaju ravnopravan talijanskom i hrvatskom dijelu (talijanski je samo nešto malo duži od ostala dva), u 1906. godini nažalost, kao posljedica izlaženja dnevnika na njemačkom jeziku *Polaer Morgenblatt*, u *Omnibusu* uglavnom više nema tekstova na njemačkom jeziku, osim pojedinih reklama i prognoze vremena. Uz prvi broj, pregledano je ukupno devetnaest brojeva, od 2. do 24. siječnja 1906. (list nije izlazio nedjeljom i blagdanom). Pri analizi uzete su u obzir sve vrste tekstova, ali najzanimljiviji primjeri nalazili su se u središnjem i najvećem dijelu lista, koji donosi vijesti i komentare ponajviše iz regije, odnosno iz pokrajine Austrijsko primorje.

4.2. Konstrukcija nacionalno definiranih skupina i njihovih odnosa

4.2.1. Nacionalni identitet

Pripadnost određenoj nacionalno definiranoj skupini konceptualizira se u tekstovima *Omnibusa* prvenstveno kao pripisani identitet, nepromjenjiv i esencijaliziran, koji se stiče rođenjem kao dijete roditelja koji su također nositelji tog identiteta i koji je potom uz osobu vezan cijeli život, neovisno o kulturnoj, jezičnoj, samoidentifikacijskoj ili drugoj višestrukosti, ambivalentnosti ili promjenama kroz koje osoba eventualno prolazi. Ovakav se pristup u svakom slučaju primjenjuje u određivanju hrvatske, odnosno slavenske, nacionalne pripadnosti, koja se ujedno najviše tematizira. Prema ovom viđenju moguće je dakle da individue budu nositelji određenog nacionalnog identiteta, a bez da su toga svjesne, čak i ako se same svjesno identificiraju na drugačiji način (Brubaker 2006).

Značajni koncepti koji su dio ove definicije nacionalnog identiteta su «nacionalni jezik» i biološko porijeklo. U talijanskoj verziji uvodnog teksta u prvom broju lista (br. 1, 15.10.1904.; prilog 9.1.) navode se, kao najznačajniji segment ciljanog čitateljstva talijanskog

dijela novina, ljudi «hrvatskog porijekla» («de origine croata») koji su prošli školovanje na talijanskom jeziku. Iako se navodi da samo «neki» među njima gaje «hrvatske [nacionalne] osjećaje» («qualcuno anche di sentimenti croati»), hrvatski jezik određen je neovisno o tome za sve takve osobe kao «njihov nacionalni jezik» («loro lingua nazionale», «proprio idioma nazionale»). Korištenje pojma «nacionalnog jezika», kao jezika esencijalno vezanog uz određen narod ili naciju, ovdje upućuje na to da se i ljude koji se možda više uopće ne služe hrvatskim jezikom i ne identificiraju se kao Hrvati unatoč tome smatra pripadnicima hrvatskog naroda, odnosno to im se pripisuje kao objektivna identitetska odrednica. Ovu interpretaciju dodatno potkrepljuje činjenica da se u njemačkoj verziji istog uvodnog teksta ove ljude bez ikakvog okolišanja izravno obilježava kao Hrvate («Kroaten»), što su autori tekstova vjerojatno iz taktičkih razloga u talijanskom tekstu odlučili izbjeći. U hrvatskoj verziji se pak korištenjem posvojnog pridjeva «naš» (u inkluzivnom smislu, tako da uključuje i autore teksta, odnosno uredništvo lista, i čitateljstvo njegovog hrvatskog dijela) također ovu skupinu ljudi uključuje u hrvatski narod («onaj diel našega puka, kojemu nisu htjeli dati svoje, nego tuđe škole, tako da sada laglje čita talijanski nego hrvatski»).

Metaforom «majčinog mlijeka» u hrvatskoj verziji uvodnog teksta ističe se biološka veza svake osobe s njenim roditeljima, koja se, između ostalog opet putem jezika, veže uz pripadnost narodu («Makar da misliš, da si socijalist, nasmiješ zaništavati, što ti mora biti milo i drago: majčino mlieko i maternji tvoj jezik.»). Osim što se na ovaj način pripadnost narodu fiksira kao neporeciva i nepromjenjiva biološka činjenica, ova metafora također pozicionira sferu obitelji i razdoblje djetinjstva kao relevantne referentne okvire nacionalnog identiteta. Budući da se može pretpostaviti da su značajan dio ciljanog čitateljstva lista činili ljudi koji su rođeni i djetinjstvo proveli u ruralnim krajevima s lokalnim slavenskim dijalektom kao prvim jezikom i koji su potom tijekom života došli u kontakt s urbanim višejezičnim i multikulturnim sredinama, ove reference također vjerojatno računaju na sentimentalni odnos prema vlastitom djetinjstvu i eventualno na tradicionalnu normu poštovanja prema roditeljima, kao poticajima jačanju nacionalne identifikacije.

Nacionalni identitet se osim toga normativno konceptualizira kao «totalizirajući» (Ballinger 2003), odnosno tako da zahvaća sve aspekte nečije ličnosti i sve sfere njihova života, što znači da nema prostora za višestrukost ili fleksibilnost, koje se uslijed toga reprezentiraju kao nedosljednost ili proturječje (ovime ćemo se detaljnije baviti u poglavljima o nacionalnoj ravnodušnosti i kozmopolitizmu). Nacionalni identitet se dakako smješta i u sferu političkog,

a nacionalna samoidentifikacija figurira, između ostalog, kao rezultat sistematične i ciljane političke edukacije, prilagođene konkretnoj «nacionalnoj» populaciji (koja je naravno također konstrukt i zapravo je cilj, a ne preduvjet «političke edukacije»). Ovakva se edukacija predstavlja kao «zdrava» za dotičnu «populaciju», čime se ponovno uvodi biološki utemeljena metafora koja esencijalizira vezu između određene populacije i specifične koncepcije nacionalnog identiteta («zdrav politički odgoj koji odgovara njihovoj nacionalnosti» [«eine gesunde ihrer Nationalität entsprechende politische Erziehung»], njemačka verzija uvodnog teksta u 1. broju).

Postojanje zasebnih i jasno razlučivih nacionalnih skupina se neproblematično podrazumijeva, a te se skupine vrlo često prikazuje kao jedinstvene kolektivne aktere sa zajedničkim potrebama, stavovima, ciljevima itd. te je u tom smislu uobičajeno i izjednačavanje cijelih nacionalnih skupina s akterima pojedinih nacionalnih pokreta (što se u nekim slučajevima može shvatiti i kao sinegdoha, ali ne sasvim jasna, npr.: «Ako su Česi i Mađari, kao i Hrvati u Banovini, smatrali probitačnim izdavanje značajnih organa (...) na jeziku koji nije njihov nacionalni...» [«Wenn die Böhmen und Ungarn, wie die Kroaten der Banovina, es für vorteilhaft erachten ansehnliche Organe (...) in anderer, als in ihrer nationalen Sprache, herauszugeben...»], njemačka verzija uvodnog teksta u 1. broju). Radi se o uobičajenoj performativnoj upotrebi diskursa, kojom akteri nacionalnih pokreta (kao što su to autori tekstova u *Omnibusu*) pokušavaju u svom adresatu potaknuti porast grupnosti tako što nacionalnu skupinu prikazuju kao homogeniju nego što jest (Brubaker 2006).

U ovom općem uvodnom dijelu treba još napomenuti da se, unatoč deklarativnom zastupanju ravnopravnosti svih nacionalnih, odnosno etničkih skupina te međusobnog poštovanja i kvalitetnog suživota, u tekstovima *Omnibusa* također javljaju uobičajene predrasude vezane uz određene sociokulturne kategorije, konkretno uz «Židove» i «Cigane», kao općeprihvaćeno znanje koje se podrazumijeva, bez ikakve problematizacije, što znači da se čitateljstvo (a dakako i autori tekstova, odnosno uredništvo lista) konstruira kao da nesumnjivo već prihvaća takav prikaz.

4.2.2. «Hrvati»

Iako ćemo u ovom radu pokušati analitički izdvojiti diskurzivnu konstrukciju pojedinih nacionalnih skupina od strategija kojima se pokušava suzbiti nacionalnu ravnodušnost i

ograničiti kozmopolitske prakse čitateljstva, radi se zapravo o međusobno isprepletenim aspektima složenije diskurzivne strategije, koji se stoga moraju promatrati kao da čine cjelinu. Pritom je, kako je već spomenuto, svakako naglasak na konstrukciji hrvatskog nacionalnog identiteta. Ako bismo primijenili Brubakerovu terminologiju, mogli bismo dakle reći da su ciljevi spomenute strategije s jedne strane izgradnja «hrvatstva» kao kognitivne kategorije i ohrabivanje čitateljstva da se s njom jasno, isključivo i jako identificira (što nužno podrazumijeva suzbijanje nacionalne ravnodušnosti) i s druge strane poticanje grupnosti među onima koji se tako identificiraju (što uključuje i osnaživanje društvenih, ekonomskih i drugih veza među njima, odnosno indirektno obeshrabruje svakodnevne kozmopolitske prakse). Ova dva procesa teku paralelno i djeluju poticajno jedan na drugi, tako da ih treba promatrati kao aspekte jednog procesa (a tako su ih zasigurno i promatrali autori tekstova u *Omnibusu*).

Kao i ostale nacionalno definirane skupine, i «hrvatski narod» u Istri također se neproblematično prikazuje kao jedinstveni kolektivitet sa zajedničkim stavovima, potrebama, ciljevima i spremnošću na zajedničko i koordinirano djelovanje. Na primjer, u talijanskom dijelu broja 371 (16.1.1906.), u tekstu o izboru članova predstavništva (poglavlarstva) pulske općine (prilog 9.22.), neimenovani autor kaže da, ukoliko među njima ne bi bilo Slavenskih predstavnika, «[t]o bi jednostavno značilo dobar dio pulskih poreznih obveznika dovesti do štetne borbe, dok Slaveni žele mir i napredak» («Ciò significherebbe semplicemente condurre ad una lotta pernicioso buona parte dei censiti di Pola, mentre gli Slavi desiderano pace e progresso.»). Pozivajući se implicitno na rezultate popisa stanovništva, u ovom se primjeru svim stanovnicima Pule koji su se u popisu izjasnili kao Slaveni pripisuje zajednička želja za «mirom i napretkom», ali i bezuvjetna spremnost na borbu za vlastita politička prava, iako se ta tvrdnja dakako ne temelji na anketi provedenoj među svim članovima te skupine, nego na projekciji određenih elemenata diskursa narodnog preporoda u Istri («Slaveni/Hrvati samo žele najbolje za sve, ali su zbog nepravednih odnosa snaga prisiljeni na političku borbu») na priličan broj neimenovanih ljudi koje se time želi prikazati kao konsolidiranu grupaciju.

U ovom primjeru također dolazi do izražaja vrlo uobičajena tendencija poistovjećivanja «hrvatskog naroda» u Istri i hrvatske narodne stranke (na koju se tekst može eksplicitno referirati, ali i ne mora, budući da se *Omnibus* otvoreno predstavlja kao organ stranke, tako da se podrazumijeva da su stavovi koji se u njemu iznose ujedno i stavovi stranke). Autori tekstova u listu vrlo često nastupaju kao da govore u ime svih «Hrvata» (ili čak svih «Slavena») u Istri, odnosno Primorju, što je dakako moguće jedino ako se te skupine

konstruiraju kao više-manje homogeni kolektiviteti. Značenje posvojnih zamjenica i pridjeva «mi» i «naš» tako unutar pojedinog teksta varira te se vrlo često koristi u inkluzivnom smislu (uključuje i autora teksta odnosno uredništvo lista i čitateljstvo, prvenstveno na temelju njihove pretpostavljene zajedničke pripadnosti «hrvatskom narodu»), no ponekad nije sasvim jasno odnosi li se ipak samo na uredništvo novina ili na stranku, na glasače stranke (one koji je već podržavaju) ili na sve «Hrvate» ili «Slavene» u Istri. Ovaj nedostatak distinkcija u pogledu inkluzivnosti identifikacije nije naravno posljedica nepreciznog izražavanja, nego svjesne namjere da se izgradi predodžba o hrvatskoj narodnoj stranci kao jedinoj političkoj opciji koja u potpunosti razumije i zastupa zajedničke interese i potrebe cijele «hrvatske» (odnosno «slavenske») populacije Primorja, između ostalog zato što se ljudi u vodstvu stranke (kao i uredništvo *Omnibusa* i autori njegovih tekstova) i sami identificiraju kao pripadnici te populacije.

Dobar primjer ove varijabilne inkluzivnosti je u talijanskom dijelu lista (br. 369, 13.1.1906.), u tekstu koji se također bavi izborom članova pulskog predstavništva (prilog 9.19.): «(...) mi Slaveni ne možemo smatrati *svojim* predstavnicima (...). (...) Sva ova gospoda bit će dobri upravitelji, ali mi znamo da su mnogi od njih (...) dobri Talijani. Za našu slavensku nacionalnu obranu, uz njih treba bar nekoliko Slavena (...). Naše postavke ne bi nijednom pulskom građaninu trebale biti strane, budući da je naš program u pogledu Pule svima poznat.» («(...) noi slavi non possiamo considerare rappresentanti *nostri* (...). (...) Tutti quei signori saranno buoni amministratori, ma noi sappiamo, que molti di loro (...) sono buoni italiani. Per la nostra difesa nazionale slava, accanto a quelli ci vuole almeno un paio di slavi (...). Il nostro postulato non deve essere discaro a nessun cittadino di Pola, essendo il nostro programma riguardo Pola conosciuto a tutti.»; kurziv u originalu). U prvoj rečenici citata «mi» eksplicitno uključuje sve «Slavene» (u Puli), no već dvije rečenice kasnije čini se da autor teksta govori u ime uredništva lista ili pak vodstva hrvatske stranke kad iznosi tvrdnju da «mi znamo» da su mnogi od kandidata za predstavništvo «dobri Talijani» (što znači da su naklonjeni talijanskoj nacionalno-liberalnoj stranci, koja je glavni politički suparnik hrvatske stranke). U sljedećoj rečenici autor se ponovno identificira sa «Slavenima», ali nakon toga se odmah vraća u poziciju stranke («naš program»). Govorenjem «u ime» šire skupine pokušava se postići više ciljeva: konstrukcija nacionalne skupine, odnosno stvaranje kolektivnog nacionalnog identiteta, identifikacija te skupine sa strankom i obrnuto, te prihvaćanje tvrdnji i

stavova iznesenih u listu (koji su ujedno tvrdnje i stavovi stranke) od strane čitateljstva kao njihovih vlastitih.

U skladu s ciljem konsolidacije nacionalno definirane skupine je i strategija umanjivanja ili nespominjanja razlika (socio-ekonomskih, obrazovnih itd.) unutar skupine, koje bi potencijalno dovele u pitanje predodžbu o zajedničkim stavovima i interesima. Umjesto toga stvara se lanac ekvivalencija (Fairclough 2003) kojim se, na primjer pomoću ponavljanja sintaktičke strukture, uspostavlja veza između različitih kategorija, odnosno ističe njihova pripadnost zajedničkoj nadređenoj kategoriji («[*Omnibus*] će pisati o našim narodnim potrebama za gradjanina i za seljaka i za radnika (...). Mi nećemo odmetati ni popa ni fratra, dok je pravi i dok služi Bogu i narodu. Nećemo odmetati seljaka, jer smo od njega potekli i jer svi potrebujemo njegovog žulja. Nećemo odmetati radnika, delavca (...)», br. 1, 15.10.1904., prilog 9.3.). S druge strane pak, pozicija autoriteta koju autori tekstova nerijetko zauzimaju u odnosu prema čitateljstvu, pogotovo u tekstovima na hrvatskom jeziku, oslanja se na pretpostavljenu razliku u stupnju obrazovanja i političke pismenosti između jednih i drugih. Uz ovaj autoritativan stav, međutim, u tekstovima se ističe i razumijevanje za teške životne uvjete nižih društvenih slojeva i svijest o njihovoj važnoj ulozi u društvu, čime se autori tekstova i uredništvo lista pozicioniraju kao bliski pripadnicima ovih slojeva, kako bi ih potaknuli da prihvate iskaze i ideološke pozicije lista kao svoje te sam list (odnosno hrvatsku stranku) kao zastupnika svojih interesa.

Ideološke pozicije koje se formuliraju u talijanskom i hrvatskom dijelu lista su dakako iste, ali budući da je adresat različit primjećuju se razlike u temama tekstova i donekle u tonu. Tekstove na hrvatskom jeziku mogli su čitati samo oni koji su bili dovoljno upoznati s hrvatskim jezikom, a može se s priličnom sigurnošću pretpostaviti da su to najvećim dijelom bili ljudi kojima je neki slavenski dijalekt bio prvi jezik i koji su eventualno školovanje prošli na jeziku koji je vjerojatno više-manje istovjetan «književnom» hrvatskom koji se u listu koristi (oni koji nisu prošli školovanje, odnosno koji su bili nepismeni, mogli su unatoč tome sudjelovati u «čitanju» lista, tako što bi se okupili oko neke pismene osobe koja bi na glas čitala, što je tada u Istri bilo uobičajeno). Ne treba međutim isključiti ni mogućnost da je među čitateljima bilo i govornika drugih slavenskih jezika (slovenskog, češkog, poljskog, slovačkog...). U skladu s panslavističkim nazorima koji su bili rašireni u slavenskim nacionalnim pokretima u to vrijeme, svi se slavenski «narodi» smatraju dijelom zajedničkog slavenskog «roda i plemena», tako da se u *Omnibusu* često govori o «Slavenima», a ne

«Hrvatima», kao skupini s kojom se list identificira i čije interese zastupa. Međutim, očit je i naglasak na «Hrvatima» kao istaknutoj skupini prema kojoj je list primarno orijentiran i koja je glavni predmet diskurzivne konstrukcije, čak se u tekstovima nerijetko referira katkad na jednu, katkad na drugu skupinu, kao da su međusobno zamjenjive. Stoga se u analizi tekstova u hrvatskom dijelu novina ne može govoriti o interkulturnoj komunikaciji, odnosno o komunikaciji s kulturnim Drugim (barem iz perspektive samih tekstova; je li se dio čitateljstva hrvatskog dijela novina identificira s nekom drugom nacionalnom skupinom, a ne «Hrvatima» ili «Slavenima», je drugo pitanje). Iz istih razloga se panslavistički nazori i prakse koje se na njima temelje neće ovdje obuhvaćati konceptom kozmopolitizma.

S druge strane, tekstovi na talijanskom namijenjeni su prvenstveno osobama koje su govorile neki lokalni slavenski dijalekt kao prvi jezik, ali su potom kroz školovanje, a vjerojatno i zaposlenje, društvene kontakte i sl., naučile talijanski (vjerojatnije neki od lokalnih isto-venetskih dijalekata nego standardni jezik) i nastavile ga koristiti u svakodnevnom životu, tako da su s vremenom zaboravile svoj prvi jezik. Osim toga, kako se i navodi u uvodnom tekstu u prvom broju, talijanski dio lista namijenjen je i onom dijelu istarske populacije koji «govori talijanski jezik» («de lingua italiana»), odnosno, točnije rečeno, misli se na osobe kojima je vjerojatno jedan od lokalnih isto-venetskih dijalekata bio prvi jezik. U pogledu nacionalne identifikacije, ovaj dio lista obraća se dakle također potencijalno heterogenom čitateljstvu (i «Hrvatima» i «Talijanima»), pri čemu «Talijani» figuriraju kao najznačajniji kulturni Drugi u odnosu na «Hrvate», tj. «Slavene».

Čitateljstvo hrvatskog dijela novina, za koje se vjerojatno pretpostavlja da je kulturno homogenije i da se radi o ljudima koji su se u kulturnom i jezičnom smislu manje udaljili od okruženja iz kojeg su potekli, je slijedom toga meta izravnijih pokušaja utjecaja s ciljem učvršćivanja hrvatskog nacionalnog identiteta i jačanja grupnosti. Ovom dijelu čitateljstva ujedno se u znatno većoj mjeri pridaje odgovornost za održanje, jačanje i širenje nacionalne svijesti, rodoljublja i potpore narodnom preporodu i hrvatskoj stranci. Ti se zadaci prezentiraju kao moralna dužnost te su ponekad formulirani kao izravne zabrane ili obaveze («nesmiješ zaništavati, što ti mora biti milo i drago: majčino mlieko i maternji tvoj jezik», br. 1, 15.10.1904.) ili u obliku imperativa upućenih čitateljstvu («[hrvatske pučke stranke] se držite i ovaj njezin list čitajte», br. 1, 15.10.1904.). Patriotska dužnost pripisana čitateljstvu između ostalog se sastoji od kupovanja, čitanja i širenja publikacija na hrvatskom jeziku koje podržavaju narodni preporod («u nijednoj kući našega čovjeka neka ne fali ovaj list

[*Omnibus*]], br. 1, 15.10.1904.; «Bez ovog Koledara nesmiye biti nijedna hrvatska kuća u Istri!», u reklami za *Istarski Pučki Koledar*, br. 360, 2.1.1906., prilog 9.9.). Ove formulacije počivaju na presupoziciji da su kategorije «naš čovjek» i «hrvatska kuća» sasvim jasne i neproblematično omeđene od svojih kohiponima (npr. «Nijemac», «talijanska kuća»). No, ako se promatraju u svjetlu poticanja jače nacionalne identifikacije, može se reći da ovi iskazi vezuju iskazivanje hrvatskog nacionalnog identiteta, između ostalog, uz kupovanje određenih publikacija, odnosno čitateljstvu neizravno poručuju da, ukoliko se žele javno i otvoreno identificirati kao Hrvati (što je i dužnost svih koji su «hrvatskog porijekla» i koji su stoga potencijalno izloženi kritici ako to ne rade), moraju kupovati te publikacije. Ostale vrste ponašanja koje se eksplicitno potiču i prikazuju kao poželjne i uzorne mogu se također shvatiti kao načini «jasnog» i «nedvojbenog» iskazivanja hrvatske nacionalne identifikacije, koja time iz nepristupačne i nepouzdana sfere subjektivnog prelazi u objektivaciju te zadobiva društvenu i političku ulogu. Primjeri takvih ponašanja su: korištenje hrvatskog (ili nekog drugog slavenskog) jezika u javnosti, podupiranje hrvatske stranke, sudjelovanje u aktivnostima i davanje donacija hrvatskim udruženjima i kupovanje «samo u svoga» (prvom i zadnjem od ovog ćemo se vratiti u poglavljima o nacionalnoj ravnodušnosti, odnosno kozmopolitizmu).

Zanimljivo je i da se gotovo isključivo u hrvatskom dijelu novina javljaju vijesti o aktivnostima hrvatskih udruženja i o skupljanju donacija za njih (i to vrlo često, gotovo u svakom broju po nekoliko njih, tako da je to jedna od glavnih tema tekstova na hrvatskom jeziku). To znači da je ciljani dio čitateljstva koji se željelo privući i potaknuti da sudjeluje u aktivnostima tih udruženja, odnosno za koji se pretpostavljalo da već sudjeluje, bio isključivo onaj koji se služi hrvatskim ili nekim drugim slavenskim jezikom. Time su iz tih aktivnosti isključeni oni koji se u svakodnevnom životu služe talijanskim iako im je lokalni slavenski dijalekt bio prvi jezik, odnosno upravo oni kojima je prvenstveno namijenjen talijanski dio lista i koje se u prvom broju naziva «našom izgubljenom braćom» te se kaže da su tekstovi na talijanskom način da ih «vratimo u naše društvo». Možda se dakle radi o želji za uspostavljanjem i održanjem što «čišćeg» u jezičnom i kulturnom smislu «hrvatskog», odnosno «slavenskog», okruženja unutar udruženja i za izbjegavanjem eventualne prevage talijanskog jezika, koja bi predstavljala opasnost od (bar jezične) «talijanizacije» hrvatskih udruženja i potencijalno otvorila vrata nacionalno ambivalentnoj identifikaciji ili nacionalnoj ravnodušnosti. No, s druge strane takvom se strategijom propušta mogućnost potencijalno

učinkovitog utjecaja na «talijanizirane Hrvate» kroz njihovo uključivanje u društveni život organiziran oko «rodoljubnih» aktivnosti.

Što se tiče talijanskog dijela novina, specifičnost je što se u njemu redovito javljaju komentari na napise iz drugih novina na talijanskom jeziku, pogotovo onih koje podržavaju talijanske nacionalno-političke težnje u Austrijskom primorju, kao što su *Giornaletto di Pola* i tršćanski *Piccolo*. Moglo bi se reći da svojim talijanskim dijelom *Omnibus* sudjeluje (ili mu je cilj sudjelovati) u zajedničkoj javnoj medijskoj sferi s listovima na talijanskom (pa i njemačkom) jeziku. Iako je zamislivo da bi i čitateljstvu hrvatskog dijela lista bilo zanimljivo saznati što se piše u novinama na talijanskom, pogotovo ako se na neki način tiče «hrvatske» populacije u Primorju, očito se ovdje radi o orijentaciji prvenstveno na onaj segment čitateljstva koji potencijalno i sam ima pristup tim novinama (budući da se služi talijanskim jezikom). Svrha takvih komentara, dakako uglavnom oštro polemičkih, je delegitimirati ideološke pozicije, diskurse i konkretne iskaze koji se pojavljuju u spomenutim novinama tako što im se suprotstavljaju vlastiti. Ovo je pogotovo važno zato što je dio čitateljstva *Omnibusa* koji se služi talijanskim jezikom potencijalno izložen tim tekstovima, a time je «ugrožena» i njihova hrvatska nacionalna identifikacija i naklonost hrvatskoj stranci. Radi se dakle o borbi diskursâ i ideologija za pristaše u javnoj sferi, što znači da je postojao značajan broj ljudi koji se nisu jasno i odlučno svrstavali uz jednu ili drugu (političku ili identitetsku) opciju, već su im naklonosti u tom smislu bile promjenjive ili višestruke ili im pak takve političke i nacionalne podjele nisu previše značile, odnosno bili su ravnodušni prema njima.

Dobar primjer spomenute borbe suprotstavljenih diskursa može se naći u broju 362 (4.1.1906., prilog 9.16.), u tekstu koji se osvrće na napis iz lista *Giornaletto di Pola* (pri čemu se ne navodi naziv ovih novina, nego ih se obilježava kao «novine pulske Camorre» [«giornale della camorra di Pola»], zbog njihove bliskosti talijanskoj nacionalno-liberalnoj stranci, odnosno pulskim općinskim vlastima). U dotičnom napisu iz *Giornaletta* autor kritizira lindarskog župana zato što je navodno poslao bolesnicu iz pazinske općine na liječenje u pulsku bolnicu te osim toga, kako navodi tekst iz *Omnibusa*, «vrijeđa» pazinsku općinu i naziva je «kroatizatorskom» («croatizzante»). Zatim slijedi:

A otkud taj bijes? Otud što lindarski župan nije otpadnik od vlastite hrvatske nacije, kao što su to delegati kamorističke pulske općine, a pazinska općina je kroatizatorska općina zbog toga što se nalazi u prirodnim rukama, a ne u rukama takvih kao što je ovo piskaralo iz Ulice Sergia.

U civiliziranoj pulskoj općini, jednoj talijanizatorskoj općini, koja se nalazi u rukama plemenitih gospodara, vlasnika trgovina i agenata stručnjaka u umijeću mistifikacije (...)

(E da dove questa ira? Perchè lo župano di Lindaro non è un rinnegato della propria nazione croata, come lo sono i delegati del comune camorristico di Pola, e il comune di Pisino è un comune croatizzante, perchè si trova nelle mani naturali e non nelle mani simili all'imbrattacarte di via Sergia.

Nel civile comune di Pola, in un comune italianizzante [sic], che si trova nelle mani dei nobili padroni dei bottegai e agenti esperti nel mestiere di mistificazioni (...)

Autor dakle postavlja pitanje o razlozima iza kritike iznesene u *Giornalettu* i odmah na njega odgovara, suprotstavljajući originalnom tekstu diskurs blizak hrvatskom preporodu, s ciljem reinterpretacije i delegitimacije originalnog iskaza (koji sam nije uključen niti izravno citiran, već samo ukratko prepričan). Kao «pravi» razlog za kritiku lindarskog župana iznosi se, umjesto navedenog događaja s bolesnicom, činjenica da dotični nije «otpadnik od vlastite nacije» (uobičajen derogatorni termin kojim pobornici narodnog preporoda obilježavaju ljude rođene u «slavenskim» obiteljima koji podupiru talijansku nacionalno-liberalnu stranku, odnosno talijanski nacionalizam i iredentizam), čime se autor prezentira kao da raskrinkava skriveno nacionalističko polazište teksta iz *Giornaletta*. Pazinska općina se pak prikazuje na dva radikalno različita načina u ova dva teksta: *Giornalettov* derogatorni izraz «kroatizatorska» dio je diskursa talijanskog nacionalizma koji je neprijateljski nastrojen prema porastu bilo kojeg oblika moći, a pogotovo političke, na strani instanci koje podupiru hrvatski preporod te takav porast smatra nelegitimnim i strateški usmjerenim protiv «talijanskog naroda», dok *Omnibus* tome suprotstavlja ideju o vlasti «nacionalno osviještenih Hrvata» i hrvatske narodne stranke kao «prirodnoj» u pazinskoj općini, vjerojatno zbog broja stanovnika općine koji su se u popisu stanovništva izjasnili kao Hrvati (dakle «prirodnost» vlasti se bazira na ideji da bi ona trebala prvenstveno predstavljati brojčano najveću skupinu u određenoj jedinici uprave).

«Piskaralo iz Ulice Sergia» uvredljiv je izraz kojim se obilježava autora teksta iz *Giornaletta* (kojeg se također kao znak prijezira ne imenuje, kao ni same novine, iako je iz teksta očito da je poznato točno o kome se radi; sjedište uredništva *Giornaletta* bilo je u Ulici Sergia u Puli), kojeg se u ideološko-političkom smislu izjednačuje s pulskim općinskim vlastima, odnosno s talijanskom nacionalno-liberalnom strankom. U sljedećoj rečenici ove se vlasti prikazuje s

izrazitom ironijom, uz upotrebu riječi «talijanizatorska», stvorene po analogiji s «kroatizatorska», kojom se talijanski nacionalistički diskurs izvrće i upotrebljava protiv njega samoga te se ukazuje na to da bi se pulske općinske vlasti moglo promatrati na isti način na koji se u rečenom tekstu obilježavaju pazinske.

4.2.3. «Talijani»

Kao što je već spomenuto, u prvom broju novina navodi se da se njihov talijanski dio ujedno obraća segmentu čitateljstva od kojeg ne očekuje hrvatsku nacionalnu identifikaciju, već podrazumijeva da se identificiraju kao «Talijani». S jedne strane se radi o nižim «talijanskim» slojevima, na čiju podršku hrvatska stranka cilja, s obzirom na njihovu socio-ekonomsku situaciju, koja je relativno slična onoj nižih «slavenskih» slojeva (iako se, usprkos ovoj najavljenoj namjeri, u samim tekstovima ne primjećuje značajnije obraćanje ovoj skupini; ovome ćemo se vratiti u poglavlju o kozmopolitizmu). S druge strane, u prvom broju stoji i da je cilj novina «informirati mase kojima se upravlja i faktore koji upravljaju, kako državne, tako i autonomne, [o potrebama populacije]» («illuminare le masse dei governati ed i fattori governanti, sia dello Stato, che autonomi»), a budući da se «faktori koji upravljaju», barem u okviru pulske općine, mahom nisu služili hrvatskim jezikom, tekstovi koji se, izravno ili neizravno, obraćaju njima nalaze se uglavnom u talijanskom dijelu lista. Kod takvog obraćanja, na primjer onog upućenog pulskim općinskim vlastima, autori tekstova dakako nastupaju kao da govore u ime cijelog «hrvatskog naroda» (ili svih «Slavena») u Puli, čiji se problemi i potrebe prezentiraju kao zajednički i autorima u potpunosti poznati.

U gore navedenom tekstu iz broja 362, na primjer, autor izrazito kritički odgovara na napis iz *Giornaletta* te navodi da se u pulskoj općini bolesnici nerijetko prevoze kolima za otpad ili kolima kafilerije. Zatim se izravno, u drugom licu množine, obraća neimenovanoj skupini za koju se (na temelju prethodne rečenice) može pretpostaviti da se radi o onima «u čijim je rukama» pulska općina, odnosno o već spomenutoj «pulskoj Camorri»: «O humanijem postupanju s tim nesretnicima ne može se s vama ni pričati, jer u ovim prilikama idete malo predaleko sa svojom uljuđenošću – dvotisućljetnom. Vi i humanost prema našem narodu ste kao dan i noć.» («Del trattamento poi umano con questi infelici non si può nemmeno parlare con voi, perchè in queste occasioni andate un po' troppo lontano con la vostra civiltà –

bimillennaria. Voi e l'umanità verso il nostro popolo state in proporzione come il giorno verso la notte.»)

Iako se u tekstu dakle ne iznosi izravno tvrdnja da su rečeni bolesnici «Hrvati» ili «Slaveni» («naš narod»), slijed ove dvije rečenice to implicira. Može se pretpostaviti da se ovdje radi o bolesnicima lošijeg imovinskog statusa, koji si nisu sami u mogućnosti organizirati i platiti prijevoz do bolnice, već su u tom pogledu ovisni o javnim službama, a, kako je već spomenuto, značajan dio siromašnijih slojeva u Puli činili su i ljudi kojima je talijanski bio prvi jezik, od kojih se dio potencijalno i nacionalno identificirao kao talijanski. No, u tekstu se uopće ne spominje kako se tretiraju ti bolesnici, već se implicitno podrazumijeva da se radi o lošijem tretmanu od strane općinskih vlasti i javnih službi prvenstveno na temelju pretpostavljene nacionalnosti. Ovo se dakle može smatrati potencijalnim primjerom etnizacije pitanja koje bi se moglo postaviti i iz perspektive klasnih odnosa.

Usljed etnizacije i generalizacije, u ovim se rečenicama konstruira odnos između pulskih općinskih vlasti i cjelokupnog «hrvatskog» ili «slavenskog» stanovništva općine, koje u ovom slučaju u vidu sinegdohe predstavljaju (vjerojatno siromašni) bolesnici. Radi se o jednoj izrazito ranjivoj skupini s kojom se pretpostavlja da je lako potaknuti suosjećanje, a prema tome eventualno i «opravdani» bijes i otpor čitateljstva, koje je ohrabreno da se s njima poistovjeti u odnosu prema vlastima, uz koje se pak veže ponos na «dvoisućljetnu» latinsko-talijansku «uljuđenost» koju se ovdje oštro ironizira. Iako se prema tome u tekstu ne govori kritički o «Talijanima» kao takvima, pa niti o «pulskim Talijanima», već o grupaciji, odnosno političkoj opciji koja je na vlasti u toj općini, a kojoj su bliske talijanske nacionalističke i iredentističke težnje, ipak, izrazito kritičkim prikazom ideje o povijesnom nasljeđu «visoko civilizirane talijanske kulture» kao licemjerne, kritika se potencijalno proširuje i na druge osobe, skupine ili organizacije koje se na tu ideju pozivaju i iskazuju talijanski nacionalni ponos. Time ovakvi komentari doprinose stvaranju i učvršćivanju predodžbe, s jedne strane, o «hrvatskom» i «talijanskom» narodu u Puli kao relativno homogenim i jasno odvojenim entitetima, koji su, s druge strane, ujedno u specifičnim i jasnim političkim i ekonomskim odnosima (pri čemu su «Talijani» u privilegiranoj poziciji), te potiču kod onog dijela čitateljstva koji se identificira s «našim narodom» negativnu emocionalnu reakciju i stvaranje predrasuda prema «Talijanima» i «talijanskoj» kulturi.

Općenito se primjećuje jak kontrast u načinu konstruiranja odnosa između «Hrvata» i «Talijana», odnosno konkretno odnosa «Talijana» prema «Hrvatima», između uvodnog teksta u prvom broju lista i brojeva s početka 1906. godine, dakle samo nešto više od godinu dana kasnije. U hrvatskoj verziji uvodnog teksta navodi se kao razlog što će dio lista biti na talijanskom: «zato, da onaj dio puka po Istri, koj nezna našega jezika, uvidi, da mu mi nismo neprijatelji, jer će čitati naše misli crno na bijelu, pa ga drugi neće moći sljepiti». Iako se ovdje ne govori eksplicitno o «Talijanima» ili «talijanskom narodu» u Istri, radi se o upotrebi talijanskog jezika, a i s obzirom na aktualni društveno-politički kontekst i diskurse u javnoj sferi jasno je da se prvenstveno misli na «Talijane». Rečenica implicira da navedena skupina, dakako predstavljena opet kao homogeni entitet, misli da su joj «Hrvati» neprijatelji (ili možda nije sigurna oko toga) i da je to zbog toga što ne može čitati njihove «misli» na jeziku koji razumije, pa je stoga podložna utjecaju neimenovanih «drugih» koji je zavaravaju s ciljem podsticanja neprijateljstva između jedne i druge skupine.

«Talijani» su dakle u ovom slučaju predstavljeni kao pasivni objekt tuđeg djelovanja, što znači da im se ne pripisuje krivnja niti odgovornost za vlastite eventualne stavove u pogledu odnosa s «Hrvatima», već se ona taktički prebacuje na neodređene «druge». Ovo je izrazito pomirljiv i konstruktivan pristup, u kojem se konflikti prezentiraju kao posljedica nedostatka učinkovite komunikacije u višejezičnom okruženju i manipulacijâ od strane pojedinih instanci koje iskorištavaju tu situaciju i kojima je u interesu poticanje sukoba, dok većina ljudi, neovisno o nacionalnoj identifikaciji, želi miran suživot. Implikacija je da kad bi «Talijani» umjesto spomenute pasivne uloge preuzeli aktivnu, koju im *Omnibus* nudi, odnosno kad bi sami čitali tekstove koji donose «hrvatsku» perspektivu (a implicira se da bi kad bi oni bili na talijanskom jeziku), da bi nesporazuma, a time i razloga za konflikte nestalo. Treba naglasiti međutim da je ova rečenica uključena samo u hrvatsku verziju uvodnog teksta u prvom broju, tako da je predodžba o «Talijanima» kao žrtvama zlonamjerne manipulacije namijenjena samo čitateljstvu koje se služi hrvatskim jezikom, dok se u talijanskoj verziji samo navodi da će se u listu pisati i na talijanskom između ostalog zato što među «našim pokrajinskim ustanovnicima koji govore talijanski jezik» («nostri comprovinciali di lingua italiana» - iskaz poštovanja i želje za mirnim suživotom) samo rijetki mogu ujedno čitati tekstove na hrvatskom.

U usporedbi s ovim prilično pomirljivim i pozitivnim tonom kojim se *Omnibus* predstavlja potencijalnom budućem čitateljstvu, upada u oči promjena koja se dogodila tijekom narednih

godinu dana, nakon kojih su u tekstovima česti vrlo oštri napadi na političke protivnike hrvatske stranke i različite instance vezane na neki način uz njih, uz nerijetko korištenje vrlo grubih i uvredljivih izraza (primjer je i već spomenuti tekst u kojem se *Giornaletto di Pola* naziva «novinama pulske Camorre»). Uz i dalje prisutne iskaze želje za konstruktivnim suživotom nacionalnih skupina u Puli, javljaju se i prikazi koji ističu suprotnosti, neslaganje i neprijateljstvo bez naznaka izglednog ili mogućeg rješenja, a nerijetko se pritom sukob ne prezentira kao samo između političkih protivnika (odnosno stranaka), nego i cijelih nacionalnih skupina.

U broju 378 (24.1.1906., prilog 9.25.) na primjer, u tekstu na hrvatskom jeziku koji kritizira «talijanske» svećenike u Gorici (danas na granici Slovenije i Italije, tad također u pokrajini Primorje) jer se protive imenovanju jednog «Slovenca» goričkim nadbiskupom i pokušavaju to spriječiti, kao zaključak se navodi: «Ovaj nedolični postupak opet nas više ustaljuje u vjeri, da mi Slaveni u Primorju zaista nemamo prijatelja tražiti u Talijana, bili oni kakve mu drago boje, niti od njih što dobra očekivati. Kako smo već onomadne spomenuli, Talijani svi bez razlike, radje bi vidili na nadbiskupskoj stolici i crnog Arapina, nego li jednog Slovenca.» Ovo bi mogao biti klasičan primjer etnizacije u smislu u kojem je opisuje Brubaker. Radi se o konkretnoj grupi svećenika, za koje se implicira da se nacionalno identificiraju kao Talijani iako to nije eksplicitno rečeno već ih se naprosto obilježava kao «talijanske svećenike», koji su, kako se u tekstu navodi, pokušali poduzeti određene mjere kako ne bi došlo do imenovanja biskupom jednog čovjeka kojeg se obilježava kao «Slovenca». Ovu konkretnu situaciju među određenim ljudima u određenom gradu tekst bez ikakvih ograda interpretira kao (još jedan) pokazatelj odnosa između cijelih nacionalno definiranih skupina u čitavoj pokrajini.

Najizrazitiji element u ovom iskazu je eksplicitno i dvaput istaknuto izjednačavanje «*svih* Talijana» u pogledu njihovog odnosa prema «Slavenima», neovisno o njihovim političkim i drugim razlikama. Pritom se u potpunosti isključuje ikakva alternativna mogućnost toj interpretaciji te se tako prikazani odnosi projiciraju i u budućnost. Dakako, nema sumnje da je nacionalistička ideologija, u kombinaciji s društveno-ekonomskim i političkim odnosima moći, igrala značajnu ulogu u političkom i svakodnevnom životu pokrajine, ali ovakav pojednostavljen, totalizirajući i hiperboličan prikaz u svakom slučaju nema kao cilj doprinijeti izgradnji kvalitetnijih odnosa, nego obrnuto – potiče neprijateljstvo i suparništvo, ali na način da krivi isključivo «drugom stranu» za to. Dakle, iako se kritiziraju predrasude i diskriminacija

«Talijana» prema «Slavenima», tekst ujedno istaknutom generalizacijom i izjednačavanjem potiče kod onih koji se identificiraju kao Slaveni stvaranje predrasude o «Talijanima» kao isključivo i nepopravljivo neprijateljski nastrojenima prema «Slavenima», kojima se dakako u takvom prikazu pripisuje moralna superiornost.

U pogledu konstrukcije odnosa između nacionalnih skupina zanimljivi su i komentari vezani uz aktivnosti nacionalno obilježenih građanskih udruženja i događaje koje ona organiziraju. Primjećuje se očita tendencija k uspoređivanju i kompetitivnosti između «hrvatskih» i drugih udruženja, pogotovo «talijanskih». Tekstovi u *Omnibusu* ponekad naizgled pozitivno prikazuju uspjehe talijanskih inicijativa i udruženja u tom smislu, iako takve «pohvale» i poticaji «Hrvatima», odnosno «Slavenima», da se na to ugledaju, s obzirom na izrazito kritičke tonove u drugim tekstovima, mogu djelovati i ironično: «...da potaknemo i naše slavenske sunarodnjake da svim snagama oponašaju plemenit primjer ljubavi prema svom imenu, svom jeziku i svojoj naciji koji daju Talijani» («...per spronare i nostri connazionali slavi ad imitare con tutte le loro forze il nobile esempio che ci danno gli italiani dell'amore del loro nome, della loro lingua, della loro nazione», br. 362, 4.1.1906., prilog 9.15.). Upotreba izraza «svim snagama» ovdje također unosi implicitni element kompetitivnosti, iako je on nerijetko i eksplicitno izražen.

Istaknut primjer su dva najveća udruženja koja pomoću donacija osnivaju i vode privatne škole u Primorju: Lega nazionale (za škole na talijanskom jeziku) i Družba Sv. Ćirila i Metoda za Istru (za škole na hrvatskom jeziku). Njihove metode prikupljanja donacija vrlo su slične (organiziranje društvenih događanja humanitarnog karaktera, prodaja šibica i opreme za motanje cigareta i slično), kao i strategija poticanja «prijateljske» kompetitivnosti među individuama, udruženjima i pojedinim gradovima kako bi potaknuli što veći entuzijazam oko doniranja sredstava (koja se zatim u novinama ponaosob navode, s točnim iznosima). Primjer eksplicitnog poticanja kompetitivnosti između donatora ova dva udruženja je ovaj poziv, u članku koji govori o sakupljenim iznosima i planiranim dobrotvornim događanjima u različitim gradovima: «Pozivljemo sve gradove i trgovišta (...) da u pokladama prirede bar po jednu zabavu ili ples u korist naše Družbe, te bi mogli u tomu daleko preteći talijanaše...», br. 360, 2.1.1906., prilog 9.8.).

U drugim pak primjerima, djelatnosti i uspjesi koji bi se, da se radi o hrvatskim udruženjima, bez ustezanja hvalili (o aktivnostima hrvatskih, odnosno slavenskih, udruženja piše se mahom

izrazito pozitivno, pohvalno i u poticajnim tonovima), prikazuju se negativno. Na primjer, u tekstu na hrvatskom jeziku koji najavljuje predavanje o podučavanju nepismenih, autor dodaje: «Ne treba da nabijamo toliko o veliko zvono i pozivamo naše na to predavanje. Ugledajmo se u druge u gradu. Ovi si znaju za budi si kakvu konferenciju sakupiti čitave legije slušalaca, pa ma o čem se govorilo, recimo primjerice, makar o samim puževima Patagonije.» (br. 375, 20.1.1906., prilog 9.23.). Nije eksplicirano o kojim se «drugima» radi, ali s obzirom na to da se posvojna zamjenica «naš», kako je već i spomenuto, najčešće veže uz «hrvatski» (ili «slavenski») narod, u ovom se slučaju riječ «drugi» najvjerojatnije odnosi na «druge nacionalne skupine» (eventualno i na zaposlenike mornarice ili državnih službi, koji su bili iz različitih dijelova carstva i među kojima je lojalnost carstvu bila istaknutija nego nacionalna identifikacija; različite institucije unutar mornarice, kao i Mornarički kasino, organizirali su redovito javna predavanja o znanstvenim i drugim temama).

Ovaj komentar implicira da se na dotičnim događanjima koja organiziraju «drugi» okupljaju veliki brojevi posjetitelja ne toliko zbog stvarnog interesa za temu, već kao iskaz lojalnosti instancama koje ih organiziraju, a koje su u mnogim slučajevima nacionalno ili politički obilježene, pa se to može shvatiti i kao iskaz određene identifikacije, odnosno društvene i političke moći i konsolidiranosti (visokog stupnja grupnosti) pojedine skupine putem javnog okupljanja u velikim brojevima. Iako bi dakle isti takav iskaz grupnosti bio izrazito poželjan i hvaljen da se radi o «hrvatskom» okupljanju, u drugim slučajevima to se ironično i kritički prikazuje. Isto tako, humanitarni balovi u organizaciji *Lege nazionale* u jednom se tekstu posprudno nazivaju «pajacadama» (br. 360, 2.1.1906., prilog 9.8.), dok se isti takav događaj, na primjer onaj u organizaciji slavenskog gimnastičkog udruženja Sokol, obilježava kao «vesela, neprisiljena bratska zabava» (br. 369, 13.1.1906., prilog 9.20.) i «sjajni ples» (br. 370, 15.1.1906., prilog 9.21.).

4.2.4. «Nijemci»

Što se tiče «Nijemaca», koji se u sekundarnim izvorima obično smatraju jednom od dominantnih nacionalnih skupina u Puli, u pregledanim tekstovima u *Omnibusu* se vrlo rijetko spominju. Osim što «Talijani» i talijanska nacionalno-liberalna stranka predstavljaju glavne političke suparnike hrvatskoj stranci, pa se stoga tekstovi uglavnom bave njima, njemačka nacionalna identifikacija je i donekle kompleksnije pitanje u Puli, budući da je najveći dio

osoba koje su se eventualno tako identificirale bio zaposlen u mornarici ili državnim službama, što znači da su bili obvezani izražavati prvenstveno čvrstu lojalnost caru i carstvu, dok je jače isticanje nacionalne identifikacije i lojalnosti bilo i formalnim i neformalnim putem obeshrabrivano ili čak zabranjeno (Dobrić 2003: 48). No, u Puli su postojala i udruženja orijentirana prema «njemačkoj kulturi» i osobama koje se nacionalno identificiraju kao Nijemci, a *Polaer Morgenblatt*, koji je počeo izlaziti 1905., predstavio se u prvom broju prvenstveno kao zastupnik interesa «Nijemaca» u Puli.

Kao i u pogledu «Talijana», uočava se prilična razlika između tona uvodnog teksta na njemačkom u prvom broju *Omnibusa* (iako se u nijednom od uvodnih tekstova ne spominju «Nijemci» u Puli kao takvi) i tekstova s početka 1906. godine koji se dotiču diskurzivnih proizvoda vezanih uz njemački «narod» ili kulturu. U njemačkom uvodniku (prilog 9.2.) ne pojavljuje se inkluzivno «mi», koje uključuje i čitateljstvo i autora teksta u zajednički nacionalni kolektivitet, budući da se pretpostavlja da u čitateljstvu njemačkog dijela lista nema značajan broj ljudi koji bi se mogli identificirati kao Slaveni, već se o «Hrvatima» govori u trećem licu, osim na jednom mjestu gdje se koristi posvojni pridjev «naš» («naš narod»), ali ne u inkluzivnom smislu (odnosno ne tako da uključuje i čitateljstvo). Isto tako, Istru se ne obilježava kao «našu pokrajinu» («notra provincia»), kao u talijanskom uvodniku, te se uopće ni ne spominje ime Istra, nego se koristi službeni administrativni naziv pokrajine, koja obuhvaća područje šire od istarskog poluotoka - Küstenland (Primorje). Time se s jedne strane čitateljstvo njemačkog teksta ne uključuje na jednako prislan način u konstruirani kolektivitet kojemu regija na neki način «pripada», no s druge strane upotrebom službenog naziva, diskurzivno vezanog uz središnju carsku vlast i institucije koje je u regiji predstavljaju (mornarica, državne službe), tekst se jasno želi ideološko-politički pozicionirati kao lojalan toj vlasti, odnosno daje do znanja da priznaje njen autoritet kao legitiman.

Na takvo pozicioniranje ukazuje i zadnja rečenica, u kojoj se navodi da će list donositi i vijesti vezane uz «našu» ratnu i trgovačku mornaricu. Ovo je jedini primjer upotrebe inkluzivnog «mi» u ovom tekstu, ali se on ne temelji na pretpostavljenoj pripadnosti zajedničkom nacionalno definiranom kolektivitetu, nego kolektivitetu koji čine svi građani carstva neovisno o nacionalnoj identifikaciji. U ovom kontekstu se upotreba riječi «naša» može shvatiti i kao referenca na stanovništvo Pule, u kojem slučaju se radi o iskazu prihvaćanja i poštovanja prema mornarici kao integralnom i važnom dijelu grada, što je dakako u skladu s gledištem koje je sama mornarica službeno zastupala i stoga predstavlja pokušaj da se privuče

čitateljstvo iz segmenta gradske populacije vezanog uz mornaricu, uz već spomenuti politički cilj približavanja mornarice kao lokalnog političkog aktera i hrvatske stranke.

Početak 1906. godine, pak, *Polaer Morgenblatt* već izlazi, a *Omnibus* je kao posljedica toga izgubio čitateljstvo za njemački dio lista te više ne donosi tekstove na njemačkom, nego samo pojedine reklame i prognozu vremena (koju preuzima od C. i kr. hidrografskog zavoda, koji je vezan uz mornaricu te stoga prognozu objavljuje na njemačkom jeziku). U broju 361 (3.1.1906., prilog 9.13.), u jednom tekstu koji citira iz *Morgenblatta* (i kojem ćemo se detaljnije vratiti u poglavlju o kozmopolitizmu), ovaj se list, bez dubljeg ulaženja u to i bez da se uzima u obzir ikakvo alternativno gledište, usput karakterizira s potpunom sigurnošću kao «osnovan kako bi pomogao germanizaciji ove naše zemlje» («fondato per aiutare la germanizzazione di questo nostro paese»). Nedostatak argumentacije koja bi potkrijepila ovu karakterizaciju ukazuje na pretpostavku da je čitateljstvo već upoznato s tim mišljenjem, odnosno da ga i samo uglavnom dijeli. Osim toga, u broju 360 (2.1.1906., prilog 9.7.), u tekstu na hrvatskom jeziku koji izvještava s proslave nove godine u slavenskom gimnastičkom društvu Sokol, cijela proslava se dakako hvali, uz jednu kritiku, koja se odnosi na izvođenje nekog njemačkog dramskog djela (obilježenog kao «glupi švabski produkt»), a ne slavenskog. Ovom primjeru ćemo se također vratiti u poglavlju o kozmopolitizmu, a ovdje možemo samo reći da ovakav prikaz potiče, među ljudima koji se identificiraju kao Slaveni, stvaranje predrasuda o njemačkim, pa i svim ne-slavenskim kulturnim proizvodima. Dakle, iako se u ovim primjerima ne govori izravno o «Nijemcima» u Puli kao takvima, ipak se radi o vrlo negativnim karakterizacijama diskurzivnih proizvoda vezanih eksplicitno uz njemački «narod» i kulturu.

4.3. Kozmopolitizam

4.3.1. Strateški kozmopolitizam u stranačkoj politici

Već sama činjenica da se *Omnibus* na početku svog izlaženja pojavljuje kao list na tri jezika ukazuje na to da cilja na u jezičnom smislu heterogeno čitateljstvo, a uvodni tekstovi u prvom broju naznačuju da se radi i o potencijalno heterogenom čitateljstvu u pogledu nacionalne identifikacije, političke orijentacije, stupnja obrazovanja i socio-ekonomskog statusa. List prvenstveno nastupa kao promotor i zaštitnik interesa i prava «hrvatske», odnosno «slavenske» populacije Primorja, koji se obraća čitateljstvu koje se nacionalno identificira kao

hrvatsko, ali i svima drugima (što je iskazano u samom imenu lista) te izražava namjeru da ujedno zastupa potrebe i interese svih stanovnika pokrajine neovisno o nacionalnosti. U uvodnim tekstovima u prvom broju (prilozi 9.1.-9.3.), osim specifične situacije u kojoj se nalazi «hrvatski narod», ističe se dakle i ono što je zajedničko cijeloj populaciji Istre, odnosno Primorja: iste vlasti koje nad njom vladaju te velike (i nezadovoljene) potrebe i interesi te populacije, kojih vlasti možda nisu u potpunosti svjesne.

U talijanskom tekstu:

Potrebe populacija ovih predjela, neovisno o nacionalnosti, su tolike, da je to više nego dovoljan razlog jednom skromnom organu kao što je naš da ih učini javnima, da informira mase kojima se upravlja i faktore koji upravljaju, kako državne, tako i autonomne, da vam pruži zaklon.

(I bisogni delle popolazioni di queste terre, senza distinzione di nazionalità sono tanti e tali, da dare argomento più che sufficiente ad un organo modesto, come il nostro, a farli pubblici, ad illuminare le masse dei governati ed i fattori governanti, sia dello Stato, che autonomi, a porvi riparo.)

U njemačkom tekstu:

...potrebu za organom koji bi, ako ne isključivo na hrvatskom, onda uz njega i na drugim jezicima, naime na talijanskom, zastupao interese populacije Primorja.

(...das Bedürfniss nach einem Organe (...), welches, wenn nicht ausschließlich, so doch neben der kroatischen Sprache, die Interessen der küstenländischen Bevölkerung auch in anderen Sprachen, namentlich in der italienischen, vertreten wurde.)

Može se dakle reći da list načelno zastupa kozmopolitske vrijednosti prihvaćanja kulturnih i drugih različitosti unutar stanovništva Pule (i šire), međusobnog poštovanja, kvalitetnog suživota i suradnje, ostvarivanja, održanja i jačanja veza između nacionalno definiranih skupina (između ostalog i izgradnjom zajedničke javne sfere putem višejezičnih novina) te osuđivanja predrasuda, netrpeljivosti i sukoba temeljenih na nacionalnoj identifikaciji. S obzirom na to da se *Omnibus* otvoreno predstavlja kao organ hrvatske narodne stranke u Istri i da su, kao što je već rečeno, tekstovi često artikulirani kao da ujedno govore u ime svih «Hrvata» (ili «Slavena») u pokrajini, navedene kozmopolitske vrijednosti pripisuju se dakle više ili manje indirektno i stranci i nacionalnoj skupini. Značajno je međutim da se u hrvatskoj verziji teksta ovi «zajednički interesi populacije Primorja» ne spominju, što ukazuje na to da je hrvatski dio lista prvenstveno orijentiran na poticanje grupnosti na temelju

nacionalne identifikacije u «hrvatskoj populaciji», a ne na poticanje kozmopolitskih vrijednosti u toj populaciji, odnosno na odašiljanje poruke nacionalnim Drugima da «Hrvati» i hrvatska stranka gaje te vrijednosti.

Treba uzeti u obzir i konkretne financijske i političke ciljeve vezane uz iskazivanje ovih vrijednosti: s jedne strane, uredništvo je tražilo financijsku pomoć za izdavanje lista od središnjih carskih vlasti u Beču, a osim toga je jedan od glavnih političkih ciljeva lista bio političko približavanje mornarice i hrvatske narodne stranke, odnosno politička izolacija talijanske nacionalno-liberalne stranke u okviru lokalnih političkih odnosa u pulskoj općini. Ti su ciljevi dakako zahtijevali otvorenu i nedvosmisleni potporu državnom pravnom poretku i tolerantnom suživotu nacionalnih skupina te kritičnost prema sukobima na nacionalnom temelju i ograđivanje od njih.

Osim mornarice, hrvatska stranka je političke saveznike i potporu na temelju zajedničkih interesa tražila i na drugim stranama: u socijalno-demokratskoj (odnosno socijalističkoj) stranci i u onom segmentu nižih slojeva za koji se pretpostavljalo da se nacionalno identificira kao talijanski (koji je činio i velik dio glasača socijalističke stranke). S obzirom na to da je populacija kojoj se hrvatska stranka inače obraćala kao «hrvatskoj» i na koju je računala kao na svoje glavno glasačko tijelo, također najvećim dijelom pripadala nižim slojevima, njihova slična društvena i ekonomska pozicija bila je temelj nastupu stranke kao zaštitnika interesa i ove «druge» nacionalno-klasne skupine. U tekstu o nadolazećim izborima za općinsko predstavništvo u prvom broju lista (točnije u njegovoj hrvatskoj i njemačkoj verziji; prilozi 9.4. i 9.6.) izlaže se ideja «podjele» triju izbornih tijela (kurijska) među trima strankama: prvo tijelo «pripalo» bi mornarici, drugo talijanskoj nacionalno-liberalnoj stranci, a treće hrvatskoj stranci, koja bi prema tome zastupala interese svih koji spadaju u onaj segment stanovništva koji, s obzirom na niske prihode, plaća i najmanji godišnji iznos državnih poreza. Dakako da je to bila strategija kojom je hrvatska stranka pokušavala pridobiti više glasača i eliminirati konkurenciju prvenstveno talijanske, ali i socijalističke stranke u trećem tijelu te si time osigurati jaču poziciju u lokalnim odnosima moći.

Stoga se u talijanskoj verziji teksta o izborima u prvom broju (prilog 9.5.) ističe da će se talijanski dio lista baviti pitanjima koja «podjednako zanimaju i Hrvate i Talijane» («che interessano egualmente e Croati ed Italiani»), pri čemu je očita namjera obraćanja prvenstveno nižim i manje obrazovanim slojevima. Kritički se prikazuje intelektualizirani

diskurs obrazovanih slojeva i nedostatak priznanja za vrijednost znanja i iskustva radništva te se navodi da je, za razliku od toga, namjera *Omnibusa* da tekstovi budu pisani na takav način da budu svima pristupačni. Naklonost nižih «talijanskih» slojeva pokušava se pridobiti i kritikom talijanske nacionalno-liberalne stranke, tako što list na sebe preuzima zadatak da radi ono što talijanska stranka ne radi «ni za svoje vlastite sunarodnjake» («nemmeno per quei propri connazionali»), a to je da im pruža «zdravu političku i društvenu edukaciju» («una sana educazione politica e sociale»), što se odmah zatim u istom tekstu i čini, detaljnim objašnjavanjem načina na koji se određuju i kako funkcioniraju izborna tijela u pulskim općinskim izborima.

Omnibus se dakle pokušava pozicionirati kao bliži toj skupini na temelju razumijevanja njihove klasne i obrazovne situacije, koja je slična situaciji njihovog «hrvatskog» čitateljstva, dočim talijansku stranku (i najveći dio njenog glasačkog tijela) sačinjavaju uglavnom pripadnici građanskog sloja koji su u tom smislu u privilegiranoj poziciji. U skladu s ovim nadnacionalnim klasno solidarnim pristupom, list staje na stranu nižih slojeva, na primjer u broju 361 (3.1.1906., prilog 9.12.), u tekstu o štrajku pekara u Puli, gdje se zalažu za prava pekarskih pomoćnika i siromašnih obitelji koje se bave pekarstvom, isključivo na temelju njihove ekonomske situacije, bez referiranja na nacionalna i identitetska pitanja. No, ova klasno utemeljena solidarnost ipak nikad ne dostiže razinu one utemeljene na nacionalnoj identifikaciji, koja ostaje primarni modus željene grupnosti, tako da inkluzivno «mi», na primjer, ne uključuje spomenutu skupinu, nego samo «hrvatski narod».

Odnos hrvatske narodne stranke prema socijalističkoj stranci donekle je proturječan. S jedne strane, u listu se kritizira nedovoljno internacionalistička orijentacija te stranke i njeno priklanjanje talijanskom nacionalizmu (br. 365, 9.1.1906., prilog 9.17.), što se prikazuje kao štetno za samu stranku, kojoj bi «Hrvati» (pri čemu nije jasno misli li se na hrvatsku stranku ili na «narod») mogli predstavljati značajnu podršku, s obzirom na socijalno osviješten politički program socijalističke stranke. No s druge strane, u uvodnom tekstu na hrvatskom jeziku u prvom broju ohrabruje se «Hrvate» naklonjene socijalistima da umjesto toga podrže hrvatsku stranku. U već navedenom citatu čitateljstvo se upućuje da ne smije zapostaviti «majčino mlieko i maternji tvoj jezik», a sljedeća rečenica nastavlja: «Pa kad budeš nekoliko puta čitao »Omnibus« uvidjeti ćeš, da ti on daje prave nauke i da te uči bratstvo svih naroda, ali u prvom redu poštovanje i čuvanje svojega.» Ovdje se *Omnibus* opet predstavlja kao kozmopolitski orijentiran list, prisvajajući pritom i element socijalističkog diskursa («bratstvo

naroda») kako bi pridobio taj dio čitateljstva, ali uz to se ističe vlastiti narod kao neupitni prioritet, a prema tome i hrvatsku stranku kao jedini ispravan izbor za svakog «Hrvata». Socijalističku stranku se dakle kritizira zbog nedostatka internacionalizma, dok im hrvatska stranka pritom pokušava «oteti» «hrvatske» birače, što bi upravo doprinijelo homogenizaciji socijalističkog biračkog tijela u nacionalnom smislu i time otežalo održanje internacionalističkog elementa u stranačkom programu. Ovo je još jedan primjer koji govori u prilog interpretacije «kozmpolitskih» i «internacionalističkih» elemenata u retorici *Omnibusa*, odnosno hrvatske stranke, kao prvenstveno strateških.

4.3.2. Kozmpolitizam i etnizacija svakodnevnog života

U proturječnom odnosu sa strateškim kozmpolitizmom u stranačkoj politici stoje pokušaji etnizacije različitih sfera svakodnevnog života, pogotovo u hrvatskom dijelu lista, ali i u talijanskom. Ovi pokušaji dakako pokazuju da nije bilo lako stanovništvu kulturno miješanog grada kao što je to bila austro-ugarska Pula nametnuti isključivost utemeljenu na nacionalnoj identifikaciji kao okvir koji određuje svakodnevne prakse. Kod obraćanja onom dijelu čitateljstva koji se konstruira kao «hrvatski», ovaj okvir se često prezentira kao dužnost i posebno je istaknut u sferi ekonomije, gdje stoga dolazi do preplitanja širih «nacionalnih» i konkretnih individualnih ekonomskih interesa.

Dobar primjer je u broju 371 (16.1.1906., prilog 9.23.), u tekstu koji je vizualno i jezično oblikovan kao članak, ali zapravo funkcionira prvenstveno kao reklama i to usmjerena na vrlo specifičnu skupinu unutar čitateljstva (naslov teksta je «Velečastnom svećenstvu na uvaženje»). U tekstu, koji je pisan u prvom licu množine, što se vjerojatno odnosi na uredništvo lista, eksplicitno se svraća pozornost svećenstva na oglas koji se nalazi odmah ispod teksta (prilog 9.24.) i reklamira tvornicu voštanih svijeća u Šibeniku (uz rubove oglasa stoji: «Jedina hrvatska tvornica voštanih svieća u Šibeniku», a u zaglavlju: «Svoj k svome! – POZOR! – Svoj k svome!»). Pretpostavljeni subjekti iskaza preporučuju dotičnu tvornicu na temelju osobnog svjedočanstva o tome kako je uređena i vođena i nastavljaju: «...dočim vlasnika iste poznajemo kao čestitog i poštenog trgovca – prava hrvatska duša, koji želi da si poštenim radom zasluži svoj kruh, pa je stoga ne samo dužnost svakog našeg čovjeka, da ga podupre, nego i dužnost našeg v. svećenstva, da naručuje robu tamo, gdje znade da neće za stalno prevaren biti».

Dakle svakom «Hrvatu», a specifično «hrvatskom» svećenstvu, određuje se eksplicitno i bez ikakve relativizacije dužnost da upravo od te tvornice kupuje svijeće. Ta se dužnost dakako prvenstveno temelji na hrvatskoj nacionalnoj identifikaciji vlasnika tvornice, kojeg se, dapače, opisuje kao «pravu hrvatsku dušu», odnosno kao reprezentativnog predstavnika «hrvatskog naroda». Osobine koje mu se pritom pripisuju su čestitost, poštenje i radinost, kao i želja da si sam svojim radom osigura egzistenciju, a te se osobine time određuju i kao karakteristične za «Hrvate» općenito. Autor teksta, odnosno uredništvo lista, dakle diskurzivno zauzimaju poziciju autoriteta koja opravdava određivanje dužnosti čitateljstvu, uključujući čak i svećenstvo, kojemu se inače tradicionalno pripisuje relativno visok stupanj autoriteta u zajednici. Budući da se ne radi naprosto o preporuci za djelovanje, nego o dužnosti, implikacija je da nepoštivanje dužnosti ima i posljedice: eventualno objektivne (npr. kritika od strane drugih), a u svakom slučaju pokušava se potaknuti subjektivne posljedice (osjećaj srama ili grižnje savjesti).

Zanimljivo je da se uz ovaj etičko-politički motiv navodi i drugi, čisto pragmatički, naime da dotični vlasnik neće prevariti svoje mušterije, čime se uvodi sasvim druga vrsta motivacije koja dovodi u pitanje uvjerljivost prve (osim toga potiču se predrasude prema osobama koje se ne identificiraju otvoreno i jasno kao Hrvati implikacijom da s njima mušterije ne mogu biti sigurne da neće biti prevarene). No, pragmatični ekonomski interesi ne ulaze u igru samo na strani mušterija, nego i vlasnika tvornice, koji, zahvaljujući između ostalog i činjenici da je «nacionalno osviješteni Hrvat», na ovaj način, osim oglasa, dobiva i posebnu preporuku i pohvalu uredništva, koje «ucjenjuje» čitateljstvo kako bi ih navelo da kod njega kupuje (umjesto emocionalne, ovdje bi se moglo reći da se radi o političko-ideološkoj ucjeni: «ako ne kupujete kod njega, niste dobar Hrvat»).

Poticanjem etnizacije ekonomski utemeljenih praksi ohrabruje se razvijanje gušće i čvršće društvene mreže među ljudima za koje se pretpostavlja da se identificiraju kao Hrvati i, usporedno s tim, eventualno relativno slabljenje veza između njih i onih koji se drugačije nacionalno identificiraju. Više je razloga zašto su aktivisti hrvatskog preporoda u Istri ovo mogli smatrati važnim. Kako pokazuje D'Alessio (2006), ulazak u određene društvene krugove bio je u austro-ugarskoj Istri vrlo značajan faktor u razvoju «nacionalne svijesti», odnosno u promjenama u nacionalnoj identifikaciji individua i cijelih obitelji. Kristian Novak također u svojoj analizi jezičnih biografija nekoliko značajnih ličnosti ilirskog pokreta ističe kako su osobni kontakti među pojedincima utjecali na formiranje njihovih stavova o

preporodu i o vlastitoj nacionalnoj identifikaciji, kao i na njihove jezične prakse (Novak 2012a, 2012b). Zanimljiv je u tom smislu i rad Tünde Cserpes, koja pomoću analize društvenih mreža (*social network analysis*), na temelju dnevnčkih zabilješki jednog aristokrata iz osamnaestostoljetne Mađarske, pokazuje utjecaj promjena u njegovoj društvenoj mreži na identifikacijske procese kroz koje prolazi (Cserpes 2012).

Uredništvo *Omnibusa* zasigurno se nadalo da će se, kroz kontakte s osobama za koje zna da gaje čvrstu hrvatsku nacionalnu identifikaciju i podržavaju preporod, i drugi manje jasno identitetски i politički opredijeljeni ljudi prikloniti tome. Tome služe i redovite i brojne vijesti vezane uz hrvatska udruženja i pozivi čitateljstvu da sudjeluje u njihovim aktivnostima i događanjima, dok se o djelovanju drugih udruženja (nacionalno obilježenih ili ne) izvještava vrlo rijetko i to uglavnom kritički (npr. o talijanskim udruženjima) ili zato da bi se usporedbom potaknulo hrvatska udruženja da ulože više truda u svoj rad. Isto tako, intenzivnija interakcija među ljudima koji se služe hrvatskim jezikom može potaknuti i češću upotrebu tog jezika, umjesto talijanskog, koji je u Puli bio izrazito prisutan te je tradicionalno smatran prestižnijim od hrvatskog. Osim toga, usmjeravanjem potrošačkih praksi prema osobama i tvrtkama koje se identificiraju kao hrvatske i podržavaju preporod dugoročno se jača ekonomska baza ove «nacionalno svjesne» skupine, a time i samog preporoda. Uostalom, razvijena mreža društvenih i drugih veza unutar neke skupine jedan je od elemenata grupnosti, koji potiče i razvoj svijesti o pripadnosti skupini te solidarnosti i spremnosti na kolektivno djelovanje.

Zanimljiv je primjer primjene istog načela etnizacije i na «Talijane» u Puli (koji se javlja u talijanskom dijelu lista). Tekst naslovljen «Talijanstvo Pule» («L'italianità di Pola», broj 361, 3.1.1906., prilog 9.13.) započinje ironično intoniranom rečenicom: «Među pulskim trgovcima ima i takvih koji se ističu svojim besprijekornim talijanstvom.» («Fra i negozianti polesi ve ne sono anche di quelli che figurano per la loro irreprensibile italianità.») Zatim slijedi referenca na napise od 1.1.1906. iz dnevnika na njemačkom jeziku *Polaer Morgenblatt* (prilog 9.14.), koji se pritom karakterizira kao «osnovan kako bi pomogao germanizaciji ove naše zemlje» («fondato per aiutare la germanizzazione di questo nostro paese»). U dotičnom izdanju, pojedine pulske tvrtke, trgovci i obrtnici svojim mušterijama formulaičnim izrazima na njemačkom jeziku žele sretnu Novu godinu. Čak je devet takvih pojedinačnih formulacija od riječi do riječi navedeno u okviru teksta u *Omnibusu*, iako se malo razlikuju među sobom. Među čestitarima ima prezimena koja zvuče talijanski (Benussi, Pietoselli, Petinelli), dok

neka nisu toliko očito talijanska (Rangan, Poduie, Trojan), a neka su vjerojatno talijanizirana slavenska prezimena (Unich, Tominz). Nakon ovog poduljeg citata slijedi zaključak koji pojašnjava ironičnu poantu naznačenu u naslovu i prvoj rečenici: «A kad pomislite da će se prvom zgodnom prilikom uzviknuti: 'Živjela talijanska Pula, Šćavi van!'» («E si che alla prima buona occasione si griderà: 'Evviva Pola italiana, fora i S'ciavi!'»).

Tekst se temelji na isticanju kontrasta između dva tipa iskaza: pristojnih i formulaičnih čestitki i uvredljive nacionalističke parole. U prvom slučaju radi se o zadovoljavanju društvene norme čestitanja Nove godine, koja, kao i druge društvene norme, služi održanju dobrih društvenih odnosa, a ovdje konkretno kao iskaz poštovanja i zahvalnosti trgovaca mušterijama te kao indirektan poticaj na daljnju potrošnju njihovih roba i usluga. Ti se iskazi dakle mogu smjestiti u sferu ekonomije, u kojoj dakako i klasni odnosi igraju važnu ulogu, budući da su govornici njemačkog jezika u Puli najvećim dijelom činili više društvene slojeve te stoga po statusu bili u višoj kategoriji od obrtničkog i trgovačkog sloja. Navedeni nacionalistički uzvik, pak, koji se u ovom tekstu može shvatiti kao simbol pulskog talijanskog nacionalizma i iredentizma uopće, spada u sferu politike i ideologije i služi s jedne strane kao iskaz zajedništva i sredstvo poticanja grupnosti pretpostavljenog nacionalnog i ideološkog kolektiviteta (nacionalistički orijentiranih «Talijana») i s druge kao iskaz izrazito negativnih osjećaja i stavova, odnosno neprijateljstva i neprihvatanja, pa čak i kao provokacija ili prijetnja upućena pulskim «Slavenima». Ovdje su i klasni odnosi drugačiji, budući da je dio pulskog stanovništva koji se služio slavenskim jezicima, pogotovo hrvatskim i slovenskim, uglavnom pripadao nižim slojevima, dok je među talijanskim nacionalistima koji su podržavali nacionalno-liberalnu stranku bio velik broj pripadnika građanstva.

Kontrast se dakle uspostavlja između iskaza koji služe izgradnji i održanju obostrano pozitivnih (ekonomskih) odnosa i onog koji ističe i potiče netoleranciju i (politički, ideološki) konflikt. Smisao ovog kontrasta, kao i ironična poanta cijelog teksta, razumljivi su jedino ako se uzme u obzir implicitno pripisivanje ove dvije vrste iskaza istoj društvenoj skupini. Dakle, iako je u tekstu citirano samo nekoliko konkretnih pulskih firmi i obrtnika, a u zaključnoj rečenici, u kojoj je izostavljen subjekt, nije određeno tko će to vikati «Živjela talijanska Pula!», implicira se da se radi o jednim te istim ljudima. Navedene firme i obrtnici poistovjećuju se tako s «pulskim talijanskim nacionalistima i iredentistima uopće» (ili čak šire, s «Talijanima u Puli») i na tom poistovjećenju se temelji implikacija o njihovoj ideološkoj nedosljednosti i ekonomskoj pragmatičnosti.

Ovdje opet dolazi do izražaja normativna ideja nacionalnog identiteta kao totalizirajućeg, odnosno viđenje koje u odnos proturječja postavlja političku ideologiju utemeljenu na nacionalnom identitetu, odnosno nacionalno definiranom kolektivitetu, i pragmatičnu kozmopolitsku otvorenost u ekonomskoj sferi. Tekst neizravno kritizira činjenicu da svakodnevne ekonomske prakse, koje su ovdje implicitno prikazane kao reprezentativne za «talijansku ekonomsku sferu u Puli» u cijelosti, nisu etnizirane, odnosno da «talijanski nacionalisti», koji u političkoj sferi nastupaju kao kolektivitet s visokim stupnjem grupnosti, u ekonomskoj sferi nastupaju kao individue vođene prvenstveno pojedinačnim pragmatičnim materijalnim interesima. Time tekst zapravo indirektno pokušava etnizirati tu sferu, jer, umjesto kao individue uključene u poslovne odnose s konkretnim mušterijama, navedene trgovce (a slijedom toga i mušterije) prikazuje isključivo u vidu njihove (pretpostavljene) nacionalne identifikacije i političke orijentacije te ih u tom smislu u potpunosti međusobno izjednačuje i grupira u kolektivitet.

Nepobitno je da je austrijska vlast, zahvaljujući odluci da Pula postane glavna ratna luka carstva, bila odlučujući faktor u razvoju i modernizaciji grada te da su prisutnost mornarice i porast stanovništva koji je ona potaknula otvorili brojne mogućnosti za zaradu, a to je svakako išlo i u korist građanskog sloja, koji je međutim velikim dijelom podržavao talijansku nacionalno-liberalnu stranku koja je s vremenom dolazila u sve veći politički sukob s mornaricom. Razumljivo je stoga da hrvatska stranka i mornarica, koje se suprotstavljaju sve izraženijoj talijanskoj nacionalističkoj i iredentističkoj ideologiji, ističu i kritiziraju to kao proturječje, nedosljednost, licemjerstvo ili oportunitizam. No to nije neuobičajena pojava; kozmopolitska otvorenost u jednoj sferi (na primjer ekonomskoj) i nacionalistička isključivost u drugoj (političkoj) nerijetko se javljaju zajedno, kako pokazuje i Dubin na primjeru tršćanske kozmopolitske trgovačke klase (v. poglavlje Kozmopolitizam u Teorijskom okviru).

Zanimljivo je također da se u izdanju *Omnibusa* od 2.1.1906. (br. 360, prilog 9.10.), tek dan prije ovog, javlja reklama na hrvatskom i njemačkom jeziku za gostionicu čiji je vlasnik jedan od obrtnika «prozvanih» u gore opisanom članku, Leopold (Lavoslav) Rojatti. Očito je dakle da dotični nije orijentiran isključivo prema germanofonoj klijenteli već i prema govornicima hrvatskog i onima drugih slavenskih jezika koji razumiju hrvatski. Tekst reklame je na oba jezika jednako uljudno i uslužno intoniran kao i čestitke Nove godine iz *Morgenblatta* koje se u izdanju narednog dana kritiziraju. Može se eventualno pretpostaviti da se kritika temelji na ideji o *Morgenblattu* kao germanizatorskom listu, dok *Omnibus* to nije, ali navedeni Rojatti se

već i prije reklamirao u *Morgenblattu* (kao ovlaštenu lokalni zastupnik jedne pivovare), što nije spriječilo uključivanje njegove dvojezične reklame za novoootvorenu gostionicu u izdanja *Omnibusa*. (Nakon što je u listu objavljen opisani kritički članak, Rojattijeve reklame više se ne pojavljuju u *Omnibusu*.)

Kao još jedan potencijalan primjer «nedosljednosti» u provođenju etnizirane «politike reklamiranja» u *Omnibusu* može se shvatiti reklama Marije (Maria) Mardešić (prilog 9.11.), vlasnice tvrtke za veleprodaju i izvoz vina, koja se javlja u većem broju izdanja i to isključivo na njemačkom jeziku i u kojoj se ističe da je dotična ujedno službena dobavljačica vina za Ernsta, kneza od Windischgrätza, Johanna, kneza od Lichtensteina i «druge ugledne ličnosti» («anderer hoher Persönlichkeiten»). Budući da je prezime vlasnice pisano hrvatskom grafijom, moguće je da se radi o osobi koja se služi hrvatskim jezikom i koja bi kao takva također mogla biti «meta» napora hrvatskih nacionalnih aktivista u uredništvu *Omnibusa* da konsolidiraju «hrvatsko» stanovništvo Pule u ekonomskom smislu, tako što bi je na primjer kritizirali jer cilja na germanofone mušterije umjesto na «svoje». No uredništvo je vjerojatno ipak uzimalo u obzir činjenicu da, za razliku od mušterija, koje se može ohrabrivati da umjesto kod nacionalnih Drugih kupuju kod «svojih», «hrvatski» trgovci i obrtnici ipak moraju nekako preživjeti od svog rada, pa ako nema dovoljno «hrvatskih» mušterija (jer nemaju dovoljno kupovne moći, na primjer), naprosto nemaju izbora nego da se reklamiraju i na drugim jezicima. Isto tako, samom *Omnibusu* potrebni su novci koje zaradi od prodaje oglasnog prostora, pa stoga i nije toliko čudno što su prihvatili reklamu spomenutog Rojattija, kao i Marije Mardešić. Oba ova primjera pokazuju da je uredništvo ipak, uz patriotske i političko-strateške, uzimalo u obzir i kratkoročne, realne i pragmatične ekonomske motive, kao i «Talijani» koje zbog toga kritiziraju.

Pokušaj suzbijanja kozmopolitske otvorenosti prema kulturnoj različitosti javlja se i u sferi kulture u užem smislu, u obliku pokušaja oblikovanja odnosa čitateljstva (hrvatskog dijela lista) prema kulturnim proizvodima koje se veže uz «ne-slavenske nacionalne kulture». U broju 360 (2.1.1906., prilog 9.7.), u tekstu o proslavi Nove godine u slavenskom gimnastičkom društvu Sokol, cijeli događaj se dakako hvali, uz samo jednu kritiku: «...molili bi ipak da nas ubuduće poštedi sa glupim švabskim produktima, koji neznamo da li više dosadjuju ili ozlovoljuju, treba jednom iznesti domaće slavenske komade iz kojih jedino možemo što da naučimo». Ova kritika i «preporuka» impliciraju da pretpostavljene razlike između «nacionalnih kultura» onemogućavaju razumijevanje, odnosno «učenje» iz

umjetničkih djela te da su stoga u tom smislu za «Slavene» najkorisnija djela «slavenskih» autora koja su jasno smještena u «slavenski» kulturni kontekst. Time se također konstruira specifično i esencijalizirano «slavenstvo», «slavensko iskustvo» ili «slavenski duh», koji bi trebalo svjesno gajiti kao dio «slavenskog» nacionalnog identiteta, što doprinosi učvršćivanju ne samo ideje «narodâ» i «nacionalnih identiteta» kao esencijalnih i monolitnih entiteta, nego i predodžbe o elementima «drugih nacionalnih kultura» kao potencijalnoj prijatnji vlastitom puristički shvaćenom nacionalnom identitetu. Izrazito kritička karakterizacija dotičnog «švabskog produkta» (za koju se pritom ne navode argumenti, već se implicira da takva karakterizacija proizlazi naprosto iz činjenice da se radi o «ne-slavenskom» djelu) potiče stvaranje predrasuda prema kulturnim proizvodima koji se doživljavaju ili reprezentiraju kao vezani uz «druge nacionalne kulture», što znači da predrasude posredno sudjeluju i u konstrukciji tih «kultura» kao entiteta i oblikovanju odnosa prema ljudima koje se definira kao kulturne Druge.

No, činjenica da je djelo koje se karakterizira kao «njemačko» bilo uključeno u program priredbe u izrazito slavenski orijentiranom udruženju Sokol ukazuje na to da nisu svi «nacionalno osviješteni Slaveni» dijelili tako isključive i purističke predodžbe nacionalnog identiteta, odnosno da ga nisu nužno shvaćali kao totalizirajući te su u različitim sferama svakodnevnog života bili otvoreni prema elementima «drugih nacionalnih kultura» ili te elemente možda nisu ni doživljavali kao kulturno strane, nego su se prvenstveno odnosili prema njima kao, na primjer, umjetničkim djelima kao takvima, koja nisu nužno na neki način bitno obilježena nacionalnom identifikacijom svojih autora.

4.4. Nacionalna ravnodušnost

Osim kozmopolitske otvorenosti potaknute pragmatičnim ili drugim motivima u kombinaciji s isticanjem nacionalne identifikacije, može se pretpostaviti da je u austro-ugarskoj Istri bio i značajan broj ljudi čija nacionalna identifikacija nije bila izrazito jaka ili čvrsta, koji se možda uopće nisu bili skloni nacionalno identificirati ili su u svakodnevnom životu i određenim odlukama važnim za svoj život i život svoje obitelji bili vođeni prvenstveno pragmatičnim motivima, a ne lojalnošću utemeljenom na nacionalnoj identifikaciji. Ove se pojave uglavnom izravno ne tematiziraju u *Omnibusu*, ali naznake ovakve situacije vidljive su u naporima hrvatskih nacionalnih aktivista, pa tako i u tekstovima u listu, da potaknu hrvatsku nacionalnu

identifikaciju u svom čitateljstvu (prvenstveno u hrvatskom dijelu lista) i to pogotovo njeno dosljedno izražavanje u interakcijama u javnom prostoru, pri čemu korištenje hrvatskog jezika igra ključnu ulogu.

No, prije nego što prijedemo na primjere vezane uz jezičnu praksu, treba nešto reći i o načinu na koji se u listu konstruira kategorija koju možemo obilježiti kao «talijanizirani Hrvati» (čega smo se već na kratko dotakli u poglavlju o nacionalnim skupinama i odnosima), budući da ova kategorija obuhvaća i potencijalno nacionalno ravnodušne. U ovom smislu dobar je primjer uvodnog teksta na talijanskom jeziku iz prvog broja *Omnibusa* (prilog 9.1.). U tom se tekstu (za razliku od njegove njemačke verzije, kako je i spomenuto u rečenom poglavlju) ovu kategoriju ne obilježava eksplicitno nazivom «Hrvati», već se govori o ljudima «hrvatskog porijekla» («de origine croata») koji su prošli školovanje na talijanskom jeziku. Pritom je značajno što se ti ljudi dijele u dvije potkategorije. Jedna od njih je opisana ovako: «obrazovaniji muškarci hrvatskog porijekla, a neki i hrvatskih [nacionalnih] osjećaja, [koji] su se obrazovali u talijanskim školama (stariji na sveučilištima u Padovi i drugdje) [pa] teško čitaju knjige napisane na njihovu nacionalnom jeziku» («uomini di qualche coltura, di origine e qualcuno anche di sentimenti croati, avendo avuto l'educazione in iscuole italiane (i più vecchi nelle università di Padova ed altre) con difficoltà leggono libri scritti nella loro lingua nazionale»). U ovu kategoriju dakle spadaju ljudi s višim stupnjem obrazovanja, prema tome ujedno pripadnici viših društvenih slojeva. Osim toga, misli se očito i na starije osobe, jer, osim što se eksplicitno spominju «stariji» koji su studirali na talijanskim sveučilištima, u sljedećoj rečenici navodi se da je upravo zbog tih ljudi izdavanje lista *Diritto croato* bilo dočekano s odobravanjem (radi se o pro-hrvatskom listu na talijanskom jeziku koji je pod tim naslovom izlazio u Puli u razdoblju 1888.-1894., što znači da je bio namijenjen ljudima koji su u osnovnu školu krenuli najkasnije sredinom 1870-ih).

Druga skupina se spominje u sljedećem odlomku, gdje se navodi:

U raznim Gradovima Pokrajine, uslijed administrativnih sustava koji nam ne idu na ruku, pučke škole imaju kao nastavni jezik talijanski ili njemački, pa i za stanovništvo hrvatskog porijekla. Ovim elementima, koji bivaju protiv razuma i protiv prava odnarođeni, valja sad dati političku edukaciju na jeziku koji su bili prisiljeni usvojiti nauštrb vlastitog nacionalnog jezika.

(In diverse Città della Provincia, per sistemi amministrativi a noi avversi, le scuole popolari hanno la lingua d'istruzione italiana o tedesca, anche per la popolazione di origine croata. A questi elementi, quali vengono snazzionalizzati contro ragione e contro diritto, occorre oramai dare

l'educazione politica nella lingua che furono costretti d'imparare con detrimento del proprio idioma nazionale.)

Budući da se govori o pučkim školama, ovdje se vjerojatno misli prvenstveno na ljude iz nižih slojeva koji prolaze samo osnovno obrazovanje. U pitanju je dakle razlika između boljestojećih ljudi iz starijih generacija, koje su bile u školskoj dobi u vrijeme dok je u Istri još bilo jako malo škola, a pogotovo na hrvatskom jeziku, tako da su se obrazovali samo malobrojni ljudi iz viših slojeva, koji su onda dolazili i do višeg stupnja obrazovanja u talijanskim školama i sveučilištima, i s druge strane mlađih ljudi iz nižih slojeva, kojima je osnovno obrazovanje dostupnije, ali opet uglavnom na talijanskom. Primjećuje se jasna razlika u načinu na koji se prikazuju ove dvije skupine. Dok su prvi obilježeni rječju «muškarci» («uomini»), za druge se koriste zbirne imenice «stanovništvo» («popolazione») i «elementi», čime ih se depersonalizira, odnosno dehumanizira. Osim toga, u procesu školovanja prvi su prikazani aktivno, pomoću glagola «imati» («avendo avuto l'educazione», što bi se doslovno prevelo kao «imavši obrazovanje», a ovdje smo to slobodno preveli u reflektivnom obliku kao «su se obrazovali»), a drugi pasivno («bivaju (...) odnarođeni», «...na jeziku koji su bili prisiljeni usvojiti»). Prvima se time pridaje veći društveni značaj, kao i sposobnost i moć izbora i djelovanja u pogledu vlastitog obrazovanja, dok drugi figuriraju kao objekti tuđeg djelovanja, bez mogućnosti izbora.

No, unatoč aktivnom prikazu prve skupine, rečenica je vrlo oprezno i neutralno formulirana, tako da iako se spomenute «obrazovanije muškarce» ne prikazuje kao pasivne objekte tuđih odluka, isto tako se ni ne kaže eksplicitno da su oni sami *željeli* ili *odlučili* pohađati talijanske škole i sveučilišta. Tako se taktički izbjegava, s jedne strane, da se uvrijedi više i obrazovanije slojeve u čitateljstvu tako što bi se sugeriralo da ne odlučuju o vlastitom životu, i, s druge strane, da se čitateljstvu implicitno dâ za pravo da u skladu s vlastitim preferencijama i motivima (za sebe ili svoju djecu) izaberu školovanje na talijanskom jeziku, a eventualno kasnije i zaposlenje i društveno okruženje u kojem se govori primarno talijanski, umjesto da gaje lojalnost prema hrvatskom «narodu» i jeziku.

Ne kaže se eksplicitno ni da neki od njih *nemaju* «hrvatske [nacionalne] osjećaje», iako je to implicirano formulacijom da ih «neki» («qualcuno») imaju, a isto tako se ne spominje mogućnost da neki od njih imaju talijanske «nacionalne osjećaje», odnosno da se nacionalno identificiraju kao Talijani, da neki možda imaju i hrvatske i talijanske (ili neke treće)

nacionalne osjećaje (da se višestruko identificiraju) ili pak da možda uopće ne gaje nikakvu nacionalnu identifikaciju. Dakle neki oblik potencijalne kulturne hibridnosti, višestruke identifikacije ili nacionalne ravnodušnosti se uopće ne tematizira, već bi se moglo reći da se namjerno izbjegava, u želji da se održi koncept jasno odvojenih, homogenih i esencijaliziranih nacionalnih entiteta, usprkos puno kompleksnijoj situaciji u samoj populaciji o kojoj se govori. Unatoč potencijalnom nedostatku ikakvih «hrvatskih osjećaja», kao i poznavanja hrvatskog jezika, ove ljude se dakle, određenjem hrvatskog kao njihovog «nacionalnog jezika», implicitno definira kao Hrvate, koji tek «teško čitaju» tekstove na «svom» jeziku (čime se također implicira da među njima postoji interes za tim tekstovima i da bi ih čitali kad bi mogli).

Kad se pak radi o nižeobrazovanim slojevima, tekstovi bez skrupula prema njima konstruiraju odnos u kojem su oni pasivni objekt djelovanja, a oni koji na njih djeluju su s jedne strane «administrativni sustav» ili razne specificirane ili nespecificirane instance koje ih «odnarođuju», odnosno s druge strane sam list, kojemu je, suprotno tome, cilj pružiti im «zdravu političku edukaciju». U ovom slučaju se upotrebom pasivne konstrukcije implicira da ti ljudi nisu sami odabrali školovanje na talijanskom jeziku te prema tome nisu ni krivi ni odgovorni za vlastito «odnarođivanje», pri čemu riječ «prisiljeni» («costretti») sugerira i da nisu to ni željeli nego im je nametnuto te da sami vjerojatno ne bi to odabrali, već bi se odlučili za obrazovanje na hrvatskom jeziku.

U hrvatskoj verziji uvodnog teksta u prvom broju (prilog 9.3.) ne pravi se razlika između ove dvije klasne i obrazovne skupine, već se «talijanizirane Hrvate», odnosno «Hrvate» koji uslijed talijanskog školovanja više ne govore dobro hrvatski, skupno pasivno konstruira:

Još ćemo talijanski pisati za onaj diel našega puka, kojemu nisu htjeli dati svoje, nego tudje škole, tako da sada laglje čita talijanski nego hrvatski. Tu izgublenu našu braću treba da privedemo na taj način u naše društvo.

Dakle, uslijed djelovanja neimenovane instance, ovi ljudi nisu bili u mogućnosti pohađati škole s nastavom na hrvatskom jeziku te su kao posljedica toga (iz perspektive «hrvatskog naroda» kojem po rođenju «pripadaju») «izgubljeni» i potrebna je opet neka druga aktivna instanca koja će na njih djelovati u suprotnom smjeru, kako bi razvili osjećaj pripadnosti «svom narodu». U njemačkoj verziji teksta (prilog 9.2.) ovaj je cilj još više istaknut: «...one Hrvate, (...) spasiti za njihovu vlastitu narodnost, tako što će im se, (...) pružiti zdrava

politička edukacija koja odgovara njihovoj nacionalnosti» («...jene Kroaten, (...) für ihr eigenes Volkstum zu retten, indem ihnen, (...) eine gesunde ihrer Nazionalität entsprechende politische Erziehung gegeben wird»). Emfatičnom rječju «spasiti» («retten») unosi se nota dramatičnosti i patosa te se sugerira da su navedeni «Hrvati» na neki način ugroženi ili se nalaze u teškoj situaciji i prijeko im je potrebna pomoć da ih se iz nje izbavi. Ne navodi se međutim zašto bi ta situacija (slabije poznavanje hrvatskog jezika, nedostatak «hrvatskih osjećaja») nužno bila štetna za same te ljude; pritom formulacija da ih treba spasiti «za njihovu vlastitu narodnost» također nehотиčno sugerira da se radi prvenstveno o «spašavanju» same «narodnosti», odnosno «naroda», a ne ljudi o kojima se govori.

Razvoj i jačanje hrvatske nacionalne identifikacije i grupnosti u istarskoj populaciji artikulira se dakle kao proces djelovanja (u ovom slučaju diskurzivnog), odnosno utjecaja samog lista i drugih instanci koje sudjeluju u hrvatskom preporodu, na stanovništvo koje je pritom pasivno i nema sâmo moć djelovanja i odlučivanja. U tom procesu akteri hrvatskog preporoda nalaze se u suparničkom odnosu s onima kojima je cilj razviti i učvrstiti talijansku nacionalnu identifikaciju u istoj populaciji. Očito je prema tome da je u samoj populaciji bio značajan broj ljudi čija nacionalna identifikacija nije bila naročito jasna ili čvrsta, što su akteri nacionalnih pokreta vidjeli kao priliku za pridobivanje pristaša i širenje utjecaja. Tematizacija eventualne nacionalne ravnodušnosti ili višestruke ili fleksibilne identifikacije se međutim izbjegava, već se umjesto toga konstruiraju negativne, odnosno negativno vrednovane, kategorije koje kao referentnu točku imaju koncepte vezane uz «hrvatski narod», pa se tako govori o nedostatku «hrvatskih nacionalnih osjećaja», o neznanju ili slabom znanju hrvatskog jezika, o nedostatku «zdrave» političke edukacije «koja odgovara hrvatskoj nacionalnosti» i slično.

Potencijalnu prijetnju nacionalne ravnodušnosti ili sklonosti talijanskoj nacionalnoj identifikaciji hrvatski nacionalni aktivisti vidjeli su i među višejezičnim stanovništvom, koje se služilo i hrvatskim i talijanskim jezikom. Na jezične prakse ovog stanovništva pokušava se utjecati, u smislu poticanja na korištenje hrvatskog jezika, u tekstovima u hrvatskom dijelu lista, pa i onima koji naizgled nemaju veze s jezičnim pitanjima, kao što je ova obavijest o smrti (br. 365, 9.1.1906.):

Ana udova Re rođena Jurlina.

Nedelju popodne pokopana je na gradskom groblju u Puli, gdje obitelj imaše od prije grobnicu. Pokojni njezin muž Re bio je rodom iz Romanje, nastanjen u Medulinu, gdje se bavio

kamenarstvom. Od te porodice ostalo je više sinova i kćeri, koji dakako naučiše svi majčin jezik, te se nadamo da ga i od sada neće baciti pod noge. Pokojnica, slabotna od zdravlja bila je marljiva gospodarica.

Pokoj njezinoj duši!

Radi se očito o dvojezičnoj, hrvatsko-talijanskoj obitelji, premda se ni ovdje dvojezičnost, kulturna hibridnost niti talijanski jezik ne spominju, već je naglasak na «majčinom jeziku», odnosno hrvatskom. Značajna je ovdje upotreba riječi «dakako», koja naizgled naprosto implicira da će u svakoj obitelji u kojoj bar jedan od roditelja govori hrvatski i djeca naučiti taj jezik. Međutim, jasno je da u stvarnosti nije bilo baš tako i to je sigurno bilo poznato autorima tekstova u *Omnibusu*, a vjerojatno i čitateljstvu. Stoga ovaj «dakako» zapravo implicitno iskazuje očekivanje, uputu ili obavezu čitateljstvu u pogledu prenošenja jezičnog znanja unutar obitelji, odnosno iskazom se performativno želi proizvesti situacija koja se naizgled samo konstatira. Isti je cilj i zadnjeg dijela rečenice («...te se nadamo da ga i od sada neće baciti pod noge»), koji se tiče upotrebe hrvatskog jezika među ljudima koji ga već znaju. Može se dakle reći da je ova rečenica, iako je naizgled čisto referencijalna i govori o jednoj konkretnoj obitelji, zapravo neizravno upućena svim dvojezičnim osobama i obiteljima u čitateljstvu, koji bi se u tom primjeru mogli prepoznati.

Drugi primjer je zanimljiviji i eksplicitniji. U broju 376 (22.1.1906.) javlja se sljedeći članak:

Barba Mijo neće “per zakaj”.

U petak poslje podne došao je barba Mijo iz Vinkurana u trafikku Marchesan na Foru, te je kupio par novčanih naputnica. Uzev iste u ruku zapita prodavača: »že quešto per talian o per zakaj? perchè mi novojo per »zakaj.« Prodavač ostade malko začudjen, videć seljaka u hrvatskim tiesnim hlačama, a pod malom čepicom i u suroj domaćoj kabanici takva šta izreći. Odgovori mu: kome che la vol, ghe že anke per tedesco.

A znate zašto barba Mijo tako govori? Jer je bio blizu jasala (manjadore); a kad je malo dalje od nje n. pr. u krčmi Smareglia, kaže da će svakomu zube razbit, koji mu reče da je »ščavo«, jer on da je »slavo«. Ali, barba Mijo ako i jeste »delikato komunale« vi ste takodjer – po Vašu i »slavo«, pak je više nego i smiešno ako nećete naputnice koja je pisana i u Vašem jeziku. Oli su vas obladala lita?

Upotreba talijanskog jezika i zahtijevanje naputnica na talijanskom, u interpretaciji koja se ovdje nudi, vežu se uz mjesto gdje se interakcija događa. Na trgu Foro u središtu Pule, naime, nalazila se (i još uvijek se nalazi) gradska vijećnica, odnosno središte lokalne političke moći, koja je najvećim dijelom u rukama talijanske nacionalno-liberalne stranke. «Barba Mijo» se

dakle prilagođava toj činjenici i koristi prestižni jezik vezan uz pulsku građansku klasu, dok u drugom, manje formalnom okruženju ponosno i čak borbeno ističe i brani svoj slavenski nacionalni identitet. Ova se interpretacija njegove jezične prakse bez ikakve relativizacije u tekstu nudi kao jedina moguća. Dotičnog, očito postarijeg, čovjeka, koji iz ruralne sredine dolazi u grad, otvoreno se i grubo ismijava kao intelektualno ograničenog i neobrazovanog, na temelju njegove upotrebe talijanskog uz ubacivanje hrvatske riječi, ali i kao nedosljednog u svojim proklamiranim stavovima i «nacionalnom ponosu».

Cijeli tekst pritom zvuči kao kombinacija anegdote, vica i trača. Pod pretpostavkom da se opisani prizor iz svakodnevnog života stvarno i dogodio, autor teksta najvjerojatnije je za njega saznao iz druge ruke, kao i za izjave «barbe Mije» u krčmi. U relativno malim sredinama, kakva je Pula tada bila, cirkulacija različitih verzija priča o događajima iz lokalne svakodnevice često igra veliku ulogu u društvenom životu. Objavom ovakvog teksta, *Omnibus*, kao lokalni dnevni list relativno velike tiraže, doprinosi lokalnoj «tračerskoj kulturi» tako što omogućuje širenje jednog specifičnog prikaza ovog događaja još brže i među većim brojem ljudi. Tako novine ohrabruju društvenu praksu prepričavanja (pa i zlonamjernog) ovakvih priča te je koriste za poticanje konformizma u jezičnim praksama i stvaranje grupnosti na temelju nacionalne identifikacije.

Način na koji se to postiže je konstruiranjem «kritičkog oka (odnosno uha) javnosti» čijem su pogledu svi potencijalno izloženi dok se nalaze u javnim prostorima, pa je tako sasvim moguće da netko nekog prečuje dok kupuje na kiosku i potom ga kasnije čuje netko drugi dok pije s prijateljima u krčmi. Ovakvo izdvajanje i izlaganje, pa čak i ismijavanje i vrijeđanje, konkretnih osoba ili obitelji i njihovih jezičnih praksi pred širokom javnošću, kakvu čini čitateljstvo jednih dnevnih novina, pokušaj je da se utječe na te prakse poticanjem višeg stupnja samosvijesti i samokontrole u verbalnim interakcijama. Pritom se ni ovaj članak ne tiče samo osobe o kojoj govori, već se također neizravno obraća svima u čitateljstvu koji bi se potencijalno mogli naći u sličnoj situaciji. Kao i u slučaju kupovanja «samo u svoga», u čitateljstvu se pokušava potaknuti osjećaj dužnosti (da što više koriste hrvatski, govore ga sa svojom djecom i pobrinu se da ga i djeca koriste) i srama ili krivnje (ako te stvari ne rade). Moglo bi se dakle reći da ovi tekstovi neizravno prekoravaju onaj dio čitateljstva koji se ne ponaša u skladu s tim očekivanjima.

Autori tekstova, odnosno uredništvo lista, pozicioniraju se kao moralni autoritet nad svojim čitateljstvom. Kako bi se ostvarila kontrola nad jezičnim praksama čitateljstva, javnost, odnosno to samo čitateljstvo, koristi se kao sredstvo kontrole nad pojedinačnim osobama. Izdvajanjem konkretne osobe ili obitelji i njihovim izlaganjem «kritičkom oku javnosti», privremeno ih se izolira iz pretpostavljenog kolektiviteta čitateljstva, pri čemu kolektivitet, koji, kako se to ovdje implicira, «jednoglasno» osuđuje (ili naprosto kritički promatra) njihove jezične prakse, biva subjektivan, dok je dotična osoba ili obitelj objektivirana kao predmet njihovog promatranja, kritike ili ismijavanja. Svaka osoba koja se smatra ili bi se željela smatrati članom ovog kolektiviteta može se tako teoretski naći u ovoj ranjivoj izdvojenoj poziciji, nasuprot kolektivitetu koji zauzima poziciju moći. Poruka koja iz ovoga proizlazi je da tko god želi biti dio kolektiviteta i izbjeći stigmatizaciju mora prilagoditi svoje jezične prakse. Kolektivitet se dakle konstruira kroz uzajamnu kontrolu i samokontrolu jezičnih praksi. Svaka osoba može biti dio kolektiviteta, u poziciji moći (dok prosuđuje tuđe prakse), ali istovremeno ona sama sebe također podvrgava istom takvom prosuđivanju, kako bi izbjegla da postane predmetom prosuđivanja od strane javnosti, i tako sama sebe objektivira. Kroz čin objektiviranja pojedinačnih osoba, kolektivitet se dakle konstituira kao već objektiviran.

Sam list nalazi se također u sličnoj dvojnoj poziciji. S jedne strane on ovisi o potpori svog čitateljstva kako bi imao ikakvu društvenu moć i legitimitet za pozivanje individua na red (u ime čitateljstva, odnosno «javnosti», za koju se pretpostavlja da dijeli stavove koji se u tekstovima zastupaju), dok se s druge strane pozicionira kao moralni autoritet nad tim istim čitateljstvom. Ovo bi moglo biti posljedica heterogenosti u vidu ideoloških pozicija i nacionalne identifikacije unutar čitateljstva te stoga i dvostruke uloge lista u odnosu prema njemu: dio čitateljstva zasigurno već podržava narodni preporod i potencijalno gaji hrvatsku nacionalnu identifikaciju, ali ima i onih koji nisu toliko odlučni i opredijeljeni. Stoga je *Omnibusu* cilj ove prve konsolidirati i dodatno ojačati njihovu podršku preporodu, a ovim drugima, kojih je očito također značajan broj, se nametnuti kao moralni i politički autoritet, kako bi se i oni priklonili prvoj skupini, čime bi se čitateljstvo (hrvatskog dijela novina) ideološki i identitetski homogeniziralo.

Upotrebi određenog «nacionalnog» jezika u javnom prostoru pridaje se dakle nacionalnoidentitetski i političko-ideološki značaj. Budući da se «narodi» konceptualiziraju kao esencijalizirani entiteti koji su temelj totalizirajućim identitetima, kombinacija jednog

«nacionalnog» jezika s elementima koje se tumači kao vezane uz «drugu nacionalnu kulturu» nužno se prikazuje kao proturječne ili nedosljednost (kao i u tekstu u kojem se kritizira «talijanske» trgovce i obrtnike zbog obraćanja germanofonim mušterijama, u poglavlju Kozmopolitizam). Tako se i u tekstu o «barbi Miji» upotreba talijanskog jezika, u raširenoj predodžbi vezanog uz urbane sredine i građansku klasu, prikazuje kao «nekompatibilna» s osobom opisanom kao «seljak», u «hrvatskoj» tradicionalnoj seoskoj odjeći, do te mjere da se na tome velikim dijelom temelji humoristički efekt teksta. Jasna poanta članka je da ako se netko u određenoj prilici deklarira kao Slaven, onda to treba činiti bez razlike i u svim drugim trenucima i situacijama te koristiti (u ovom slučaju) hrvatski jezik gdje god je to moguće. Eventualna nacionalna ravnodušnost ili višestruka ili fleksibilna identifikacija u ovom slučaju zamijenjeni su implicitnim optužbama za nedosljednost, nedostatak moralne čvrstine, kukavičluk, oportunističnost, poniznost, konformizam itd. Zanimljivo je pritom što se jedna vrsta konformizma naprosto zamjenjuje drugom i poželjnijom: prilagođavanjem vlastitih jezičnih praksi normama koje zastupaju hrvatski nacionalni aktivisti.

5. Zaključak

Kako navodi Brubaker, nacionalnim aktivistima (odnosno «političkim poduzetnicima» u njegovoj terminologiji) jedan je od glavnih ciljeva poticanje porasta grupnosti u populaciji na koju cilja njihovo djelovanje (a preduvjet toga je da se dotična populacija samoidentificira kao da pripada istoj etničkoj, odnosno nacionalnoj kategoriji). Budući da se *Omnibus* otvoreno predstavlja kao organ hrvatske narodne stranke u Istri, on predstavlja savršen primjer «organizacije» u Brubakerovu smislu: aktera koji, kao i «politički poduzetnici», mobilizacijom određene ciljane populacije pokušava postići određene političke ciljeve. Ovdje se radi prvenstveno o populaciji koju se u samom nacionalnom diskursu obilježava kao «hrvatski narod» (konkretnije, radi se o «Hrvatima» u Istri, odnosno Puli). Pritom se postojanje «hrvatskog naroda» kao entiteta shvaća kao samorazumljivo i neupitno, a isto tako se pripadnost ili nepripadnost bilo koje konkretne osobe tom narodu predstavlja kao činjenica koja se može nepobitno utvrditi (na temelju obiteljskog porijekla) i koja se nakon rođenja ne može više promijeniti, neovisno o svjesnoj samoidentifikaciji osobe.

Ovakvo viđenje ističe objektivno pripisani identitet određen rođenjem kao ključan, dok se njegovu eventualnu nepodudarnost sa subjektivnom identifikacijom izbjegava izravno spomenuti ili se ona konceptualizira kao «izdaja vlastitog naroda». Takav je pristup definiranju pripadnosti nacionalnoj skupini dakako odgovarao pobornicima hrvatskog narodnog preporoda, kojima je bilo u interesu da broj «Hrvata» u Istri bude što veći i da stoga obeshrabre ljude kojima je neki hrvatski dijalekt bio prvi jezik od toga da prigrle tradicionalno prestižniji talijanski jezik, a time potencijalno i talijansku nacionalnu identifikaciju.

Pritom jezik, kao ključan simbol i sredstvo izražavanja nacionalnog identiteta, zauzima donekle proturječan položaj. S jedne strane, u hrvatskom dijelu novina inzistira se na upotrebi hrvatskog jezika u interakcijama kad god je to moguće, uključujući u privatnoj obiteljskoj sferi, kao i na njegovu prenošenju na potomstvo. Ukoliko osobe koje ga znaju to sasvim dosljedno i bez iznimke ne rade, potencijalno su izložene oštroj i nemilosrdnoj kritici i izrugivanju pred čitateljstvom. Upotreba hrvatskog jezika jedan je, dakle, od najvažnijih načina javnog iskazivanja hrvatske nacionalne identifikacije koji se u listu potiče i čak zahtijeva. S druge strane, trebalo je s tim viđenjem uloge hrvatskog jezika nekako pomiriti i činjenicu da velik dio ljudi, koji su prema rođenju bili (iz perspektive nacionalnog diskursa)

određeni kao «Hrvati», nije govorio ili je jako slabo govorio i razumio hrvatski jezik. S obzirom na njihov broj te relativnu obrazovanost i vjerojatno bolje financijsko stanje, nije se moglo naprosto odustati od ovih ljudi, već je bilo izrazito važno na neki način uključiti i njih u projekt nacionalnog «osvještavanja» i konsolidacije. To je i glavni razlog zašto u *Omnibusu* izlaze tekstovi na talijanskom jeziku.

Međutim, čini se da se ne inzistira na tome da ovi ljudi (ponovno) nauče hrvatski, niti ih se ohrabruje na sudjelovanje u aktivnostima hrvatskih udruženja. Već je iznesena pretpostavka o mogućoj želji da se zadrži «čisto» hrvatsko (odnosno slavensko) jezično okruženje u udruženjima, ali zanimljivo je, s obzirom na cilj «općenacionalne» konsolidacije, da se u listu ne primjećuju nikakvi naročiti pokušaji da se potakne međusobno povezivanje između čitateljstva hrvatskog i talijanskog dijela. S obzirom na to da su uglavnom samo kratke vijesti iz inozemstva prevedene s jednakim sadržajem na oba jezika, dok je ostatak sadržaja različit, čini se da je uredništvo lista doista shvaćalo (i oblikovalo) svoje čitateljstvo kao podijeljeno na dva sasvim zasebna dijela, dvije zasebne «javnosti», kao da se radi o dva lista u jednom. Dočim polemike s pro-talijanskim listovima, koje se javljaju samo u talijanskom dijelu *Omnibusa*, izgrađuju zajedničku javnu sferu na toj relaciji, u koju hrvatski dio lista uglavnom nije uključen.

Osim jezika, razlog tome su vjerojatno i druge značajne razlike između čitateljstva jednog i drugog dijela lista (socioekonomske, obrazovne, razlike između urbanih i ruralnih zajednica i načina života...) te se prema tome radilo o relativno zasebnim društvenim krugovima ili mrežama, između kojih nije bilo puno interakcije i veza. U tom smislu cilj nacionalne homogenizacije bio je posebno zahtjevan, budući da je bilo puno drugih kriterija na temelju kojih se mogla razviti (a zasigurno se i razvijala) samokategorizacija i grupnost u ciljanoj populaciji i koji su u tom smislu činili konkurenciju nacionalnoj identifikaciji kao temelju za izgradnju kolektiviteta, a da pritom nisu obuhvaćali cijelu ciljanu populaciju, već je fragmentirali na različite načine. Relativna bliskost u pogledu navedenih kriterija između čitateljstva talijanskog dijela lista i čitateljstva drugih novina na talijanskom jeziku činila je dodatnu potencijalnu prepreku i prijetnju projektu nacionalne homogenizacije. Sve ovo ukazuje s jedne strane na ogroman, dugoročan i dobro osmišljen napor koji su nacionalni aktivisti morali uložiti u ostvarenje svog cilja, a prema tome i na kontingentnost i iskonstruiranost ideje «naroda» i nacionalnog identiteta, koje bez tog napora (kao i

ekvivalentnog truda od strane talijanskih nacionalnih aktivista) mnogim ljudima ne bi previše značile.

King navodi da «etničke grupe nisu preteče, već proizvodi nacija, koji se ahistorijski projiciraju u prošlost, ali imaju učinak stvaranja povijesti» (2005: 8). Tekstovi u *Omnibusu* isto tako pozicioniraju «hrvatski narod» kao nešto što već otprije postoji, unatoč tome što njegovi «pripadnici» toga možda nisu svjesni. Razvoj nacionalne identifikacije tako se konceptualizira kao «osvještavanje», koje nastupa prvenstveno kroz proces «edukacije» koju provode već «osvijesteni», pri čemu su ljudi koje treba «osvijestiti» prikazani kao pasivni primatelji. Taj se proces pritom prezentira kao nešto što je na dobrobit tih ljudi, iako je, s obzirom na prestiž talijanskog jezika i moć talijanske nacionalno-liberalne stranke u Istri, u mnogim slučajevima zacijelo, iz osobne pragmatične perspektive, ljudima bilo iz različitih razloga više u interesu služiti se talijanskim i eventualno postati dio građanskih krugova u kojima se taj jezik govorio i koji su imali priličnu političku i ekonomsku moć. Upravo zbog toga se u *Omnibusu* «vjernost vlastitom narodu» artikulira u moralnim okvirima, kao dužnost, a njen nedostatak kao «izdaja».

Prvi cilj nacionalnih aktivista bio je dakle potaknuti hrvatsku nacionalnu samoidentifikaciju (samokategorizaciju, Brubakerovim rječnikom) u svom čitateljstvu. Budući da se radi o fenomenu koji je u sferi subjektivnog, jedini način na koji se može stvarati pretpostavke o tome kako se neka osoba identificira, osim na temelju njenih vlastitih iskaza, je putem promatranja njenog ponašanja, odnosno izvana vidljivih manifestacija njenih pretpostavljenih unutrašnjih osjećaja, stavova i pogleda na svijet. Tekstovi u *Omnibusu* stoga izrazit naglasak stavljaju na jasne izvanjske manifestacije kao dokaze nacionalne identifikacije, dok se izostanak takvih manifestacija ili njihova percipirana nedosljednost vrlo kritički prikazuje, uz implikaciju da je uzrok tome nedovoljno čvrsta nacionalna identifikacija ili davanje prednosti u određenoj situaciji nekom drugom aspektu vlastitog identiteta ili motivima nevezanim uz identitet. No, primjer «barbe Mije» potencijalno ukazuje na fluidnu, situacijsku i relacijsku prirodu identifikacije (Hall, du Gay 1996), koja se iz totalizirajuće (Ballinger 2003) i esencijalističke perspektive nužno interpretira kao proturječje ili nedosljednost. Pritom dakako ni uredništvu ni čitateljstvu, može se pretpostaviti, nije uopće poznato koji su bili njegovi stvarni motivi za upotrebu talijanskog jezika i inzistiranje na talijanskim dokumentima u datoj situaciji; zamislivo je, na primjer, da je dokumente pribavljao za nekog drugog tko ne govori hrvatski, a da je talijanski govorio naprosto jer se radi o jeziku koji je u

raširenoj predodžbi bio vezan uz urbane sredine, pa je možda, ako nije bio dobro upoznat sa situacijom u Puli, mislio da ga ne bi razumjeli da govori hrvatski.

Ako bismo dakle htjeli pojam nacionalne ravnodušnosti koristiti uzimajući pritom u obzir perspektivu nacionalnog diskursa u *Omnibusu*, možemo reći da se nacionalnu ravnodušnost ne mora shvatiti kao potpuni izostanak bilo kakve nacionalne identifikacije, odnosno kao nepridavanje ikakve važnosti tome u svom životu, već se radi o kontinuumu, na čijim bi se krajnjim točkama mogli nalaziti, s jedne strane, uvjeren, borben i poduzetan nacionalni aktivist, kojemu je isticanje nacionalne identifikacije uvijek na prvom mjestu, a s druge uvjereni protivnik nacionalne identifikacije i ideje naroda. Između ovih hipotetskih krajnosti može se smjestiti širok raspon različitih kombinacija osjećaja, stavova i ponašanja, pa tako i slučaj «barbe Mije», koji u jednoj prilici ponosno ističe svoj slavenski identitet, dok mu u drugoj to nije toliko važno i umjesto toga druge stvari dolaze u prvi plan ili naprosto u tom trenutku ne izražava svoj nacionalni identitet kroz upotrebu hrvatskog jezika. No, unatoč njegovu ponosno proklamiranom slavenstvu, hrvatskim nacionalnim aktivistima u *Omnibusu* već je i ne sasvim dosljedno iskazivanje nacionalne identifikacije dovoljno za oštru kritiku, jer je dosljednost u tome i uopće nacionalna svijest i ponos i borba za prava «Hrvata» apsolutni prioritet, tako da se svaki, pa i najbeznačajniji primjer ponašanja koje se može interpretirati kao potencijalni (čak i nehotični) iskaz legitimiteta talijanskoj dominaciji i prestižu talijanskog jezika implicitno shvaća kao da ugrožava poziciju «Hrvata» i hrvatski nacionalni pokret.

Paralelno s poticanjem nacionalne samokategorizacije idu i pokušaji razvijanja grupnosti, pogotovo društvenih kontakata i veza te međusobne ekonomske potpore među ljudima koje se obilježava kao «Hrvate» («naši», «svoj»). S obzirom na to da, kako je pokazao D'Alessio (2006), društvene veze i interakcija, koje same po sebi čine element grupnosti, mogu izrazito utjecati na razvoj ili promjenu nacionalne identifikacije, odnos uvjetovanosti između samokategorizacije i grupnosti ne mora biti u potpunosti jednosmjernan; odnosno neki aspekt grupnosti se u određenoj mjeri može uspostaviti na drugim temeljima, a onda se iz toga razvija određena samokategorizacija iz koje opet izrasta grupnost. Poticanjem kupovanja «samo u svoga», osim što se dugoročno ekonomski jača zajednica «nacionalno osviještenih Hrvata», ujedno se otvara mogućnost utjecaja putem društvenih veza na one koji još nisu u značajnijoj mjeri razvili nacionalnu identifikaciju.

Ovdje se očituje i veza između kozmopolitizma i nacionalne ravnodušnosti, odnosno između obeshrabrivanja jednog i drugog. Sloganom «Svaki neka kupuje samo u svoga!» i implikacijom da se «drugima» ne može vjerovati toliko kao «Hrvatima» da neće prevariti svoje mušterije, čitateljstvo se implicitno obeshrabruje od obraćanja «drugima», čime se obeshrabruje i njihova kozmopolitiska otvorenost, kako u smislu ponašanja (interakcije s ljudima koje se percipira kao Druge), tako i stavova i osjećaja (poticanjem sumnji i nepovjerenja prema «ne-Hrvatima»). Isti učinak imaju i predrasude koje se potiču prema «ne-slavenskim» kulturnim proizvodima ili kulturama u cijelosti. Radi se o etnizaciji (Brubaker 2006) sfera svakodnevnog života koje inače nemaju nužno veze s pitanjima nacionalnog identiteta (kupuje se tamo gdje je odnos kvalitete i cijene robe prihvatljiv, u kulturnim proizvodima se uživa ovisno o osobnom ukusu i tome slično). Što se uspješnije nameću diskursi koji etniziraju svakodnevni život, to se teže održavaju različiti oblici i manifestacije nacionalne ravnodušnosti, odnosno situacije, prakse i odnosi u kojima nacionalna identifikacija pada u drugi plan ili ne igra nikakvu ulogu. No, s obzirom na naglasak koji se u *Omnibusu* stavlja na etnizaciju, očito je da ona u ovom razdoblju u Puli još nije u tolikoj mjeri prevladala, već ju je bilo potrebno redovito diskurzivno zastupati i suzbijati tendencije koje su joj se odupirale.

Poticanje hrvatske nacionalne identifikacije i grupnosti nije dakako bilo samo sebi svrhom, već mu je jedan od glavnih ciljeva bio jačanje potpore hrvatskoj narodnoj stranci. Iz tog razloga, stranka, odnosno *Omnibus* kao njen organ, redovito nastupa kao da govori u ime cijelog «hrvatskog naroda» u Istri. Radi se o još jednoj uobičajenoj strategiji koju navodi Brubaker, koja dolazi do izražaja i u prikazima odnosa između «nacionalnih skupina». Izravnim obraćanjem u drugom licu pulskim općinskim vlastima (koje su u rukama talijanske nacionalno-liberalne stranke) i pritužbama na odnos «svih Talijana bez razlike» prema «našem narodu» postiže se više stvari: hrvatski (ili čak slavenski) «narod» se diskurzivno homogenizira i postavlja u jasan i jednoznačan odnos s isto tako homogeniziranim talijanskim «narodom», pri čemu se prvi pozicioniraju kao moralno nadmoćni i kao predmet nezaslužene mržnje drugih. Situacije koje zapravo proizlaze iz odnosa konkretnih aktera u konkretnom lokalnom kontekstu interpretiraju se, u skladu s Brubakerovim tvrdnjama, kao sukobi između čitavih «nacionalnih skupina». Tako se puno složenija i manje jasna situacija, koju čine vrlo različiti akteri sa specifičnim interesima u različitim situacijama, svodi na jednostavan, stabilan i poopćen odnos između dva kolektivna entiteta.

Ovo na vrlo očit način potvrđuje Hallova (Hall, du Gay 1996) tvrdnju o identitetu kao konstituiranom kroz odnos razlike prema Drugome, prema onome što on nije, a to su u ovom slučaju prvenstveno «Talijani». Budući da su se hrvatski i talijanski nacionalni pokret u Istri razvijali paralelno, razvoj ova dva nacionalna identiteta nije mogao izbjeći značajne međusobne utjecaje. Iako nacionalni diskurs dakako identitet temelji na samosvojnoj i jedinstvenoj biti «naroda», jasno je da je značenjsko polje vezano uz koncepte «Hrvati», «hrvatska nacionalna svijest» i slično bitno određeno specifičnim odnosom s «Talijanima», koji se konstruira u nacionalnom diskursu. Uz «Hrvate» bi se na primjer vezali koncepti kao što su poštenje, poštivanje državnog pravnog poretka, želja za skladnim suživotom svih «nacionalnosti», nacionalni ponos, pravednost, borba za vlastita prava i slično, dok bi se uz «Talijane» vezali koncepti kao što su mržnja, neprijateljstvo, nepoštivanje pravnog poretka, nacionalizam, netolerancija, oportunizam, varanje, potkopavanje itd. Prema tome, negativne osobine Drugog služe kao kontrast koji omogućuje isticanje pozitivnih osobina vlastite skupine.

U usporedbi s «Talijanima», «Nijemci» ne igraju toliko značajnu ulogu kao Drugi u kontrastu s kojim se oblikuje hrvatski nacionalni identitet. S obzirom na to da se prilično rijetko pojavljuju kao tema u tekstovima u *Omnibusu*, teže je reći kako se konstruira odnos «hrvatskog naroda» prema njima. No, i u ovom slučaju primjećuje se tendencija prema poticanju predrasuda i isticanju germanizacije kao prijetnje, čime se opet implicitno «hrvatski narod» pozicionira kao potencijalna žrtva.

Cilj ovog rada bio je, na temelju tekstova u *Omnibusu*, ispitati na koji se način konstruiraju nacionalni identiteti te nacionalne skupine i njihovi odnosi i na koji se način poticanje hrvatske nacionalne identifikacije i grupnosti u čitateljstvu temelji na suzbijanju kozmopolitizma i nacionalne ravnodušnosti. Analiza je pokazala da su izrazito veliki i kontinuirani, u ovom slučaju diskurzivni, napori bili potrebni da bi se u vrlo heterogenom čitateljstvu stvorio osjećaj pripadnosti zajedničkom kolektivitetu, a pogotovo da bi mu se nametnule vrlo stroge norme iskazivanja nacionalne identifikacije, koje nisu uzimale u obzir fluidnost, situiranost i relacijsku prirodu identifikacije, već su se temeljile na totalizirajućoj, esencijalističkoj i fiksnoj ideji identiteta. Situacije, odnosi i prakse u kojima nacionalna identifikacija nije zauzimala važno mjesto ili koje su uključivale neki oblik interakcije s Drugim (u obliku ljudske interakcije ili kontakta s nekim elementom «druge kulture») predstavljale su potencijalnu prijetnju, jer su otvarale mogućnost razvoja identifikacije koja bi

nadilazila strogo postavljene granice «hrvatskog naroda», koje u svakodnevnom životu u austro-ugarskoj Puli, odnosno Istri, često nisu bile toliko jasne i čvrste.

Iako se u *Omnibusu* često proklamira poštovanje prema «drugim nacionalnim skupinama» i želju za skladnim suživotom, ove proklamirane stavove potkopavaju i dovode u pitanje diskurzivne strategije poticanja predrasuda, isticanja neprijateljstva i konflikata te indirektnog obeshrabrivanja kozmopolitske otvorenosti (koje bi se moglo tumačiti i kao tendencija prema segregaciji, to jest izgradnji zasebnog društvenog sustava utemeljenog na nacionalnoj identifikaciji unutar okvira šireg multietničkog društva određenog državnim granicama, odnosno, ultimativno, prema osnivanju nacionalne države).

Dakako da je lako iz današnje perspektive kritički propitivati nacionalni diskurs koji je bio aktualan u jednoj konkretnoj političkoj i društvenoj situaciji prije više od sto godina i to u sasvim drugačijoj državnoj tvorevini (koja je zapravo bila kolonijalna). Razumljivo je da je moderna koncepcija naroda u tom povijesnom trenutku poslužila hrvatskim nacionalnim aktivistima kao sredstvo mobilizacije prvenstveno onog dijela istarskog stanovništva koji je zbog specifičnih političkih i gospodarskih odnosa u regiji bio u izrazito lošem položaju i, prije osnivanja hrvatske narodne stranke, nije bio ni na koji način politički zastupljen. U tome je hrvatski narodni preporod, koji je ranije krenuo u Banskoj Hrvatskoj, odigrao veliku ulogu. Namjera ovog rada dakle nije bila da se hrvatski nacionalni diskurs kakav se javlja u *Omnibusu* kritički prikaže kao isključivo negativna povijesna pojava ili kao neopravdan u datim okolnostima, već da se, s obzirom na nacionalističke i ksenofobne diskurse koji su i u današnje vrijeme aktualni u javnoj sferi u Hrvatskoj i šire, još jednom ukaže, na primjeru diskursa vezanog uz hrvatski narodni preporod u Istri (danas proklamirano multikulturnoj), na povijesno kontingentnu i konstruiranu prirodu ideje naroda te na potencijalno negativne učinke diskursâ koji pokušavaju normirati identitete i njihovo iskazivanje i koji, umjesto prihvaćanja kulturne raznolikosti i interkulturnog dijaloga kao dobrih stvari, formuliraju ideale samodovoljnosti i samoorijentiranosti rigidno definirane «nacionalne skupine».

6. Popis korištenih izvora i literature

Primarni izvori

Omnibus, br. 1 (15.10.1904.), 360 (2.1.1904.), 361 (3.1.1906.), 362 (4.1.1906.), 365 (9.1.1906.), 369 (13.1.1906.), 370 (15.1.1906.), 371 (16.1.1906.), 375 (20.1.1906.), 376 (22.1.1906.), 378 (24.1.1906.)

Polaer Morgenblatt, br. 76 (1.1.1906.)

Sekundarna literatura

Anderson, Benedict (2006) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London – New York: Verso

Anonymous (1843) *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der Stadt Pola*, Trst

Anonymous (1886) *Pola, seine Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Eine Studie. Mit vier Tafeln, etc.*, Beč

Appiah, Kwame Anthony (1998) «Cosmopolitan Patriots», in: Cheah, Pheng, Bruce Robbins (ur.) *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*, Minneapolis: University of Minnesota Press

Arambašin-Slišković, Tatjana (1996) *Koliki su te voljeli, moja Pulo!*, Zagreb: Matica hrvatska

Atkinson, Maxwell, John Heritage (1984) *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press

Ballinger, Pamela (2003) «Imperial nostalgia: mythologizing Habsburg Trieste», *Journal of Modern Italian Studies*, 8: 84–101

Balota, Mate (1954) *Puna je Pula*, Zagreb: Zora

Barbalić, Fran (1952) *Narodna borba u Istri. Od 1870. do 1915. godine (Prema bilješkama iz «Naše sloge»)*, Zagreb: JAZU

- Barbalić, Fran (1954) *Prvi istarski sabori (1861.-1877.)*, Zagreb: Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
- Beck, Ulrich (2002) «The cosmopolitan society and its enemies», *Theory, Culture & Society*, 19(1-2): 17-44
- Benussi, Bernardo (1997 [1924]) *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Venecija – Rovinj: Centro di Ricerche Storiche Rovigno – Unione Italiana Fiume – Università Popolare di Trieste - Consiglio Regionale del Veneto
- Benussi, Bernardo (2002) *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Pula: Zavičajna naklada «Žakan Juri»
- Bertoša, Slaven (2002) *Život i smrt u Puli. Starosjedioci i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Pazin: Skupština Udruga Matice hrvatske Istarske županije
- Bhabha, Homi (1996) «Unsatisfied Notes on Vernacular Cosmopolitanism», in: Pfeiffer, Peter C., Laura García-Moreno (ur.) *Text and Nation: Cross-disciplinary Essays on Cultural and National Identities*, Columbia: Camden House
- Bjork, James E. (2008) *Neither German nor Pole: Catholicism and National Indifference in a Central European Borderland*, Ann Arbor: University of Michigan Press
- Blažeković, Tatjana (1952) «Hrvatske novine i štamparije u Istri: (1870-1945)», *Riječka revija*, 1: 38-41
- Bloch, Marc (1949) *Apologie pour l'histoire, ou Métier d'historien*, Cahier des Annales, 3, Pariz: Librairie Armand Colin
- Bogneri, Marcello (1986) *La stampa periodica italiana in Istria (1807-1947)*, Trieste
- Brubaker, Rogers (2006a) *Ethnicity Without Groups*, Cambridge: Harvard University Press
- Brubaker, Rogers (2006b) *Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town*, Princeton: Princeton University Press
- Bruckmüller, Ernst (2006) «Was There a 'Habsburg Society' in Austria-Hungary?», *Austrian History Yearbook*, 37: 1-16
- Cella, Sergio (1956) «Giornalismo e stampa periodica in Istria», *Atti e memorie della società di archeologia e storia patria*, 56: 120-164

- Cheah, Pheng, Bruce Robbins (ur.) (1998) *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*, Minneapolis: University of Minnesota Press
- Cohen, Gary (1981) *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861-1914*, Princeton: Princeton University Press
- Colli, Carla (1986) *Catalogo analitico della stampa periodica istriana (1871-1879)*, sv. 3, Trst - Rovinj: Centro di Ricerche Storiche Rovigno
- Cserpes, Tünde (2012) «Measuring identity change: analysing fragments from the diary of Sándor Károlyi with social-network analysis», *European Review of History – Revue européenne d'histoire*, 19(5): 729-748
- Cukrov, Ante (2001) *Hrvatsko školstvo u Istri: Između obrazovanja i denacionalizacije*, Pula: C.A.S.H.
- D'Alessio, Vanni (2006) «Croatian Urban Life and Political Sociability in Istria from the 19th to the early 20th Century», *JGKS*, 8: 133-152
- Darovec, Darko (1997) *Pregled istarske povijesti*, Pula: C.A.S.H.
- Deák, István (1990) *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848-1918*, New York – Oxford: Oxford University Press
- Derrida, Jacques (1978) *Writing and Difference*, London: Routledge and Kegan Paul
- Dobrić, Bruno (2003) *Kultura čitanja i nacionalni pokreti – čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća*, Pula: C.A.S.H.
- Dobrić, Bruno (2014) «Njemačkojezični periodici koji su izlazili u Puli i na Brijunima tijekom austrijske uprave u Istri», *Nova Istra*, 3-4: 345-399
- Dobson, Miriam, Benjamin Ziemann (ur.) (2008) *Reading Primary Sources: The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, London – New York: Routledge
- Downes, William (1984) *Language and Society*, London: Fontana
- Dubin, Lois (1999) *The Port Jews of Habsburg Trieste: Absolutist Politics and Enlightenment Culture*, Stanford: Stanford University Press
- Duda, Igor (1999-2000) «Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine»,

- Dukovski, D. (2011) *Povijest Pule*, Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika
- Dupront, Alphonse (1970) «Langage et histoire», *XIII International Congress of Historians*, Moskva
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press
- Fairclough, Norman (1995) *Critical discourse analysis: The critical study of language*, London: Longman
- Fairclough, Norman (2003) *Analysing Discourse: Textual analysis for social research*, London – New York: Routledge
- Fairclough, Norman, Ruth Wodak (1997) «Critical discourse analysis», in: van Dijk, Teun A. (ur.) *Discourse studies, sv. 2: Discourse as social interaction*, London - Thousand Oaks – New Delhi: Sage
- Febvre, Lucien (1962) *Pour une histoire à part entière*, Pariz: S.E.V.P.E.N.
- Feichtinger, Johannes, Ursula Prutsch, Moritz Csáky (ur.) (2003) *Habsburg postcolonial. Machstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Innsbruck et al.: Studienverlag
- Flowerdew, John (2012) *Critical Discourse Analysis in Historiography: The Case of Hong Kong's Evolving Political Identity*, London: Palgrave Macmillan
- Foucault, Michel (1985) *The Archaeology of Knowledge*, London: Tavistock
- Fowler, Roger *et al.* (1979) *Language and Control*, London: Routledge and Kegan Paul
- Ginzkey, Franz Karl (1960) *Der Heimatsucher. Ein Leben und eine Sehnsucht. Vorspiel der Kindheit*, Ausgewählte Werke, Beč: Kremayr & Scheriau
- Giuricin, Luciano (1971) «La stampa italiana in Istria (dalle origini ai nostri giorni)», in: Strčić, Petar (ur.) *Pazinski memorijal 1970*, Žminj: Čakavski sabor
- Gross, Mirjana (1970) «Značaj prvih deset godina 'Naše Sloge' kao preporodnog lista», *Pazinski memorijal*, 2
- Hall, Stuart, Paul du Gay (ur.) (1996) *Questions of Cultural Identity*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications
- Highmore, Ben (2002a) *Everyday Life and Cultural Theory*, London – New York: Routledge

- Highmore, Ben (ur.) (2002b) *The Everyday Life Reader*, London – New York: Routledge
- Holsti, Ole R. (1969) *Content Analysis for the Social Sciences and the Humanities*, Reading: Addison-Wesley
- Howarth, David R., Jacob Torfing (ur.) (2005) *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan
- Ivetić, Egidio (2006) «On Croatian Nation-Building in Istria (1900–1914)», *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 8: 61–71
- Judson, Pieter M. (2006) *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge – London: Harvard University Press
- King, Jeremy (2005) *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848-1948*, Princeton: Princeton University Press
- Kirchner Reill, Dominique (2012) *Nationalists Who Feared the Nation: Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*, Redwood City: Stanford University Press
- Klaić, Željko (2009) «Promišljanja o političkoj aktivnosti Matka Laginje, u povodu pokretanja lista *Omnibus* i održavanja općinskih izbora u Puli 1905.», *Časopis za suvremenu povijest*, 2: 543-563
- Kothari, Uma (2008) «Global peddlers and local networks: migrant cosmopolitanism», *Environment and Planning D: Society and Space*, 26: 500-516
- Krizmanić, Attilio (2005) «Prostorni razvitak austrijske Pule», in: *Pula: Tri tisućljeća mita i stvarnosti*, Pula: C.A.S.H.
- Labov, William, David Franchel (1977) *Therapeutic Discourse: Psychotherapy as Conversation*, New York: Academic Press
- Laclau, Ernesto (1990) *New Reflections on the Revolution of our Time*, London: Verso
- Laclau, Ernesto, Chantal Mouffe (1982) «Recasting Marxism: Hegemony and New Political Movements», *Socialist Review*, 12: 91-113
- Laclau, Ernesto, Chantal Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso Press

- Laclau, Ernesto, Chantal Mouffe (1987) «Post-Marxism without Apologies», *New Left Review*, 166: 79-106
- Lauro-Aiello, Giuseppe (1931) *Pola: monografia storica*, Trst: Associazione Nazionale Mutilati ed Invalidi di Guerra, Sezione provinciale di Pola
- Lüdtke, Alf (ur.) (1995) *The History of Everyday Life: Reconstructing historical experiences and ways of life*, Princeton: Princeton University Press
- Lukežić, Irvin (1996) «Hrvatska periodika u Istri od 1900. do 1914.», *Nova Istra*, 1
- Lukežić, Irvin (1997a) «Hrvatska periodika u Istri od 1900. do 1914.», II dio, *Nova Istra*, 2
- Lukežić, Irvin (1997b) «Hrvatska periodika u Istri od 1900. do 1914.», III dio, *Nova Istra*, 2
- Malcomson, Scott (1998) «The Varieties of Cosmopolitan Experience», in: Cheah, Pheng, Bruce Robbins (ur.) (1998) *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*, Minneapolis: University of Minnesota Press
- Manin, Marino, Nevio Šetić (2007) «Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja *Naše Sloge*», *ČSP*, 3: 705-730
- Milanović, Božo (1967-1973) *Hrvatski narodni preporod u Istri*, Pazin: Istarsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda
- Muller, Floris (2011) «Urban alchemy: performing urban cosmopolitanism in London and Amsterdam», *Urban Studies*, 14(16): 3415-3431
- Müller, Philipp (2008) «Understanding history: hermeneutics and source-criticism in historical scholarship», in: Dobson, Miriam, Benjamin Ziemann (ur.) *Reading Primary Sources: The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, London – New York: Routledge
- Novak, Kristian (2012a) *Višejezičnost i kolektivni identiteti iliraca: jezične biografije Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga*, Zagreb: Srednja Europa
- Novak, Kristian (2012b) «What can language biographies reveal about multilingualism in the Habsburg Monarchy? A case study on the members of the Illyrian movement», *Jezikoslovlje*, 13(2): 395-417

- Potter, Johnathan, Margaret Wetherell (1987) *Discourse and Social Psychology*, London: Sage
- Ravlić, Jakša (ur.) (1969) *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb
- Reinfandt, Christoph (2008) «Reading texts after the linguistic turn: approaches from literary studies and their implications», in: Dobson, Miriam, Benjamin Ziemann (ur.) *Reading Primary Sources: The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, London – New York: Routledge
- Robbins, Bruce (1998) «Introduction Part I: Actually Existing Cosmopolitanism», in: Cheah, Pheng, Bruce Robbins (ur.) (1998) *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*, Minneapolis: University of Minnesota Press
- Ruthner, Clemens (2002) «Central Europe Goes Postcolonial: New Approaches to the Habsburg Empire Around 1900», *Cultural Studies*, 16(6): 877-883
- Schegloff, Emanuel A., Harvey Sacks (1973) «Opening Up Closings», *Semiotica*, 8(4): 289-327
- Schöttler, Peter (1989) «Historians and Discourse Analysis», *History Workshop Journal*, 27(1): 37-65
- Schöttler, Peter (1995) «Mentalities, Ideologies, Discourses: On the 'third level' as a theme in social-historical research», in: Lüdtke, Alf (ur.) *The History of Everyday Life: Reconstructing historical experiences and ways of life*, Princeton: Princeton University Press
- Silverstone, Roger (2001) «Finding a voice: minorities, media and the global commons», *Emergences*, 11(1): 13-27
- Sinclair, John M., Malcolm Coulthard (1975) *Towards an Analysis of Discourse*, Oxford: Oxford University Press
- Skey, Michael (2013) «What does it mean to be cosmopolitan? An examination of the varying meaningfulness and commensurability of everyday 'cosmopolitan' practices», *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 20(3): 235-252

- Skrbis, Zlatko, Ian Woodward (2007) "The ambivalence of ordinary cosmopolitanism: investigating the limits of cosmopolitan openness", *Sociological Review*, 55(4): 730–747
- Strčić, Petar (1968) «Novinstvo Hrvata u Istri do 1947. godine», *Istarski mozaik*, 6: 210-234
- Strčić, Petar (1989) *Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka*, Pula: Čakavski sabor
- Šetić, Nevio (1993) «O procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri – skice za buduća istraživanja», *Društvena istraživanja*, 6-7(2): 587-605
- Tidić, Luka (2012) «Problematika hrvatskog školstva na stranicama *Naše sloge* (1870.-1880.)», *Histria*, 2: 147-171
- Ujčić, Vitomir (1962) *Naša sloga: (1870-1915): u istarskom narodnom preporodu*, Pula: Naučna biblioteka
- Ujčić, Vitomir (1963) *Pula od najstarijih vremena do danas sa okolicom*, Pula: izdanje braće Ujčić
- Unowsky, Daniel L. (2005) *The Pomp and Politics of Patriotism: Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916*, West Lafayette: Purdue University Press
- Verginella, Marta (2012) «Asimmetrie, malintesi e sguardi speculari: da una storia etnocentrica ad una storia plurale e congiunta della regione alto-adriatica», *Acta Histriae*, 20(3): 321-334
- Vrabec, Lj. (2008) «Unione, L'», in: *Istarska Enciklopedija*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža (dostupno na: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2853>, zadnji put pregledano 31.8.2017.)
- Weenink, Don (2008) «Cosmopolitanism as a form of capital: parents preparing their children for a globalizing world», *Sociology*, 42(6): 1089-1106
- Werbner, Pnina (1999) «Global pathways: working class cosmopolitans and the creation of transnational ethnic worlds», *Social Anthropology*, 7(1): 17-37
- Werbner, Pnina (2006) «Vernacular Cosmopolitanism», *Theory, Culture & Society*, 23(2-3): 496-498

- Werbner, Richard (2002) «Cosmopolitan Ethnicity, Entrepreneurship and the Nation: Minority Elites in Botswana», *Journal of Southern African Studies*, 28(4): 731-753
- Werner, Michael, Bénédicte Zimmermann (2006) «Beyond Comparison: *Histoire Croisée* And The Challenge Of Reflexivity», *History and Theory*, 45: 30-50
- Wiggermann, Frank (2003) *K.u.K. Kriegsmarine und Politik: Ein Beitrag zur Geschichte der italienischen Nationalbewegung in Istrien*, Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- Zahra, Tara (2010) «Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis», *Slavic Review*, 69(1): 93-119
- Zahra, Tara (2011) *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands 1900-1948*, Ithaca: Cornell University Press
- Ziemann, Benjamin, Miriam Dobson (2008) «Introduction», in: Dobson, Miriam, Benjamin Ziemann (ur.) *Reading Primary Sources: The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, London – New York: Routledge

7. Sažetak

U ovom radu autorica na temelju analize diskursa višejezičnih dnevnih novina *Omnibus* ispituje način na koji se konstruiraju nacionalni identiteti te nacionalne skupine i njihovi odnosi u austro-ugarskoj Puli. Osim toga proučava kako se u nacionalnom diskursu u ovom listu konstruira nacionalnu ravnodušnost i kozmopolitizam te ulogu koju pokušaj njihovog suzbijanja igra u izgradnji nacionalnog identiteta. Analiza pokazuje da se «narodi» shvaćaju kao samorazumljivi, neproblematični entiteti, jasno međusobno razlučivi i unutar sebe homogeni. Pripadnost određenom narodu determinirana je rođenjem i nepromjenjiva. Hrvatski nacionalni identitet izgrađuje se u velikoj mjeri u odnosu prema «talijanskom narodu», koji predstavlja najznačajnijeg kulturnog Drugog. Odnos između ove dvije «skupine» pojednostavljeno se prikazuje kao odnos između dva homogena entiteta, pri čemu je «hrvatski narod» u lošijoj poziciji, ali mu se pripisuje moralna superiornost. «Nijemci» igraju manje značajnu ulogu kao Drugi i rijetko se spominju.

Shvaćanje nacionalne ravnodušnosti kao prijetnje nacionalnoj konsolidaciji očituje se u pokušaju normiranja javnog iskazivanja nacionalne identifikacije u čitateljstvu (prvenstveno hrvatskog dijela lista) i to ponajviše u smislu upotrebe hrvatskog jezika. Očekuje se da se nacionalna identifikacija iskazuje nedvosmisleno i potpuno dosljedno, neovisno o situaciji, a slučajevi u kojima to izostaje iznose se kritički pred javnost s ciljem utjecanja na jezične prakse čitateljstva.

Veći stupanj grupnosti pokušava se potaknuti prvenstveno ohrabriranjem čitateljstva na kupovanje «samo u svoga», čime se želi stvoriti čvršću mrežu društvenih kontakata u ciljanoj populaciji, što bi moglo potaknuti razvoj hrvatske nacionalne identifikacije kod eventualno nacionalno ravnodušnih. Time se ujedno neizravno obeshrabruje kozmopolitsku otvorenost, čemu doprinosi i poticanje predrasuda prema «drugim kulturama».

Autorica zaključuje da je ovakav nacionalni diskurs razumljiv kao sredstvo političke mobilizacije populacije koja je do tad bila u lošem političkom i ekonomskom položaju, ali upozorava na potencijane negativne učinke diskursa koji pokušavaju normirati identitet i njegovo iskazivanje i koji umjesto prihvaćanja kulturne raznolikosti kao dobre stvari potiču samodovoljnost i samoorijentaciju rigidno definiranih «nacionalnih skupina».

Ključne riječi: Austro-Ugarska, Pula, tisak, analiza diskursa, nacionalni diskurs, nacionalna ravnodušnost, kozmopolitizam

8. Summary

On the basis of discourse analysis of the multilingual daily paper *Omnibus*, the author focuses on the way national identities, national groups and their relations are constructed in Austro-Hungarian Pula. Apart from this, she deals with the way that national indifference and cosmopolitanism are constructed in the national discourse of this paper, as well as the role that the attempt to eliminate them plays in the construction of national identity. The analysis shows that «nations» are seen as taken-for-granted, unproblematic entities, easily distinguishable from one another, and homogeneous within themselves. Belonging to a certain nation is determined by birth and is fixed. The Croatian national identity is constructed to a large degree in relation to the «Italian nation», which acts as the most significant cultural Other. The relation between these two groups is represented in a simplified way as a relation between two homogeneous entities, where the «Croatian nation» is in a lesser position, but it is ascribed moral superiority. «Germans» play a less significant role as Other and are rarely mentioned.

National indifference understood as a threat to national consolidation is apparent in the attempt to set strict norms for the public expression of national identification in the readership (particularly of the Croatian-language part of the paper) and primarily so with regard to the use of the Croatian language. National identification is expected to be expressed unambiguously and completely consistently, irragardless of the situation, and cases where this is lacking are exposed critically to the public, with the intention of encouraging greater self-control and self-awareness in the readership.

There is an attempt at encouraging a greater degree of groupness, primarily by stimulating the readership to buy «only from their own», in order to create a tighter network of social contacts in the relevant population, which could encourage the development of Croatian national identification among people who are potentially nationally indifferent. This also indirectly discourages cosmopolitan openness, while the same effect is achieved by encouraging prejudices about «other cultures».

The author concludes that this kind of national discourse is understandable as a means to politically mobilise a population which had previously been in a bad political and economic position, but also warns of the potential negative effects of discourses which try to set norms

to identity and its expression and which, instead of accepting cultural diversity as a good thing, encourage self-sufficiency and self-orientation of rigidly defined «national groups».

Key words: Austria-Hungary, Pula, press, discourse analysis, national discourse, national indifference, cosmopolitanism

9. Prilozi

9.1. Uvodni tekst na talijanskom jeziku u prvom broju *Omnibusa*, 15.10.1904., str. 1

Ai nostri lettori!

I migliori uomini del partito popolare croato dell'Istria erano già da molti anni del parere, che bisognerebbe avere un organo scritto anche in lingua italiana e tedesca. Sapevano bene esservi fra i nostri comprovinciali di lingua italiana pochissimi che conoscessero il croato tanto da potere leggere con facilità un foglio scritto in questa lingua. Il partito stesso non ne era contrario per massima. Ciò anche pel motivo che anche molti uomini de qualche coltura, di origine e qualcuno anche di sentimenti croati, avendo avuto l'educazione in iscuole italiane (i più vecchi nelle università di Padova ed altre) con difficoltà leggono libri scritti nella loro lingua nazionale. Fu per ciò che dieci e più anni fa era stato salutato con simpatia il periodico »Diritto Croato«, che usciva a Pola. Senonchè quel foglio, tanto benemerito in quel periodo di entusiasmo nostro nazionale, non potè sostenersi a lungo per motivi, che qui non è il posto d'indicare.

Al bisogno, sentito in altri tempi, di avere un organo, il quale sostenesse con energia e chiarezza i diritti del popolo, se ne aggiunge, nei tempi che corrono, un altro e ben sentito. In diverse Città della Provincia, per sistemi amministrativi a noi avversi, le scuole popolari hanno la lingua d'istruzione italiana o tedesca, anche per la popolazione di origine croata. A questi elementi, i quali vengono snazzionalizzati contro ragione e contro diritto, occorre oramai dare l'educazione politica nella lingua che furono costretti d'imparare con detrimento del proprio idioma nazionale.

Inoltre a ciò, il programma del partito nazionale croato dell'Istria comprendendo molte questioni comuni ad altri partiti speciali, rende necessario il vicendevole intendersi ed il controllo serio e spassionato di quanto operano gli altri nella vita pubblica della Provincia.

In fine è innegabile il fatto, che mercè il progresso dei tempi ed il costante lavoro dei migliori nostri uomini, l'Istria diviene sempre più oggetto di studi speciali anche per gli uomini di altre nazioni a noi più vicine. Dal lato politico la nostra regione presenta un interesse molto maggiore di quello che la gran massa del popolo se ne avvegga.

Ecco le tante ragioni per le quali si presenta oramai assolutamente necessario che la popolazione croata dell'Istria abbia un organo, nel quale si possa, secondo i casi, esporre anche in italiano ed in tedesco i nostri urgenti bisogni, le nostre giuste aspirazioni, i nostri postulati fondati nelle leggi dello Stato, e nella importante posizione geografica della nostra Provincia.

Grande politica non faremo. I bisogni delle popolazioni di queste terre, senza distinzione di nazionalità sono tanti e tali, da dare argomento più che sufficiente ad un organo modesto, come il nostro, a farli pubblici, ad illuminare le masse dei governati ed i fattori governanti, sia dello Stato, che autonomi, a porvi riparo.

Speciale attenzione rivolgeremo all'amministrazione della Provincia e quella dei singoli comuni, in primo luogo Pola. Ci saranno per ciò grate le notizie che ci perverranno anche da coloro, il quali non giurano sul nostro programma politico-nazionale.

Fedeli a questo principio, abbiamo anche scelto il nome al nostro periodico. »Omnibus« è parola latina e significa »a tutti«. Dunque non solo pei Croati, ma anche pegli altri nostri comprovinciali, i quali amano predicare e seguire la verità, è fatto questo foglio. E se nel medesimo vi sarà parola, più che di altro, del popolo croato dell'Istria, ciò sarà pel motivo, che appunto questo popolo, abitante quasi esclusivamente la campagna istriana, è stato negletto ed abbandonato, più che gli altri. Ciò che a mezzo nostro sarà fatto del bene pel paese, ridonderà anche a vantaggio degli altri comprovinciali. E che sia così, è nostro vivo desiderio!

9.2. Uvodni tekst na njemačkom jeziku u prvom broju *Omnibusa*, 15.10.1904., str. 1-2

An unsere Leser!

Seit vielen Jahren haben einzelne angesehenen Männer der kroatischen Volkspartei im Küstenlande das Bedürfniss nach einem Organe gefühlt, welches, wenn nicht ausschließlich, so doch neben der kroatischen Sprache, die Interessen der küstentländischen Bevölkerung auch in anderen Sprachen, namentlich in der italienischen, vertreten würde. An gewichtigen Gründen dafür fehlte es wahrlich niemals. Wenn die Böhmen und Ungarn, wie die Kroaten der Banovina, es für vorteilhaft erachten ansehnliche Organe (Politik, Pester Lloyd, Agramer Tagblatt) in anderer, als in ihrer nationalen Sprache, herauszugeben, um auf diese Weise die weiteren Kreise, auch außerhalb der Landesgrenzen, über ihre nationalen Forderungen zu

informiren, so ist ein solches Vorhaben für die Kroaten des Küstenlandes von weit größerer Bedeutung. Durch die Erörterung wichtiger das Küstenland angehenden Fragen in deutscher Sprache, soll das Interesse nicht nur der staatlichen Centralstellen, sondern auch der oberen Kronländer für dieses halbvergeßene Land erweckt werden; die Aufsätze in italienischer Sprache dagegen haben den Zweck die Bevölkerung dieser Zunge mit der großen Bedürfnissen und gerechten Aspirationen der Kroaten betraut zu machen, wie auch jene Kroaten, welche durch ein verfehltes administratives System im Volksschulwesen, insbesondere in verschiedenen Städten Istriens, ihre Erziehung in anderer, als in ihrer nationalen Sprache, genossen haben, für ihr eigenes Volkstum zu retten, indem ihnen, wiewohl mit Hilfe einer anderen Sprache, eine gesunde ihrer Nationalität entsprechende politische Erziehung gegeben wird.

Große Politik werden wir dabei nicht treiben.

Die Bedürfnisse unseres Volkes an allen Gebieten des öffentlichen Lebens sind so mannigfaltig und so groß, dass ein bescheidenes Tagblatt genug daran hat, dieselben zur Kenntniss einer breiteren Öffentlichkeit zu bringen und Mittel und Wege zu ihrer Besserung anzudeuten.

Deshalb rechnen wir auch bestimmt auf die Unterstützung von Seite Unbefangener, wenn sie auch einer anderen Nationalität angehören. Besonderes Augenmerk werden wir der Kontrolle über die Landverwaltung, wie auch dem Gemeindewesen, in erster Reihe den kommunalen Angelegenheiten von Pola wenden. Mitteilungen aus diesem Gebiete werden uns auch von denjenigen willkommen sein, welche auf unser politisch-nationales Programm nicht schwören!

Im deutschen Teile unseres Blattes werden wir für unsere Kriegs- und Handelsmarine eine beständige Rubrik zur Verfügung halten.

9.3. Uvodni tekst na hrvatskom jeziku u prvom broju *Omnibusa*, 15.10.1904., str. 2

Našim čitateljima!

Ovom smo listu dali ime »Omnibus«, to jest za svih. Moći će ga koristno čitati svaki čovjek hrvatskoga ili slovinskoga jezika, jer će pisati o našim narodnim potrebama za gradjanina i za seljaka i za radnika, te će pokazivati način, kako da se svi udružimo u pravu hrvatsku pučku

stranku. Mi nećemo odmetati ni popa ni fratra, dok je pravi i dok služi Bogu i narodu. Nećemo odmetati seljaka, jer smo od njega potekli i jer svi trebujemo njegovog žulja. Nećemo odmetati radnika, delavca, nego ćemo osobito za poljodjelca i za radnika u gradu pisati o svakom boljem načinu, kojim da mu bude pomoženo. Makar da misliš, da si socijalist, nasmiješ zaništavati, što ti mora biti milo i drago: majčino mlieko i maternji tvoj jezik. Pa kad budeš nekoliko puta čitao »Omnibus« uvidjeti ćeš, da ti on daje prave nauke i da te uči bratstvo svih naroda, ali u prvom redu poštovanje i čuvanje svojega.

Svi, koji trpite, bilo na polju, bilo u gradu, ovamo Vas pod našu zastavu. Ovdje ćete naći poduke prave i obrane tvrde. Zato nam se javljajte iz svih strana Istre, osobito pak iz Pule i njezine okolice, sa istinitimi glasovi i pritužbami, da znamo savjetovati i razglasiti što nevalja, a pohvaliti što valja. Osobito ćemo pisati o stvarima uprave pokrajinske i obćinske, a u prvom redu o našim obćinskim poslovima u Puli. U nijednoj kući našega čovjeka neka ne fali ovaj list, koj će izlaziti svaki dan. Što ga više budete kupovali, to će laglje biti izlaziti sa troškom. Osobito vi arsenalci i ostali radnici u Puli, koji svaki čas dajete za ovo i za ono, a neimate zato svojega lista, kupujte ovaj i birajte se okolo njega.

U našem listu pisati će se prema potrebi takodjer u talijanskom i njemačkom jeziku.

Njemački zato, da naše potrebe i naše želje upoznaju u Beču i okolo njega, a talijanski zato, da onaj dio puka po Istri, koj nezna našega jezika, uvidi, da mu mi nismo neprijatelji, jer će čitati naše misli crno na bielu, pa ga drugi neće moći sljepiti. Još ćemo talijanski pisati za onaj diel našega puka, kojemu nisu htjeli dati svoje, nego tudje škole, tako da sada laglje čita talijanski nego hrvatski. Tu izgubljenju našu braću treba da privedemo na taj način u naše društvo. Prava bratska za sve, koji se muče i trude po ovoj našoj zemlji od Primorja, jest jedino hrvatska pučka strana. Nje se držite i ovaj njezin list čitajte, pak ćete se osvjedočiti da nas je kao pjeska u moru i da združenimi silami možemo postignuti mnogo!

9.4. *Omnibus*, br. 1, 15.10.1904., str. 2-3

Obćinski izbori u Puli.

Prije mnogo godina starija gospoda u Puli nisu se sramili govoriti s našim čovjekom hrvatski, koliko su znali.

Nije bilo ni protimbe tolike između grada i sela, jer je Pula bila malena i, ako izuzmeš pet šest boljih familija, baš i siromašna.

Sad je druga! Grad napreduje dan na dan, a sela zaostaju. Suza ti udre na oko, ako na primjer prisposodiš, kako se žive u Kavranu, a kako u Puli. Ipak smo svi pod jednu občinu! Ovo zadnjih dvadesetak godina, oni koji mrače i oblače u Puli, udarili su odviše na talijansku; vani još puste kakvu školicu u domaćem jeziku, a u gradu sve po tudju, kao da nas i neima. Nu, da dobro ideš prorešetariti grad Pulu, naći ćeš, da je od sto duša barem sedamdeset našega koljena i plemena, bilo Hrvata, bilo Slovenca i drugih što slično govore. Pak nije pravo da se za nas nezna, kako i da nismo tu. A to je zato, što idemo samo svaki za svim poslom i nemarimo za druge. To je zlo. Svaka naša obitelj u gradu jedan dio svojeg imetka troši u potrebe obćinske. Kad platiš stan, kad kupiš mesa, kad piješ čašu vina ili piva, od svake one krune nešto ide obćini iliti komunu. S tim dohodkom gospodare oni, koji budu izabrani u obćinsko zastupstvo. Ali ne samo da gospodare s tim dielom naše zaslužbe i truda, nego i zadužuju obćinu, a te duge, kako i svaki dug treba prije ili kasnije platiti, i dok ne platiš kapitala, moraš plaćati interese. Na tisuće naših familija tako daje obćini skupno velike dohodke u samo jednoj godini, a u deset, dvadeset godina, to dodju velike, baš velike stvari.

Eto razlog i potreba, da se prodramimo, pak da i mi hrvatska pučka stranka damo znamenje, da smo živi i da pri izborima damo svoj glas onim ljudima, koji će poštovati tudje, ali u prvom redu braniti svoje i u obćinskom vieću podignuti svoj glas za pravice našega jezika i za dobro ovih ljudi i onih krajeva, koji trpe više nego li drugi. Naša pučka strana mora birati u obćinu svoje ljude.

Na jedan put neda se svu nauku napisati; ali tekom vremena, ako Bog dà, mi ćemo narod podučiti o svem što u Puli ne valja i što bi moralo da bude drugačije.

* *

*

Za sada zapamtite samo ovo:

U obćini se izabire poglavare po trim listinama. U prvu idu plaćnici svake ruke i oni što najviše plaćaju danka (šteure) od posjeda ili od trgovine ili od dohodka, dok se namiri jedan treći dio svega danka što ga se plaća pod Pulu. U drugi red idu oni, što plaćaju od višega na niže drugu trećinu svega danka, a u treći red idu svi oni mali plaćaooci, koji plaćaju od kuće, zemlje ili kakove patente, barem 2 krune na godinu samoga kraljevoga danka.

U Puljskoj je občini ljudi, koji plaćaju mnogo, malen broj, a onih koji svaki za se plaćaju malo, velik je broj. Zato u prvu listinu ili prvo tielo dolaze samo oni koji plaćaju godišnjeg danka barem 956 kruna ili više. Tih je samo oko 280, u drugu listinu ili drugo tielo idu oni koji plaćaju godišnjeg danka barem 212 kruna ili više do 956. Tih je samo oko 300. U treću listinu ili treće tielo idu svi oni, koji plaćaju manje od 212 kruna, ali barem 2 krune godišnjeg danka. A tih je sila Božja, preko pet tisuća pet sto.

Sada ćete svaki lahko razumjeti ovu nauku: *Ako pobrčkaš plaćaoaca nepravo u jednu listu, mjesto u drugu, izadje kvar i krivica. Isto tako izadje kvar i krivica, ako se je u listinu upisalo neke, koji neplaćaju ili nisu od naše države, a nije upisalo mnoge druge, koji su naši i koji plaćaju dosta danka.*

Proti tomu naša je stranka učinila više reklama. Neke je občina odobrila, jer nije mogla od manje, kad su jasni kao sunce, druge je odbila pak se je naša stranka pritužila na kotarsku oblast iliti kapitanat.

Kako je izašlo s tim pritužbama, pripovjedati ćemo u kratko drugi put. Druga nauka, koja sledi iz onoga što smo rekli, jest ova:

Svatko od nas znade, da najviše plaćnika (impiegata) ima mornarica, pak dolaze plaćaoци koji se bolje mogu, pak dolazi veliki broj malog puka, koj svak za se plaća malo, ali, skupa računano, plaća koliko i bogatiji. *Zato bi u Puli bilo pravo, da u prvom tielu zapovjeda mornarica i da ona sebi bira svojih deset zastupnika kako ju je volja, a u drugom tielu da zapovjedaju bogataši i ti su Talijani, pak neka oni biraju svojih deset ljudi, kako je njih volja. A u trećem tielu, da zapovjeda naša hrvatska pučka stranka, uz koju bi imao pristati mali puk talijanski i socialisti. To zato, jer je našega krsta najviše i zato, jer što bi naši zastupnici izvojevali dobra za mali puk, došlo bi koristno t za druge.*

I kad mi to tako kažemo, onda nam reku, da smo neprijatelji grada, da smo Rusi i Bog znaj što! Ali mi se tih prigovora nebojimo i kada dodje doba za glasovanje, neka se svi naši nadju na okupu i glasuju našu listu od hrvatske pučke strane. Znati će se da smo ovdje i da se preko naših živih glava nemože baš činiti, što je koga volja i prikazivati Pulu i Istru tako, kao da našeg roda već ovdje niti nije.

Drugi put o tom više!

Le elezioni comunali di Pola.

Trattando nella parte italiana del nostro periodico le diverse questioni che interessano egualmente e Croati ed Italiani, diremo subito, che noi non scriviamo per i »dotti«; noi procureremo di fare ciò, che il partito italiano finora non fece nemmeno per quei propri connazionali, i quali non avendo avuto una istruzione più vasta, non conoscono più davvicino le cose principali necessarie per una sana educazione politica e sociale. È nostro principio, di scrivere possibilmente alla portata di tutti. Le frasi altisonanti lasciamo a coloro che non hanno idee, o che, avendole, non le sanno dare in modo semplice e chiaro a chiunque sappia leggere; la scrupolosa purezza della lingua, lasciamo ai professori.

*

* *

Ognuno che voglia occuparsi delle cose comunali, bisogna che conosca le principali disposizioni di legge riguardo il modo come si forma una Rappresentanza Comunale e quali diritti e doveri essa abbia. La legge è una per tutti i comuni dell'Istria e ciò che scriviamo di Pola, vale anche per gli altri, eccetto alcune differenze per Rovigno, che ha uno statuto proprio ed un Magistrato civico.

Dunque passiamo alla prima domanda: come si forma una Rappresentanza Comunale? La risposta la diamo subito: Il Podestà deve procurarsi una specifica di tutte quelle persone che pagano qualche imposta, sia della rendita personale, sia della casa, dei fondi o di qualche industria. Questa specifica si chiama “Elenco dei censiti”.

Fatto questo elenco, si somma tutte le imposte. Poi si divide la somma in tre parti. Così si viene a sapere quanto importa una terza parte di **tutte** le imposte. Quando si ha questo numero, allora si prende fuori dall'elenco quei nomi i quali pagano la imposta più alta e se li riporta in una lista separata ordinandoli in modo, che chi paga più, viene iscritto prima, chi paga un po meno, viene iscritto dopo e così via, fino a tanto che la somma totale di questi più forti pagatori viene a fare un terzo di tutte le imposte che si pagano nel Comune. Questa sarebbe la prima lista degli elettori. Ma non le sarebbe completa perchè la legge vuole, che in questa lista vengano ancora riportati tutti gl'impiegati pubblici, i sacerdoti i maestri i dottori del luogo, insomma tutti quelli, che formano diremo così la classe “intelligente patentata”. Un operaio che sà bene scrivere e leggere, che ha viaggiato mezzo mondo, che ha provato molto,

visto coi propri occhi molte cose ed imparato molto, pur non potrebbe venire nella prima lista degli elettori, come “persona intelligente”, perchè non ha quegli attestati della sua “intelligenza”, che esige lo Stato. Ciò non è giusto, ma è così, e noi soli non possiamo cambiare la cosa, perchè noi soli non facciamo la legge come formare la Rappresentanza. Ma batti oggi, batti domani, domanda di continuo e così si verrà anche a formare una legge più giusta, anche per chi non è “intelligenza patentata”. Per adesso bisogna conoscere la legge esistente e prenderla in conto.

Andiamo avanti! Gl'impiegati, preti, preofessori e maestri vengono riportati in quella lista senza riguardo, se pagano un imposta o nò, e senza riguardo, se pagano molto o poco. La loro imposta neanche non viene calcolata per formare quel terzo, di cui abbiamo detto più sopra. Infine vengono registrati in quella prima anche quelle persone, che il Comune avesse fatto suoi membri onorari. Anche l'imposta di questi non viene calcolata per formare quel primo terzo di tutte le imposte pagate nel Comune.

Così quella prima lista sarebbe completa, e si chiama: lista del **primo corpo elettorale**. Chi è iscritto nella stessa, è elettore del primo corpo.

Dopo di questa, si forma la lista del **secondo corpo elettorale**. In questa vengono registrati dal più forte al meno forte pagatore tutti coloro che pagano un imposta più piccola di quella che paga il più debole impostato nel primo corpo, e così si va abbasso registrando l'uno dopo l'altro tutti coloro, i quali assieme pagano anche una terza parte di tutte le imposte pagate nel comune di Pola. Poi si chiude questa seconda lista.

La lista del terzo corpo elettorale va formata in modo, che vi si registrano dal più forte al più debole tutti gli altri pagatori d'imposte, che non sono compresi nè nella lista del primo, nè in quella del secondo corpo elettorale. Però bisogna comprendere bene che chi paga meno di due corone all'anno, non viene riportato nella lista e non ha diritto di voto. Bisogna ancora sapere, che nel calcolo delle imposte viene preso soltanto quello che si paga per lo Stato, e non le addizionali per la Provincia, pel Comune, per gli ospedali, per i comitati stradali, e così via. In fine bisogna tenere in mente, che la legge dice bensì, che le liste compila il Podestà, ma ciò vuol dire, che lui è responsabile al governo della giustizia del lavoro, non mica, che proprio lui scrive tutto. Ci vorrebbe altro, che il Podestà scrivesse tutta quella grazia di Dio colle proprie mani. Lui, se ha coscienza, rivederà, se non ne ha, firmerà anche senza la coscienza. Chi lavora e confronta e regola sono i poveri scrivani!

Ancora bisogna sapere, che chi non è cittadino austriaco, non ha diritto di essere riportato nella lista, perchè non ha diritto di eleggere da noi le nostre Rappresentanze Comunali, anche se paga l'imposta. Ed è giusto così: ognuno padrone a casa sua! Nel prossimo numero andremo avanti.

9.6. *Omnibus*, br. 1, 15.10.1904., str. 4

Zu den Gemeindewahlen in Pola.

Wie erinnerlich, wurden schon in der zweiten Hälfte Juni die Wählerlisten für die Wahl einer neuen Gemeindevertretung für Pola aufgelegt und dürfte entweder die behördliche Auflösung der bisherigen städtischen Repräsentanz, oder die Wahl einer neuen solchen nicht lange auf sich warten lassen.

Die Wahlberechtigten sind in Pola bekanntlich in d r e i Wahlkörper verteilt, wie dies ja auch sonst in Istrien die Regel ist, bis auf wenige Fälle, wo Mangels einer größeren Anzahl Wähler nur zwei Wahlkörper bestehen.

Wir sind zwar keine Freunde der Wahlkörper, deren erster der "Intelligenz", die übrigen zwei den zwei Dritteln der gesamten Vorschreibung an d i r e k t e n Steuern zukommen; wir sind vielmehr unbedingt der Ansicht, daß zur Zeit, wo der allgemeine Schulzwang und die allgemeine Wehrpflicht besteht und wo die Einnahmen der Gemeinden hauptsächlich aus den indirekten Verzehrungs- und Verbrauchssteuern einfließen, die Wahlkörper, wie sie noch bestehen, aufgehoben, daß Wahlrecht erweitert und für die Ausübung desselben ganz andere Grundlagen geschaffen werden müssten. Die kroatische Volkspartei des Küstenlandes wird die Erweiterung des politischen und administrativen Wahlrechtes nebst der Abschaffung der jetzt bestehenden Wahlkörper unbedingt unterstützen, und demjenigen, der das durchzuführen imstande sein wird, als bester Bundesgenosse zur Erreichung des erwähnten Zieles zur Seite stehen, u. zw. ohne Rücksicht, ob dies eine sonst konservative Regierung oder selbst der radikale Sozialismus sein wird. Allein, solange dies nicht geschieht, - was ja nicht ausschließlich von uns abhängt, müssen wir mit den bestehenden Verhältnissen rechnen und die Institution der Wahlkörper r e i n zu erhalten trachten, da jede dem Wortlaute und dem Geiste des Gesetzes widerstreitende Bildung derselben, den bis heute Nichtwahlberechtigten eher Schaden als Nutzen bringen würde.

In den e r s t e n Wahlkörper gehört nach dem Gesetze die vom Staate als “intelligent” und staaterhaltend anerkannte Klasse der Bevölkerung, zu welcher noch die wenigen ein Drittel der Gesamtsteuer zahlenden höchstbesteuerten Personen sich gesellen. Ein Geistlicher in der Seelsorge, ein öffentlicher Beamte und Lehrer, sind ohne Rücksicht auf ihre Steuerkraft wahlberechtigt, u. zw. im ersten Wahlkörper. In den zweiten gehören die mittelgroßen Steuerzahler, in den dritten diejenigen, welche wenigstens 2 Kronen an jährlicher staatlicher Steuer zu entrichten haben.

Nach dem “gewöhnlichen Menschenverstand” sind wohl sämtliche k. u. k. Marineangehörigen in Pola, mit Ausnahme der Offiziere und der mit Offiziersrang Angestellten (Auditore und Ärzte) als “öffentliche Beamten” zu betrachten; solche Personen wären also in den ersten Wahlkörper einzureihen. Da es nun in Pola k. u. k. Marineingenieure, Maschinenleiter, Lehrer u.s.w. auf Hunderte gibt, so müsste der erste Wahlkörper ausschließlich den Marineangehörigen zufallen, welche sich selbstverständlich mit ihren mitwahlberechtigten Kollegen aus dem Zivilbeamtenstande weiter leicht, aber wir sagen es gleich offen, ohne irgend welche auf die anderen zwei Gruppen abzielenden Gegenverpflichtungen, verständigen könnten.

Der zweite Wahlkörper gehört, wie die Dinge stehen, unstreitig der italienischen Partei, da sich seine Wähler bis auf einen kleinen Bruchteil, eben aus Italienern rekrutieren. Der dritte Wahlkörper müsste bei einer ruhigen Prüfung der Lage den Kroaten gehören, zu welchen sich alle jene Elemente der Stadt gesellen müssten, denen es an einer guten, gewissenhaften Verwaltung gelegen ist.

So eine Gemeindevertretung würde den faktischen Verhältnissen von Pola und Umgebung vollkommen entsprechen. Wir wollen demgleich hinzufügen, daß wir uns die oben angedeutete Verteilung der Gemeindevertretung von Pola nicht etwa so denken, dass vom ersten Wahlkörper nur Marineangehörige, vom zweiten nur die in Pola angesiedelten wolhabenden Rovignesi, im dritten nur kroatische Bauern aus der Umgebung gewählt werden. Es könnte ja leicht geschehen, daß der erste Körper sich einige erprobten Personen aus dem Bürgerkreise, und umgekehrt, daß der zweite Körper einige der Marine angehörigen Personen als eigene Kandidaten aufstellt. Ebenso könnte es zwischen den kleinen Steuerträgern der einen und der anderen Landessprache zu einem Einvernehmen kommen.

Es handelt sich ja nicht um große politische Fragen, vielmehr geht es um eine intelligente, skrupulöse, nach Tunlichkeit von *allen* Schichten der Bevölkerung auserwählte Repräsentanz

der Interessen dieser wichtigen Gemeinde. *Was wir darüber haben wollen, ist nur die Gewähr, dass das kroatische in Istrien autochtone Element, durch etwaige Wahlkompromisse nicht zurückgesetzt, in seinen vitalsten Interessen nicht geschädigt werde.* Leider war es bisher anders und wir werden bei passender Gelegenheit dieses schmerzliche Kapitel eingehend besprechen.

9.7. *Omnibus*, br. 360, 2.1.1906., str. 1

Konac godine.

Završetak godine 1905. pružio nam je naš Sokol da po mogućnosti radi žalostnih prilika nas Hrvata u Istri veselo probavimo. Silvestrovom večeri na zadnji dan prošle godine pokazali smo opet da u sinovima majke Slave još slavenskih duša imade, da za rod Slavije još slavenska srca biju. Prostrana dvorana hotela Belvedere okupila je i ove godine mnogobrojne oduševljene rodoljube da dadu oduška blagoj slavenskoj duši na završetku umiruće godine a početku nove godine 1906.

Uz svu brigu, kojom se naš vriedni Sokol trsi da nam pribavi ovakove zabave, molili bi ipak da nas u buduće poštedi sa glupim švabskim produktima, koji neznamo da li više dosadjuju ili ozlovoljuju, treba jednom iznesti domaće slavenske komade iz kojih jedino možemo što da naučimo. Bez zamjere, ali možda neće škoditi.

Radostno ističemo, da je ciela zabava tekla baš po domaću, neprisiljenim oduševljem naše dobre slavenske duše i bez ikakve upadice veselo svršila. S ovom zabavom obično se počinjaju naše zabave zimske sezone, te kao što je liepo i skladno započela tako će i s punom nadom nastajnih poklada biti dostojno nastavljene i završene.

Svaka čast i živio nam naš Sokol!

9.8. *Omnibus*, br. 360, 2.1.1906., str. 1

Zabave u korist Družbe sv. Ćirila i Metoda u Istri.

Kako je poznato, to se po svim našim većim gradovima priredjuju od vremena do vremena zabave, kojih je čisti dobitak namijenjen družbi Ćirila i Metoda. U prvom redu tu prednjači

Zagreb, gdje se svake godine daje takova zabava i to obično sa sjajnim materijalnim uspjehom. Tako je družba g. 1902. dobila iz Zagreba preko 6000 K., a g. 1903. preko 5000 K. Ples održavan g. 1902. u korist družbe na Rieci, donio je istoj 3000 K. Slične svote primila je družba od grada Dubrovnika i Splita.

Kako smo to javili, u Zagrebu vriedni Ciril-Methodski zidari pripravljaју se već živo za takav ples. Za ovim liepšim primjerom, povelо se je i gradjanstvo u Osieku, te će i ono za prvi put ove godine prirediti veliku zabavu u korist naše Družbe. Hrvatska gradjanska čitaonica u Osieku gornji grad, zaključila je, da u zajednici sa ostalim ondješnjim društvima priredi dne 3. febrara 1906. u svratištu Rajalovom veliku zabavu, koje će čisti dohodak biti namienjen družbi. U tu svrhu razaslani su pozivi na razna društva, te ne ima dvojbe, da će se sva društva natjecati u tom, kako da što više doprinesu tomu, da materijalni uspjeh bude dostojan drugoga grada Hrvatske.

Pozivljemo sve gradove i trgovišta širom ciele Hrvatske, Dalmacije i Istre, Bosne i Hercegovine, da u pokladama prirede bar po jednu zabavu ili ples u korist naše Družbe, te bi mogli u tomu daleko preteći Talijanaše, koji i u najmanjem mjestu po Istri gdje su makar dva tri brusovača priredjuju kakovu pajacadu za svoju lopovsku Legu.

Hrvati! Družba nas sada najviše treba odazovimo se njezinom pozivu i vapaju istarske dječice.

9.9. Omnibus, br. 360, 2.1.1906., str. 2 (oglas je u izvorniku bio postavljen horizontalno)

Bez ovog Koledara nesmiće biti
nijedna hrvatska kuća u Istri!

KUPUJTE SAMO U SVOGA!

Istarski Pučki Koledar

za god. 1906, izišao je te se prodaje u Narodnoj Tiskari
u Puli, Via Giulia 1, za cennu 40 p, poštom 10 p. više.
Svaki neka kupuje samo u svoga!

<p>OTVORENJE GOSTIONE.</p> <p>Čast mi je najuljudnije objaviti, da sam u Via Giovia, 9</p> <p>gostionu k Rojatti-u</p> <p>otvorio, te ću biti vazda spreman cienjene moje gostove sa izvrstnim jelom te sa raznim naravnim pićem podvoriti.</p> <p>Moleći za što brojniji posjet, bilježim sa velesťovanjem</p> <p>Lavoslav Bojatti gostioničar.</p>	<p>GASTHAUSERÖFFNUNG.</p> <p>Der Gefertigte beehrt sich hiemit ergebenst anzuzeigen, dass er in Via Giovia, 9, das</p> <p>Gasthaus zum Rojatti</p> <p>nebst Gartenlokale eröffnet hat und jederzeit eifrig bemüht sein wird seine P. T. Gäste mit vorzüglichen Speisen und echten Getränke jeder Gattung zu bedienen.</p> <p>Mit der ergebenen Bitte um zahlreichen Besuch, zeichnet sich</p> <p>Hochachtungsvoll Leopold Rojatti, Gastwirth.</p>
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------



MARIA MARDEŠIĆ

Weingrosshandlung & Export

POLA — ISTR IEN

Lieferantin des durchlauchtigsten Fürsten Ernst Prinz zu Windischgrätz, Johann Prinz zu Lichtenstein und anderer hoher Persönlichkeiten.

LISSANER INSELWEINE:

<p>Weiss-Wein Maraschine naturdss Wugava I. II.</p> <p>Roth-Wein Zaraš (besonders empfehlend für Rekonvaleszenten)</p>	<p>Roth-Wein Pospilje (Spezialität)</p> <p>• Opelle (Blut-Wein) I (Hochfein)</p> <p>• Opelle II (Fein)</p>
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

9.12. *Omnibus*, br. 361, 3.1.1906., str. 1

Lo sciopero dei pistori operai.

Il primo giorno dell'anno nuovo e ieri non si aveva pane in città, perchè gli operai pistori si misero in sciopero non avendo i padroni (eccetto la ditta Valerio) accettato le loro proposte fatte da giorni e per quanto pare eque.

I padroni, uniti in consorzio, vorrebbero essere assicurati, che le autorità non permetteranno altri panifici privati, dai quali diverse famiglie povere ritraggono il loro sostentamento. Ma ciò non può essere fatto. Le autorità possono soltanto fare pagare una giusta imposta e sorvegliare quei panifici privati, ma nulla più. I padroni pistori, secondo noi, quindi non hanno ragione. Ma non ne hanno nemmeno ragione quelli degli scioperanti, i quali, se è vero quello che ci si racconta, l'altra notte volevano ad ogni costo sapere se in via Minerva faccia del pane una povera e numerosissima famiglia, la quale vive di quel lavoro.

Eguale diritto per tutti ed allora anche le nostre simpatie saranno per gli scioperanti.

*

* *

Ieri sera fino a tarda ora i capi delle autorità locali e l'ispettore industriale tennero conferenza sulla situazione. Un componimento non fu ancora raggiunto.

Pare che si assumeranno delle operaie. Le vendite principali di pane sono o chiuse affatto, o aperte ma con entro il solo personale di guardia.

9.13. *Omnibus*, br. 361, 3.1.1906., str. 1

L'italianità di Pola.

Fra i negozianti polesi ve ne sono anche di quelli che figurano per la loro irreprensibile italianità. Ne fa prova il »Polaer Morgenblatt« (vulgo »Polaio«) del I. corr., fondato per aiutare la germanizzazione di questo nostro paese.

Nel detto »Morgenblatt« del I. corrente troviamo degli auguri, come i seguenti:

Die Firma C. Rangan, wünscht allen ihren P. T. Kunden glückliches Neujahr! Die Firma Benussi & Unich, wünscht allen ihren P. T. Kunden ein glückliches Neujahr!; Die Firma Giovanni Tominz, wünscht allen ihren P. T. Kunden ein glückliches Neujahr!; Leopold

Rojatti, Vertreter der Steinbrucher Bierbrauerei, ein Prosit Neujahr! meinen Abnehmern; E. Poduie, Schnittwarenhandlung, Pola, Prosit Neujahr! meinen Kunden; Anton Gorlato, Schuhmacher, via Sergia, ein Prosit Neujahr! meinen werten Kunden. Meinen werten Kunden sowie Freunden und Bekannten ein Prosit Neujahr! M. Trojan, Handschuhmacherin.; Anton Pietoselli, Hutmacher, via Sergia, ein Prosit Neujahr! meinen Kunden; G. Petinelli, Kleiderhandlung, Pola, ein Prosit Neujahr! meinen Kunden.

E si che alla prima buona occasione si griderà: »Evviva Pola italiana, fora i S'ciavi!«

<p>Meinen P. I. Kunden ein Profit Neujahr! Josef Seindler, Gummivaren- geschäft, via Sergia.</p>	<p>Die besten Wünsche zum Jahreswechsel! Jof. Botocuit, Thonöfen-Fieder- lage, Pola, Via Sergia.</p>	<p>Anton Corlato, Schuhmacher, via Sergia, ein Profit Neujahr! meinen werten Kunden.</p>
<p>Meinen werten Kunden sowie Freunden und Bekannten ein Profit Neujahr! M. Trojan, Handschuhmacherin.</p>	<p>Die Firma Enrico Pregel, Pola, wünscht allen P. I. Kunden ein Profit Neujahr!</p>	<p>Anton Pietofelli, Hutmacher, via Sergia, ein Profit Neujahr! meinen Kunden. ;</p>
<p>G. Bettinelli, Kleiderhandlung, Pola, ein Profit Neujahr! meinen Kunden.</p>	<p>Firma Brauz Käse, Unifor- mierungsanstalt, Pola, ein Profit Neujahr! allen ihren Kunden.</p>	<p>Verein „Südmare“ (Ortsgruppe Pola) wünscht allen seinen Mit- gliedern und Spendern ein Kräftiges Heil! zum Jahreswechsel.</p>
<p>Herr u. Frau Karl Matuschka wünschen allen Freunden und Be- kannnten ein Profit Neujahr!</p>	<p>August Milovan, Spezeri- warenhandlung, Doro, wünscht sei- nen P. I. Kunden ein Profit Neujahr!</p>	<p>Leopolds Mojatti, Vertreter der Steinbrucher Bierbrauerei, ein Profit Neujahr! meinen Abnehmern.</p>

Trieste e la beneficenza.

Il »Piccolo« del I. gennaio porta la lista delle oblazioni a diversi scopi umanitari fatte a suo mezzo durante l'anno 1905.

Sono in tutto corone 212.789, nel mentre nel corso del 1905 affluirono corone 129.904, sicchè nell'anno decorso si ebbe un aumento di quasi 100.000 corone.

Seppure la si chiama carità, questa può, riguardo agli scopi pei quali è fatta, od alle circostanze dei luoghi ed istituzioni a pro dei quali il denaro viene versato, dividersi in tre categorie: carità politico-nazionale, carità politico-religiosa e carità puramente cristiana.

La prima a Trieste tiene il primato, anzi lascia di molto addietro la seconda ed ancora di molto addietro la terza categoria.

Non perde del valore di opera pia ciò che Trieste e il Litorale in genere ha fatto per la Calabria rovinata nell'anno decorso in molte parti dal terremoto; ma è innegabile che buona parte delle oblazioni fatte a quello scopo deve ritenersi di natura politica-nazionale. Sono ben 73.724,89 raccolte a mezzo del »Piccolo« per i danneggiati della Calabria; e il »Piccolo« non fa che confermare quanto noi diciamo su questa posta, quando dice le precise parole:

»Vi è compreso lo slancio ammirabile con cui la città e la regione rispondendo al nostro appello, accorsero in aiuto della Calabria devastata dal terremoto. Sono oltre 70.000 corone per questo solo scopo, - *somma cospicua che collocò il nome di Trieste ben alto nella gara fraterna d'ogni terra italiana verso i colpiti dalla sventura.*«

Va annoverato nella medesima categoria di beneficenza politica-nazionale l'importo di Corone 2393.90 raccolto a Trieste pel fondo per una medaglia d'oro a Giosuè Carducci.

La »Lega nazionale« ebbe corone 28194.85.

Sommate queste sole tre poste danno assieme oltre 104.000 Corone. Se a que ste si aggiunge ciò che fu raccolto pel ginnasio italiano di Pisino, pel fondo pensioni dei regnicoli, pell'asilo infantile di Lussinpiccolo e per la beneficenza italiana, si arriva alla conclusione, che Trieste e il Litorale diedero nel corso del 1905 per le poste, diremo così, di carità politico-nazionale *più della metà* di tutto quanto fu raccolto a scopo pio.

Esponiamo ciò non per far torto agli italiani ed a chi con loro concorse a quella cifra, ma per constatare il fatto, che la propaganda nazionale italiana si è fatta alto onore anche nell corso dell'anno 1905, e per spronare i nostri connazionali slavi ad imitare con tutte le loro forze il

nobile esempio che ci danno gli italiani dell'amore del loro nome, della loro lingua, della loro nazione.

Fiat applicatio da parte nostra!

9.16. *Omnibus*, br. 362, 4.1.1906., str. 1

Furfanteria del mestiere.

Nel numero di ieri l'altro l'imbrattacarte del giornale della camorra di Pola racconta che lo župan (delegato) di Lindaro ha fatto una povera pazza trasportare mediante un carro all'ospedale provinciale di Pola. Il detto scribacchino per questo fatto rimprovera nel modo a lui proprio lo župano di Lindaro e insulta in pari tempo il comune di Pisino, chiamandolo un comune croatizzante. E da dove questa ira? Perchè lo župano di Lindaro non è un rinnegato della propria nazione croata come lo sono i delegati del comune camorristico di Pola, e il comune di Pisino è un comune croatizzante, perchè si trova nelle mani naturali e non nelle mani simili all'imbrattacarte di via Sergia.

Nel civile comune di Pola, in un comune italianizzante, che si trova nelle mani dei nobili padroni dei bottegai e agenti esperti nel mestiere di mistificazioni, vediamo e non di raro, che gli ammalati si usano trasportare all'ospedale e altrove mediante il carro d'immondizie o del canicida. Del trattamento poi umano con questi infelici non si può nemmeno parlare con voi, perchè in queste occasioni andate un po' troppo lontano con la vostra civiltà – bimillenaria. Voi e l'umanità verso il nostro popolo state in proporzione come il giorno verso la notte. Lo župano di Lindaro in fatto d'umanità è sempre superiore a tutti i vostri padroni.

9.17. *Omnibus*, br. 365, 9.1.1906., str. 1

Nel campo socialista.

L'organo del partito socialista di qui »La Terra d'Istria« è uscito l'ultimo sabato in formato ridotto di molto e si vende a 8 anzichè a 10 centesimi.

Non è questa volta il caso di dire che il buon panno va in sè, inquantochè la »Terra d'Istria« (intendiamoci quella di carta) ha perduto molto dopo che l'abbandonò Gino Piva.

L'amministrazione stessa del giornale riconosce un tanto, deplorando di non potere trovare un redattore atto a supplire degnamente il Piva.

Noi invece crediamo, che il difetto stia altrove. La »Terra« si occupa troppo delle cose d'Italia, di Russia e che so io e poco di cose della questa nostra terra.

E poi poi, in certe questioni si è piu italiani che socialisti internazionali. Ed anche questo non giova ad un partito, il quale quando si tratta del programma minimo può avere il migliore, anzi l'unico appoggio soltanto dai Croati.

9.18. *Omnibus*, br. 365, 9.1.1906., str. 1

Ana udova Re rodena Jurlina.

Nedelju popodne pokopana je na gradskom groblju u Puli, gdje obitelj imaše odprije grobnicu. Pokojni njezin muž Re bio je rodom iz Romanje, nastanjen u Medulinu, gdje se bavio kamenarstvom. Od te porodice ostalo je više sinova i kćeri, koji dakako naučiše svi majčin jezik, te se nadamo da ga i od sada neće baciti pod noge. Pokojnica, slabotna od zdravlja bila je marljiva gospodarica.

Pokoj njezinoj duši!

9.19. *Omnibus*, br. 369, 13.1.1906., str. 1

La crisi comunale

Fino a questa mane ancora nulla si sapeva di preciso se e come sia sciolta la crisi comunale di Pola, abbenchè già alla fine dell'anno correva voce, che sia stata nominata una giunta amministrativa. Si facevano anche i nomi, fra i quali nessuno slavo.

Forse non erriamo sostenendo, che la voce levata dai croati abbia messo in dubbio i fattori competenti sulla questione: se sia realmente opportuno e giusto il non dare agli slavi di Pola *nessun* rappresentante nella giunta comunale da nominarsi, abbenchè nelle ultime elezioni comunali gli slavi si presentarono ufficialmente alle urne quale »partito popolare croato« e diedero almeno il 25 *per cento* di tutti i votanti.

Ora sta bene, che le autorità cui incombe la nomina della Giunta Comunale di Pola, sappiano quanto segue:

primo: che noi slavi non possiamo considerare rappresentanti *nostri* nè l'onor. Stanich, nè il Dejak, nè il Frank, nè il Reb, nè il Wilhelmi, per quanto i loro nomi non suonino italicamente, e così non possiamo considerare rappresentante del nostro elemento nessuno degli altri onorevoli, dei quali si facevano i nomi, quasi nominati nella Giunta amministrativa. Nemmeno l'onor. Lirussi, per quanto forse i liberali italiani ce lo desidererebbero regalare, non è nostro, dacchè il partito socialista di Pola è più italiano di quello che internazionale. Tutti quei signori saranno buoni amministratori, ma noi sappiamo, che molti di loro, anche senza avervi diritto, sono buoni italiani. Per la nostra difesa nazionale slava, accanto a quelli ci vuole almeno un paio di slavi, pratici degli affari e coscienti della propria nazionalità. Il nostro postulato non deve essere discaro a nessun cittadino di Pola, essendo il nostro programma riguardo Pola conosciuto a tutti.

9.20. *Omnibus*, br. 369, 13.1.1906., str. 1

Veliki ples Sokola u kazalištu.

Za veliki ples, koji će ove godine biti u kazalištu čine se velike pripreme, pa je suditi po svemu, da će to biti večerni sastanak roda slovinskoga u veseloj, neprisljenoj bratskoj zabavi.

Kao uvijek plesati će se i ove godine hrvatsko salonsko kolo i česka beseda.

Upozorujemo onaj naš narod, koji ne bi mogao sudjelovati kod plesa, da ide u što većem broju na galeriju, gdje će uz malenu pristojbu moći, da se nagleda ljepote i čara.

*

* *

Gospodje i gospodjice, koje žele učiti kolo, neka dodju večeras točno u 7^{1/2} sati u dvoranu sokola.

* *

*

Lože za veliki ples mogu se već dobiti kod staroste g. Križa ili u našoj tiskari. Tko želi imati dobro mjesto neka se požuri, jer je jedna trećina skorom već razprodana.

9.21. *Omnibus*, br. 370, 15.1.1906., str. 1

Veliki ples Sokola u kazalištu.

Upozorujemo sve Slavene u Puli na oglase što ih je odbor Sokola priljepio jučer po zidovima gradskim u hrvatskom slovenskom i českom jeziku za veliki ples Sokola u kazalištu Politeama Ciscutti.

Tekom ovoga tjedna bit će razaslani pozivi za ovaj sjajni ples. Upućujemo već sada svakoga, koji nebi slučajno dobio poziva, da ga reklamira od odbora Sokola ili u našem uredničtvu.

9.22. *Omnibus*, br. 371, 16.1.1906., str. 1

Le carte in tavola – Pace o guerra? – Gli amici di pola.

Il »Giornaletto« di domenica si lagna, che la crisi comunale non sia peranco risolta ed ha ben ragione quando cita le diverse crisi di Stato, parlamentari e qualcuna anche europea, le quali, sorte al tempo della nostra comunale, o furono già appianate, o sono lì per esserlo.

Dice che la ragione di tale stiracchiamento sta nel fatto, che la Luogotenenza non è d'accordo su tutte le persone riguardo le quali si è dichiarata consenziente la Giunta provinciale. E poi si lagna che probabilmente si vuole dare qualche posto nella nuova Giunta comunale a qualche elemento, il quale, secondo il »Giornaletto«, non vi avrebbe diritto.

Osserviamo da parte nostra, che sarebbe ora di scoprire le carte lealmente e dire ciò che si pensa.

E' fuor di dubbio, che il collega di via Sergia intende di negare agli slavi di Pola un paio di posti nel Consiglio amministrativo del Comune di Pola; ciò dobbiamo ritenere pel fatto, ch'egli nulla trova di ridire, acchè il partito liberale italiano sia rappresentato nel Comune largamente, la Marina pure (ciò che anche noi troviamo giusto) e così anche gl'indipendenti ed i socialisti, per modo di dire internazionali.

Dunque la malavoglia di quelli di via Sergia non può intendersi altrimenti, che nel senso ostile contro gli slavi.

Ma se questi esistono e pagano le imposizioni comunali al pari degli altri censiti e senza averne finora usufruito dei benefici tutti ed in eguale misura, come gli altri?

Se gli slavi nelle ultime elezioni constatarono la loro esistenza coll'entrare in lotta sotto un nome distinto di partito?

Se essi diedero circa un quarto di tutti i votanti? Come si fa adunque ignorare per forza tale elemento. Ciò significherebbe semplicemente condurre ad una lotta pernicioso buona parte dei censiti di Pola, mentre gli Slavi desiderano pace e progresso.

*

* *

I veri difensori del comune di Pola dovrebbero anche nella questione che trattiamo guardare le cose da un punto di vista più alto e più nobile.

Pola ha tutto il diritto e tutte le premesse per divenire la città principale dell'Istria non soltanto per la estensione del suo circuito, come già lo è, ma anche per l'accentramento di tutte quelle istituzioni utili che possano interessare la provincia intiera, o tutto l'elemento italiano, o tutto l'elemento slavo.

Ma per arrivare a tanto è necessario creare la possibilità di una nobile gara fra l'uno e l'altro degli elementi del paese, in tutto ciò che può significare progresso e prosperità di Pola e con ciò della provincia intiera.

E' assurdo e stupido il cullarsi nella idea che con lotte come quelle piccine, contro la cooperazione dei croati nella amministrazione comunale di Pola, si annienterà l'elemento slavo di qui e della provincia.

Gli amici di Pola devono divenire gli amici dei croati; altrimenti il patriotismo dei primi non apparterrà utili a nessuno.

9.23. *Omnibus*, br. 371, 16.1.1906., str. 2

Velečastnom svećenstvu na uvaženje.

Upozorujemo v. gospodu svećenike na današnji oglas tvrdke Vladimir Kulić u Šibeniku, te ju najtoplije preporučamo. Mi smo imali prilike osobno vidjeti tu uzorno uređenu i vodjenu tvornicu sveća, dočim vlasnika iste poznajemo kao čestitog i poštenog trgovca – prava hrvatska duša, koji želi da si poštenim radom zasluži svoj kruh, pa je stoga ne samo dužnost svakog našeg čovjeka, da ga podupre, nego i dužnost našeg v. svećenstva, da naručuje robu tamo, gdje znade da neće za stalno prevaren biti.

Jedina hrvatska tvornica voštanih svieća u Šibeniku.

Svoj k svome! - POZOR! - Svoj k svome!

Častim se javiti p. n. občinstvu, poštovanom svećenstvu, crkvama, bra-
tovštinama, da sam otvorio u ovom
gradu

≡ **Tvornicu** ≡
voštanih svieća.

Kod mene dobit se mogu izvrstne,
a već od mnogih priznate u svim ve-
ličinama **svieće od pravog pčelinjeg
voska**, kao i finog crkvenog tamjana.

Svaka i najmanja naručba p. n.
mušterija prima se najspretnije, te se
obvezujem obaviti njihove naloge u
što kraćem roku, obvezom najpomnije
izradbe i uz najpovoljnije uvjete.

S velepoštovanjem

Vladimir Kulić
Šibenik (Dalmacija) Glavna ulica.

Jedina hrvatska tvornica voštanih svieća u Šibeniku.

Jedina hrvatska tvornica voštanih svieća u Šibeniku.

Jedina hrvatska tvornica voštanih svieća u Šibeniku.

9.25. *Omnibus*, br. 375, 20.1.1906., str. 1

Predavanje o podučavanju analfabeta u Puli

Kako najavljeno, sutra će biti u Družbinoj školi predavanje o podučavanju analfabeta, dakle naputak, kako i na koji način može načitan čovjek u kratkom roku naučiti čitanju i pisanju svog susjeda analfabetu.

Ne treba da nabijamo toliko o veliko zvono i pozivamo naše na to predavanje. Ugledajmo se u druge u gradu. Ovi si znadu za budi si kakvu konferenciju sakupiti čitave legije slušalaca, pa ma o čem se govorilo, recimo primjerice, makar o samim puževima Patagonije. Tako valja, jer je to red i riječ. Nesmijemo omalovažiti dobru volju u onima, koji imadu plemenite nakane i uzvišene ciljeve.

9.26. *Omnibus*, br. 376, 22.1.1906., str. 1

Barba Mijo neće “per zakaj”.

U petak poslje podne došao je barba Mijo iz Vinkurana u trafikku Marchesan na Foru, te je kupio par novčanih naputnica. Uzev iste u ruku zapita prodavača: »že quešto per talian o per zakaj? perchè mi novojo per »zakaj.« Prodavač ostade malko začudjen, videć seljaka u hrvatskim tiesnim hlačama, a pod malom čepicom i u suroj domaćoj kabanici takva šta izreći. Odgovori mu: kome che la vol, ghe že anke per tedesko.

A znate zašto barba Mijo tako govori? Jer je bio blizu jasala (manjadore); a kad je malo dalje od nje n. pr. u krčmi Smareglia, kaže da će svakomu zube razbit, koji mu reče da je »ščavo«, jer on da je »slavo«. Ali, barba Mijo ako i jeste »delikato komunale« vi ste takodjer – po Vašu i »slavo«, pak je više nego i smiešno ako nećete naputnice koja je pisana i u Vašem jeziku. Oli su vas obladala lita?

9.27. *Omnibus*, br. 378, 24.1.1906., str. 1

Talijanski svećenici u Gorici proti dru. Sedeju.

Iz Gorice javljaju, da su tamošnji talijanski svećenici, odkako se doznalo, da će Goričkim nadbiskupom postati slovenac dr. Sedej, počeli na razni način rovariti proti njemu. U tu svrhu

poslali su deputaciju k namjestniku u Trst, te kad su vidili da njihove intrigue ne nalaze tamo mjesta, iznesli su da je dr. Sedej gluh i da nebi bilo dobro, kad bi nadbiskupija imala gluhoga nadbiskupa. Nu i ova osvada nije kod namjestnika ništa pomogla, te se povратиše postidjeni svojim kućama.

Ovaj nedolični postupak opet nas više ustaljuje u vjeri, da mi Slaveni u Primorju zaista nemamo prijatelja tražiti u Talijana, bili oni kakve mu drago boje, niti od njih što dobra očekivati. Kako smo već onomadne spomenuli, Talijani svi bez razlike, radje bi vidili na nadbiskupskoj stolici i crnog Arapina, nego li jednog Slovenca.

10. Kratki životopis autorice

Anja Iveković Martinis rođena je 1984. godine u Zagrebu. Nakon završenog dodiplomskog studija antropologije i komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 2011. godine počinje raditi na Institutu za antropologiju u Zagrebu kao znanstvena novakinja. Naredne godine upisuje Poslijediplomski doktorski studij *Humanističke znanosti* na Sveučilištu u Zadru. Paralelno s time završava Master studij vizualne antropologije (smjer osjetilni mediji) na Sveučilištu u Manchesteru. Tijekom rada na Institutu za antropologiju surađuje na četiri znanstvena projekta. Sudjelovala je u organizaciji dvije međunarodne konferencije, držala izlaganja na brojnim skupovima te se obrazovala na radionicama vezanim uz teme projekata na kojima je surađivala. Tijekom jednog semestra držala je nastavu na izbornom kolegiju «Komunikacija i društvo» na diplomskom studiju antropologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Objavila je četiri znanstvena rada u domaćim i inozemnim časopisima i dva poglavlja u knjizi te sudjelovala u izradi rječnika antropološkog nazivlja u sklopu projekta Hrvatsko strukovno nazivlje (STRUNA, Hrvatska zaklada za znanost).